MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

96. évfolyam

1980

4

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

96. ÉVF. 1980/4. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társszerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1088 Budapest, Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként — Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 80 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

VÁSÁRHELYI JUDIT

A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai
IV. Egyéb, sem Erdélyhez, sem Győrhöz nem kapcsolható hazai személyiségek könyvei

A győri Székesegyházi Könyvtár possessorainak utolsó és legnagyobb csoportját alkotják azok a magyarországi könyvtulajdonosok, akiknek pályája sem Erdélyhez sem magához Győrhöz nem köthető. Az alábbi táblázat 132 új possessornak összesen 107 könyvét mutatja be az előző közleményekben követett elvek alapján:

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Almási Pál praepositus S. Stephani [1601—1608][1]	LIPPELOO, Z.: Res gestae ... martyrum, confessorum atque sanctarum virginum. Tom. I. Coloniae 1594. — XIX. c. 33.	Andreae Szentköröszty Valent. Drygety
Babothy, Georgius[2]	PETRUCCIUS, F.: Consilia et quaestiones. Rothomagi 1513. — XIX. e. 54.	
Bácsmegyei György lector Scepusiensis [1590—1597][3]	Pontificale. S. l. et a. — XIX. a. 6.	1595. Joannes Györi ... Sigismundj Forgach de Gymes fiscalis ... donavit Ladislao Deákj praeposito Sancti Giorgy de viridj Campo. Joanni Posgaj praeposito Academ., ... canonico ... ecclesiae Strigoniensis, 1612. Valentini Vytechi capellani ... Demetrij Naprágy, archiepiscopi Colocensis.
Bácsmegyei Mihály parochus Sabariensis	HAYMO H.: Homiliae in epistolas dominicarum. Pars aestiva. Coloniae 1539. — XIX. b. 50.	Liber hic literati de Magyaradh emptus est anno ... 1556.
canonicus Castriferreus et parochus Sabariensis	JOANNES de Verdena: Sermones dormi secure dominicales. Augustae 1485. — Ö. V. 14 ab.	

[1] KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100—1900.* Esztergom 1900. 186.

[2] Valószínűleg a Dunántúlon, ill. Nyitra megyében ismert Babóthy család tagja. — NAGY Iván: *Magyarország családai.* Bp. 1857. I. 80.

[3] *Schematismus almae Dioecesis Scepusiensis pro anno ... 1907.* Szepesváralja 1907. XV; Talán azonos azzal a Bácsmegyei Györggyel, aki 1599-ben egri kanonok volt. — RUPP Jakab: *Magyarország helyrajzi története.* Pest 1872. II. 401. Ennek tulajdonában volt: Aristotelés: *De historia animalium.* Venetiis 1545. című műve, amely példány a gyöngyösi volt Ferences Könyvtár gyűjteményében található. — SOLTÉSZ Zoltánné: *XVI. századi könyvgyűjtők kötetei a gyöngyösi Műemlékkönyvtár antikva-gyűjteményében.* Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1965—1966. 133.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
custos et canonicus Castriferreus et Sabariensis	[NAUSEA, F.: Catechismus catholicus.] (Coloniae 1543.) — XX. a. 24.	
	PELBART: Stellarium. [Basileae 1497/1500.] — Ö. IV. 35.	Caspari Inchoferi, 1615.
Balassa István [Balassi Menyhárt fia, Bornemisza Péter támogatója?]	Machumetis ... vita ac doctrina omnis, quae ... Alcoranum dicitur, ... in Latinam translata ... Annotationes, confutationes, ... Sarracenorum ... historiae ... Item P. Melanchtonis ... praemonitio. Basileae 1543.	6. Januarii 1579. Demetry Napragi episcopi Jauriensis
	(2) JOANNES Cantacusenus: Contra Machometicam fidem Christiana ... assertio. Basileae 1543.	
	(3) JOANNES Cantacusenus: Contra Saracenorum haeresim ... apologiae IIII. Basileae 1543. — XX. a. 8.	
Baranyai Máté, 1608 [evangélikus lelkész][4] l. Szegedi István		
Bellosics Lukács Collegii Pazmanei alumnus[5]	HIERONYMUS: Biblia. Lugduni 1513. — XXII. d. 15.	1661. Dono datus per me Franciscum Sigraji Ecclesiae Jauriensi, 1674. die 20. Martij
Bende, Nicolaus l. Oláh Miklós		
Beniczky Gáspár in S. Györgi [1630—1632][6] don.	PETRUS Lombardus: Sententiarum textus. Basileae 1513. — XX. b. 20.	ex libris ecclesiae Domassiensis, 1614. Stephanus Kéry ... 1637. donatus a Casparo Beniczki in S. Györgi.
Beythe István [református püspök 1585—1612][7]	NANNUS, M.: Polyathea, opus svavissimis floribus exornatum. Basileae 1512. — XIX. a. 20.	Matthiae Weores de Nyeek
Bezcky, Stephanus de Kev l. Kevés András		
Bobalius, Franciscus [trubini pap][8]	HUNNIUS, A.: Pars hiberna epistolarum dominicalium. Witebergae 1595. — XIX. b. 44.	

[4] PAYR Sándor: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története*. Sopron 1924. 90—91.
[5] NÉMETHY, Ludovicus: *Series parachiarum et parachorum Archidioecesis Strigoniensis*. Strigonii 1894. 490.
[6] NÉMETHY, Ludovicus: i. m. 492.
[7] ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexicon*. Budapest 1977.76—77.
[8] Némethy említ egy Bobaliust, aki 1572-ben volt Trubinban katolikus pap (i. m. 503). 1605-ben Cabaneus Bazil kubini diakonus Nozitius Jánoshoz írott levelében meséli el Franciscus Bobaly jáczi prédikátor eltávozását. — ILA Bálint: *A Thurzó-levéltár protestáns egyháztörténeti iratai*. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XV. Budapest 1934. 34.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Böythe Miklós [szerémi püspök 1638-ban][9] l. Oláh Miklós		
Capella Beatae Margarethae l. Oláh Miklós		
Capella in Lánzsér [= Landsee] l. Oláh Miklós		
Capitulum Castriferrense	Epistole lettioni et evangelii ... tradotti in lingua Italiana. Venetia 1549. — XIX. b. 12.	
Checheny, Joannes = Csétényi János		
Cheleydj, P. l. Viczmándy Tamás		
Chepchany = Csepcsányi		
Cheri, Joannes	AUGUSTINUS: Opusculorum tomus II. Venetiis 1547. — XIX. c. 44.	1598.
Chrteni, Joannes = Csétényi János		
Coci, Georgius Nicolaus (?)	EDER, G.: Malleus haereticorum. Ingolstadii 1580. — XIX. c. 14.	
Csepcsányi (Chepchany) János [Turóc megyei birtokos család tagja][10]	GIOVIO, P.: Illustrium virorum vitae, quibus accesserunt Turcarum imperatorum vitae. Tom. 1—2. Basileae 1567. — XIX. c. 20.	
Csepcsányi (Chepchany) János Batisz, 1768. l. Eszterházi Dániel		
Cserődy János [esztergomi kanonok][11]	POLITI, L.: In ... Pauli apostoli et alias septem canonicas epistolas ... commentaria. Parisiis 1566. — XXI. b. 18.	(I. C.—1576)
Csétényi (Checheny, Chrteni) János tricesimator Vaciensis	ACCIAIOLUS, D.: Expositio ... Ethicorum Aristotelis. Florentinae 1478. — Ö. IV. 20.	Anno 1616. die 20. Martij ... Joannes Checheny tricesimator Vaciensis suae Majestatis Caesareae ... compatri suo ... domino Georgio Vasuary ... dedit opus hoc ... Buda ex Bibliotheca Regum Hungariae elatum.
	ANTONIUS: Summae theologiae pars III. Venetiis 1480. — Ö. III. 16.	Anno 1614. die 19. Septembris opus hoc ... Buda ex Bibliotheca divorum quondam Regum Hungariae elatum, ... dominus Joannes Chrteni tricesimator ... in Vach mihi compatri suo Georgio Vasuary ... dedit.

[9] BEDY Vince: *A győri székeskáptalan története.* Győr 1938. 407—408.
[10] A Turóc megyei Kis-Csepcsényből eredő család tagja. — NAGY Iván: i. m. II. 132.
[11] KOLLÁNYI Ferenc: i. m. 176.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Csökör, Gregorius legatus	BONFINI, A.: Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia. Francofurti 1581. — R. IV. 1b.	Francisci Ketheli, 1625. Per Gregorium Csökör ... Stephano Kérij canonico Jauriensi ... 1653. die 17. Martij.
Darabos Ferenc [dunántúli földbirtokos][12] l. Olady, Martinus		
Dávid Pál [1625-ben pécsi, 1629-ben váci, 1630-ban veszprémi püspök][13]	Constitutiones concilii provincialis Moguntini ... 1549. celebrati. Moguntiae 1549. — XXI. b. 7.	
Deáki László praepositus Sancti Giorgy de viridi Campo[14] [= Szentgyörgymező] l. Bácsmegyei György		
Domassiensis Ecclesia 1614. [= Damasa?] l. Beniczky Gáspár		
Dombrinus, Michael capellanus l. Monoszlói András		
Draskovich, Adam	PAULUS, S.: Dispositio in partes orationis rhetoricae. Magdeburgi 1582. — XIX. c. 4.	1588. Jos. Kerman ab anno 1705. die 9 Martii
Druget Bálint = Homonnai Drugeth Bálint		
Ebeczky Imre [pozsonyi kamarai tanácsos][15]	RYD, V. A.: Catalogus annorum et principum geminus. Bernae 1540. (2) MUTIUS, H.: De Germanorum prima origine, moribus. Basileae 1539. (3) SOLINUS, J.: Polyhistor. — MELA, Pomponius: Tres libri de situ orbis. Basileae 1538. — XX. d. 15.	
Ecclesia Egersegiensis l. Keves András		
Erdélyi Péter clericus et plebanus Echiensis, 1646. [= Écs?] l. Szegedi István		
Esztergom, Bibliotheca ecclesiae Strigoniensis, 1558 l. Szondi Pál		

[12] Nagy Iván: i. m. III. 237.
[13] *A váci Egyházmegye történeti névtára.* Vác 1917. II. 566.
[14] Rupp Jakab: i. m. I. 16—18.
[15] Nagy Iván: i. m. IV. 3.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Eszterházi Dániel [Eszterházi Miklós testvére][16]	PÁZMÁNY P.: Igazságra vezérlő kalauz. Pozsony 1623. — R. IV. 5.	Danieli Eszterhazi autor dedit. Joannes Batisz Chepchany 1768. 10. Sept.
Ezeky, Joannes (?)	BUSTIS, B.: Secunda pars Rosarii. Hagenau 1513. — XIX. a. 14.	Jos. Ezeky ... ad ...
Ezeky, Josephus l. Ezeky, Joannes		Jo. Ezeky in anno Domini 1557.
Fabri, Joannes episcopus Viennensis l. Gyulai Gáspár		
Félegyházi Tamás l. Melius Péter		
Feraboscho, Matthias[17] l. Makai István		
Geörunei, Franciscus ecclesiae Kerezidi plebanus l. Szegedi István		
Gradnay, Thomas de Jazka	LUDOVICUS Granatensis: Flores. Coloniae 1588. — j. n.	Pragae comparatus ... 24. Martii anno 1589. Matthiae Veöreös de Nyek
Gyöngyösi Uj János archidiaconus Ungvariensis, canonicus ecclesiae Agriensis[18]	HIERONYMUS: Omnes, quae extant ... lucubrationes. Basileae 1553.	
	(2) HIERONYMUS: Epistolarum secundus tomus. Basileae 1553. — XXII. c. 17.	
	HIERONYMUS: Operum tertius tomus. Basileae 1553.	
	(2) HIERONYMUS: Operum quartus tomus. Basileae 1553. — XXII. d. 19.	
	Index rerum et vocum omnium ... operum ... Hieronymi. Basileae 1553.	
	(2) Appendici huic inest quadruplex Psalterium ... Hieronymo interprete. Basileae 1553. — XXII. d. 17.	
	LEUWIS, D.: In Evangelium Lucae enarratio. I—II. Parisiis 1545. — XIX. b. 43.	
	RUPERTUS Abbas: Commentariorum in Apocalypsim Joannis libri XII. Parisiis 1545. — XIX. c. 31.	Demetrij Napragj praepositi Agriensis, anno 1589.
Győri (Geörj), Franciscus	DURANDUS, G.: Speculi ... pars tertia et quarta. Basileae 1563. — XX. a. 15.	

[16] NAGY Iván: i. m. IV. 93.

[17] Valószínűleg rokona annak az olasz hadmérnöknek, aki 1559-ben Győr megerősítését tervezte. — BORBIRÓ Virgil—VALLÓ István: *Győr városépítés története.* Budapest 1956. 95, 97.

[18] Gyöngyösi Jánosnak több könyvét ismertette Soltész Zoltánné (i. m. 127).

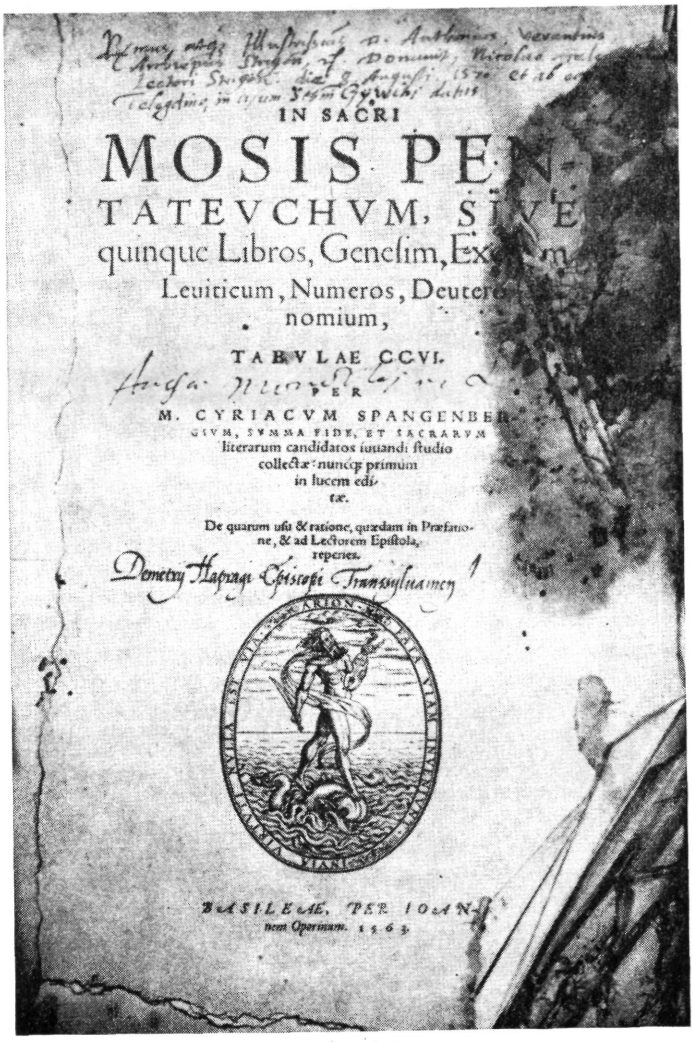
IN SACRI

MOSIS PE

TATEVCHVM, SI

quinque Libros, Geneſim, Ex

Leuiticum, Numeros, Deutero

nomium,

TABVLAE CCVI.

M. CYRIACVM SPANGENBE

GIVM, SVMMA FIDE, ET SACRARVM

literarum candidatos iuuandi ſtudio

collectæ: nunc& primum

in lucem edi-

tæ.

De quarum uſu & ratione, quædam in Præfatio-

ne, & ad Lectorem Epiſtola,

reperies.

BASILEAE, PER IOAN-

nem Oporinum. 1563.

1. A több főpap tulajdonában volt Spangenberg-kötet címlapja

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Győri János S. Forgach fiscalis[19] l. Bácsmegyei György		
Gyulai Gáspár frater[20]	TRITHEIM, J.: Epistolarum familiarum libri duo. Hagenau 1536. — XIX. e. 36.	liber a . . . Iohannis Fabrj episcopi Viennensis propriis . . . pecuniis emptus et post mortem ipsius in Bibliothecam Collegii sui Sancti Nicolai . . . collocandus . . .
Gyulai István canonicus ecclesiae Strigoniensis et rector scholae Tyrnaviensis, 1570.[21] l. Monoszlói András		
Hamza, Joannes	Autores historiae ecclesiasticae . . . omnia recognita . . . per Beatum Rhenanum. Basileae 1544. — XX. b. 16.	Andreae Zekesfeyerwarj
Henricospeter parochus de Göcs (?)	NEVISANUS, J.: Postillae maiores totius anni. Lugduni 1518. — XXII. b. 1.	Matthiae Weores de Nyeek a Henricospeter parocho de Göcs, 1626. Daniel Michaelis sum possessor huius libri . . . 1569.
Hermann, Joannes, 1700. l. Kermann, Benedictus		
Homonnai Drugeth Bálint [Zemplén megye főispánja 1603-ban][22] l. Babothy, Georgius		
Ilóczi Mátyás (Ilowsky, Matthias Pannonius)	JUSTINUS: Historia. Coloniae 1549. — XIX. c. 16.	(1552)
Inchofer, Casparus l. Bácsmegyei Mihály		
Istakochy, Petrus	GORRANUS, N.: Postilla elucidativa . . . super epistolas Pauli. S. l. et a. — XXII. a. 7.	1600 (?)
Káldi, Nicolaus	[HIERONYMUS: Tomus epistolarum cum argumentis . . . D. Erasmi Roterdami.] Basileae 1524. — XXI. a. 24.	Matthiae Weores de Nyeekh 1613. mensis Novemb. dono datus ab . . . Nicolao Kaldy

[19] Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található Ambrosius Spiera Tarvisinus: *Liber quadragesimalium sermonum de floribus sapientiae.* Basileae 1510. című példányba mint *bellicus, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis in partibus Ungariae Superioris notarius*-ként írta be nevét. — Sz. Koroknay Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések.* Bp. 1973. 168.

[20] Karácsonyi János: *Szt. Ferenc Rendjének története Magyarországon 1711-ig.* Bp. 1924. 62.

[21] A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában található Jamblichus: *De mysteriis Aegyptiorum.* Venetiis 1497. című könyvének kötésével Sz. Koroknay Éva foglalkozott (i. m. 86).

[22] Nagy Iván: i. m. III. 403.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Kazi, Joannes	CALVIN, J.: Institutio christianae religionis. Lausannae 1576. — XXII. c. 9.	Demetrij Napragj praepositi Agriensis, 1591. (KAZ—1581)
Kermann, Benedictus	HUNNIUS, A.: Pars aestiva evangeliorum. Witebergae 1596. — XIX. b. 36.	Joh. Hermanni ... 1700. die 19 Sept. ... Benedicto Kerman ... Emi ... Dominica Laetare Posonii ... 1602. ... Franciscus Balassa.
Kermann Dániel [evangélikus püspök][23] don.	BALDUINUS, F.: Hüpomnémata homiliarum in epistolas dominicales. S. l. 1614. — XIX. c. 15.	Accepi ex donatione ... Danielis Kermanni Miaviae ... 1696 ego Jo. Kermann ...
Kermann János [evangélikus lelkész][24] l. Kermann Dániel		
Kermann, Josephus l. Draskovich, Adam		
Ketheli, Franciscus, 1625. l. Csökör, Gregorius		
Keves András episcopus ecclesiae Vespremiensis[25]	BRUNUS, C.: Opera tria. Moguntiae 1548. — XX. c. 15.	Liber ... Andreae Kewes datus ad ecclesiam Egersegiensem anno ... 1562. Sum Stephani Bezcky de Kev (?) Emptus a Benedicto Köuesy 1576.
„ „ , locique ejusdem comes perpetuus ... consiliarius Sacrae Regiae Maiestatis	Constitutiones concilii provincialis Moguntini ... 1549. celebrati. Moguntiae 1549. — XXI. b. 22.	per ... Andream de Kewes ... ecclesiae Beatae Mariae Magdalenae in oppido Egerzegh fundatae pro instructione fidelium, ... 1554. 20. die mensis Januarii emptus.
Klingenpoch [= Klimpa] ecclesia Sancti Jacobi ... in bonis civitatis Sopronienses	Missale ... ecclesiae Strigoniensis. S. l. et a. — R. V. 28.	
Körössi, Blasius	TOLETUS, F.: Commentaria, in ... Aristotelis logicam. Coloniae 1579. — XIX. e. 31.	In usum Joannis Caroli Stranbingensis In usum Ioannis Caroli philosophiae studiosi
Kőszegi Rozs Balázs [evangélikus lelkész][26]	CALVIN, J.: In librum Psalmorum ... commentarius. Genevae 1557. — XX. c. 10.	Sum Petri Sz. Lőrinci ab anno ... 1614.
Kövesy, Benedictus l. Keves András		
Krmann l. Kermann		

[23] Zoványi Jenő: i. m. 352—353.
[24] Payr Sándor: *Egyháztörténeti emlékek.* Sopron 1910. 256—257.
[25] Gams, Pius Bonifacius: *Series episcoporum ecclesiae catholicae.* Ratisbonae 1873—1886. 386.
[26] L. a 4. jegyzetben idézett művet, 63.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Kutassy János praepositus S. Thomae[27] — don.	APPIANUS A.: De civilibus Romanorum bellis historiarum libri V. Eiusdem libri VI. ... P. Vellei PATERCULI historiae Romanae duo volumina. Parisiis 1538. — XX. d. 22.	Joannes Kutassy ... Demetrio Napragj donavit.
l. még Monoszlói András		
Kürti István pastor ecclesiae Szerediensis[28]	LEUWIS, D.: Enarrationes ... in IIII. Prophetas Maiores. Coloniae 1534. — XX. c. 5.	(N. D.—1561.)
Kürtössi, Nicolaus	[Disputatio prima ... de incarnatione ... verbi D. Thomae.] S. l. et a. — XIX. a. 10.	1641.
Kysdi, Josephus (?)	AMBROSIUS: Opera. P. 1—3. Basileae 1492. — Ö. VI. 25.	Josephi Kysdy filii eiusdem Petri Kysdy, 1617.
Lánzsér [= Landsee] Capella l. Oláh Miklós		
Literatus de Magyaradh, 1556[29] l. Bácsmegyei Mihály		
Magyarbéli Bosnyák István [esztergomi kanonok][30]	CORNELIUS a Lapide: Commentaria in omnes ... Pauli epistolas. Antverpiae 1627. — XXI. c. 8.	1637.
Makai István [katolikus pap Nagyszombatban][31]	ARISTOTELÉS: Ethicorum ad Nicomachum libri. X. J. Argyropylo interprete. Lugduni 1553. — XIX. b. 41.	Demetrij Napragj Mattheus Feraboschi Sthno Machaino vendidit.
Makomensis, Casparus	GORRANUS, N.: Commentaria in quatuor evangelia. Coloniae 1537. — XX. d. 17.	
Martini (Marthynws) Miklós [evangélikus lelkész][32] l. Olady, Martinus		
Melius Péter pastor ecclesiae Debreceniensis	BÈZE, Th.: De haereticis a civili magistratu puniendis libellus ... Genevae 1554.	Petro Melio ... Thomas Feleg'hazi mittit 1555. Demetrij Napragi episcopi Transylvani (P. M.—1566)[33]
	(2) BOQUINUS, P.: Examen libri, quem T. HESHUSIUS scripsit ... de praesentia in coena Domini. Basileae (1561) — XIX. b. 24.	
	SIMLER, J.: De aeterno Dei filio ... adversus ... Antitrinitarios libri IV.	Principi ac domino Joanni Secundo, regi Christiano ... Petrus Melius

[27] KOLLÁNYI Ferenc: i. m. 178.

[28] FABÓ András: *Monumenta evangelicorum Aug. conf. in Hungaria historica. III.* Pest, 1865. 149, 202.

[29] Magyarad Hont megyei helység. Birtokosai között szerepel Börzsönyi Literatus Máté esztergomi viceprovisor 1510-ben. — BAKÁCS István: *Hont vármegye Mohács előtt.* Budapest 1971. 154.

[30] KOLLÁNYI Ferenc: i. m. 244–245.

[31] SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* Bp. 1891—1914. VIII. 419.

[32] FABÓ András: i. m. 267—269.

[33] JENEI Ferenc: *Félegyházi Tamás könyvajánlása Mélius Péterhez.* Győri Szemle 1935. 199.

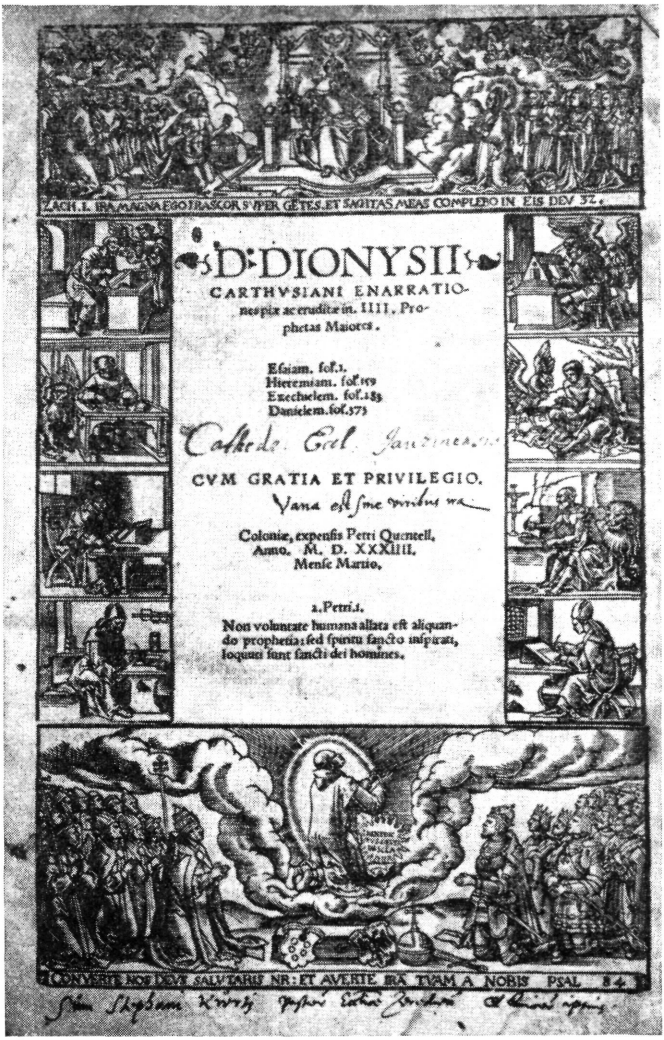

2. Kürti István könyvének címlapja

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
	Tiguri 1568. — XIX. c. 27.	dono dat . . . 1568. V. Decemb. libellos hos et litteras meas Sua Maiestas solus perlegat, ne opprimatur a Blandratanis.
Monasterium Sororum de Insula Leporum	BANDELLUS, V.: Regula . . . Augustini episcopi. Constitutiones fratrum ordinis praedicatorum. Declarationes super constitutiones. [Milano] 1505. — XIX. c. 22.[34]	
Monoszlói András [veszprémi püspök][35]	CANISIUS, P.: De Maria virgine . . . libri quinque. Ingolstadii 1577. — XX. d. 5.	Tyrnaviae 18. Septembris anno 1579. (A. M.—A. D. 1579)
	CYPRIANUS: Opera . . . repurgata per D. Erasmum. Basileae 1530. — XXI. d. 7.	1580 die 24. Septembris. Demetrius Napragj episcopus Jauriensis
	EISENGREIN, M.: De certitudine gratiae. Coloniae 1569. — XIX. c. 7.	Viennae 8. Octobris 1580.
	HIERONYMUS: Omnium operum tomus primus. Basileae 1516.	Tyrnaviae 4. Junii 1580. Antonius Verantius . . . donavit libro isto Michaelem Dombrinum capellanum
	(2) HIERONYMUS: Omnium operum tomus secundus. Basileae 1516. — XXII. c. 20.	(ANT. VERANTIUS EPIS. AGRIENSIS — 1561)
	HIERONYMUS: Operum tomus quartus. Basileae 1537.	A . . . Nicolao Thelegdino datus Joanni Kuthassi 14. Mai 1579.
	(2) HIERONYMUS: Operum tomus quintus. Basileae 1537. — XXII. c. 18.	A . . . Joanne Kuthassi datus Andreae Monozloj 7. Septembris 1579. Stephani Gywlay canonici ecclesiae Strigoniensis et rector scholae Tyrnaviensis et amicorum, 1570.
	IRENAEUS: Opus . . . in quinque libros digestum. Basileae 1548. — XX. a. 26.	Poson 1580.
	JOANNES Chrysostomus: Commentaria in . . . IV. Christi evangelia. Lovani 1543. — XX. b. 4.	Demetrij Napragj archiepiscopi Colocensis.
	MAFFEJUS, R.: Commentariorum urbanorum octo et triginta libri. Parisiis 1526. — XX. a. 17.	emptus 6. Septembris, 1580.

[34] A hátsó kötéstáblán a következő bejegyzés olvasható: ego soror elena priorissa huius conventus quamvis iuventa instituo te sororem et in superpriorissam huius conventus in nomine patris et spiritus sancti amen. . . . iniungens tibi istud officium in remissionem et satisfactionem omnium peccatorum tuorum. Amen. A könyv kötésének és a bejegyzéseknek a fényképét közölte: Király Ilona. — *Árpádházi Szent Margit és a sziget.* Bp. 1979.

[35] Peisch Alajos: *Monoszlóy András (1552—1601).* Bp. 1941.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
	PAIVA, D.: Defensio Tridentinae fidei . . . quinque libris comprehensa. Ingolstadii 1580. — XXII. c. 14.	die 20. Septembris 1581.
	PAIVA, D.: Orthodoxarum explicationum libri decem. Coloniae 1564. — XIX. b. 29.	25. Octobris 1583.
	PELTANUS, T.: De nostra satisfactione et Purgatorio libri duo. Coloniae 1576. — XXI. 11. 39.	die 7. Septembris 1580. (A. M. — 1580)
praepositus Posoniensis	Pontificale Romanum. Venetiis 1572. — XIX. a. 3.	Marthinus Pethe de Hethes episcopus Vaciensis . . . Andreae Monozloi . . . dedit. Post decessum . . . domini Monoszloij possidet Thomas Fülei abbas Pilisiensis, cantor et canonicus Jauriensis. Post mortem eiusdem . . . successit Matthias Weores de Nyeck praepositus S. Salvatoris
praepositus ecclesiae Posoniensis	RUFFINUS. T.: Opera, quae exstant . . . tomus I. Parisiis 1580. — XX. c. 6.	22. Octobris 1595.
	SPANGENBERG, C.: In sacri Mosis Pentateuchum . . . tabulae CCVI. Basileae 1563. — XXI. c. 16.	Antonius Verantius archiepiscopus Strigoniensis . . . donavit Nicolao Telegdi lectori Strigoniensi die 8. Augusti 1570. et ab eo . . . in usum Stephani Gywlai datus. Demetrij Napragi episcopi Transylvaniensis.
Moskon, Josephus liber baro[36]	FILLIUCIUS, V.: Synopsis universae theologiae moralis. Herbipoli 1628. — XIX. c. 45.	Ex liberalitate . . . Josephj . . . a Moskon praemium ex Rhetorica Zagrabiensi . . . 1642. die 21. Aug. (L. B. A. M.)
Mossóczy Zakariás protonotarius apostolicus [nyitrai püspök 1582—1586][37] l. Radovics Péter		
Mossowszky, Joannes	[JOANNES Chrysostomus: Homiliae LXXXVII.] Basileae 1525. — XXII. a. 22.	1553. Stephani Kéri, 1638.
Novák Péter canonicus almae ecclesiae Nitriensis [1580—1600][38]	BONIFACIUS, VII: Libri VI Decretalium. S. l. et a. — Ö. VI. 1.	dono datum in Castris Gomarien. per . . . Georgium Sharkaijn in perpetuam rei memoriam

[36] Talán férje annak a Moskon Józsefnének, aki 1640-ben anyagi segítséget nyújtott a zágrábi Ferencesek Kolostorának újjáépítéséhez. — Karácsonyi János: i. m. 301.

[37] GAMS, P. B.: i. m. 376.

[38] VAGNER József: *Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez.* Nyitra 1896. 165.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
		... 1594. penultima die mensis Octobris sub pago Nyarasd
Nyulak-szigeti Domonkos Apácakolostor l. Monasterium Sororum de Insula Leporum		
Oklomanus, Bartholomaeus pastor Radvanensis	BRENZ, J.: In Evangelii secundum Lucam duodecima ... capita ... homiliae centum et decem. Francofurti 1541. — XX. c. 21.	1561.
Olady, Martinus in Kiscsajta (Kyscaytha)	PETRUS Lombardus: Sententiarum libri IV. Basileae 1488. — Ö. IV. 23.	Nicolay Pannony Wiertessy et amicorum, 1575. A Q_1-en olvasható: Rogo te ut hos libros in domo tua Heoveys reddere in manus Nicolay Marthynws. Iterer syndaxim amico dominoque meo Francisco Darabos redde ipseque inquirat.
Oláh Miklós archiepiscopus Strigoniensis [1553—1568][39]	Missale Strigoniense. Venetiis 1498. — j. n.	Post interitum Francisci Pereni ... donatum est ... Nicolao Olaho ... post Martino Pethe de Hethes ... per Joannem de Ivancz ... Demetrio Napragi ... eodem defuncto ... ecclesiae Jauriensi ... donat.
	Missale secundum chorum ... episcopatus Zagrabiensis. Venetiis 15 .. (?) — R. V. 35.	Nicolaus Olahus ... hoc suo chirographo me donavit ... Capellae Beatae Margarethae in Curia Domus suae Nicoleti vocatae, fundatae 1. Martii, anno 1556. Thomas Stubenreich Societatis Jesu religiosus ... 6. Aprilis ... 1661. Viennae
primas Hungariae	Ordinarium Strigoniense.[40] (Venetiis 1520.) — R. II. 24.	Nicolai Telegdini administratoris Strigoniensis; Nicolai Paulini, custodis Strigoniensis Publius Nicolaus Paulinus; Nicolai Bende, 1679; Nicolai Böythe, electi episcopi Syrmicensis, praepositi de Saag Sancti Stephani.

[39] GAMS, P. B.: i. m. 380.

[40] E mű szerepel Telegdi Miklós 1586-ban összeírt könyvjegyzékén. — TÓTH István: *Telegdi Miklós reneszánsz könyvtára.* MKsz 1979/3. 282.

3. Az Ordinarium Strigoniense (Venetiis 1520) címlapja a tulajdonosok sorrendjét is megörökítette

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
	Ordo et ritus . . . ecclesiae Strigoniensis.	Nicolaus Olahus . . .
don.	Viennae Austriae 1560. — R. II. 19.	donavit me capellae suae in Lanser
		Demetrij Napragj archiepiscopi Colocensis (1562)
	Secundus tomus conciliorum omnium.	(SVM NICOLAI . . . HI A. E. STRIG. . . IEN)
	Coloniae 1551. — XX. c. 4.	1571.
	HEROLT, J.: Sermones . . . de tempore.	Joannes Posgaj sacellanus . . . electi episcopi et
Orgonacz, Benedictus	Lugduni 1514. — j. n.[41]	cancellarii . . . Demetrij Napragj, 1598.
		Joseph Waradi ordinis praedicatorum me possedit et possidet
		Joannis (?) anno . . . 1577.
Padoslaus (?)	WERBŐCZI I.: Tripartitum opus iuris . . . Hungariae.	Liber Demetrij Napragij . . . Agriensis et Orodiensis praepositi
	Viennae Austriae 1517. — R. V. 34.	
Pathay, Sigismundus plebanus Paliensis in Insula Rábo	BARONIUS, C.: Annales ecclesiastici. Tomus nonus.	1714.
	Moguntiae 1601. — XX. a. 11.	Ioannis Roracz, 1677.
Pauli (?)	HIERONYMUS: Octavus tomus commentarios in Psalterium habet.	Demetrij Napragj archiepiscopi Colocensis
	Basileae 1525. — XXII. d. 21.	
Paulinus, Matthias [evangélikus lelkész][42]	LEUWIS, D.: Homiliarum in Epistolas et Evangelia . . . pars altera.	
	Coloniae 1533. — XX. d. 23.	
Paulinus, Nicolaus custos Strigoniensis l. Oláh Miklós		
Paulinus, Publius Nicolaus l. Oláh Miklós		
Pázmány Péter [esztergomi érsek 1616—1623][43] don. l. még Eszterházi Dániel	[PÁZMÁNY P.:] Logi alogi. Posonii 1612. — R. II. 30c	Admodum reverendo domino Altib . . . (?) Pet. Pazmany
Pethe Márton archiepiscopus Colocensis [1598—1605][44] l. Oláh Miklós		

[41] Sz. Koroknay Éva: i. m. 254.
[42] Fabó András: i. m. 288.
[43] Gams, P. B.: i. m. 380.
[44] Gams, P. B.: i. m. 372.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Pethe Márton episcopus Vaciensis [1582—1587][45] l. Monoszlói András		
Pioppi, Dionysius episcopus Modrusiensis[46]	BEDA, V.: Opera. 1—2. t. Basileae 1563. — XIX. d. 9.	Demetrius Napragj episcopus Transilvanus
Posgai János l. Bácsmegyei György		
Pullas János parochus Receiensis [1662—1665][47]	BARBOSA, A.: De officio et potestate episcopi tripartita descriptio. Lugduni 1641. — XX. a. 6.	
Rachossich, Franciscus	PÁZMÁNY P.: Hodoegus. Posonii 1637. — R. IV. 10a.	1660.
Radovics Péter [nyitrai kanonok][48]	GREGORIUS, IX.: Decretales. . . . epistolae. Lugduni 1510. — XIX. e. 11.	1584.
episcopus Vaciensis [1599—1608]	Missale secundum chorum . . . ecclesiae Strigoniensis. Venetiis 1512. — R. V. 33.	Ex libris Zachariae Mossociy protonotarii apostolici. Valentini Leepes archiepiscopi Colocensis
Rai, Casparus	STAPLETON, T.: Principiorum fidei doctrinalium relectio scholastica et compendiaria. Antverpiae 1596. — XXII. d. 12.	
Rauch, Stephanus plebanus Niekiensis	GUALTERIUS, J.: Tabula chronographica status ecclesiae. Lugduni 1616. — XX. c. 11.	Donatus est a . . . Stephano Rauch . . . Matthiae Duscis, anno 1669. die 14. Julii.
Rech, Joannes	LEUWIS, D.: In quatuor evangelistas . . . enarrationes. Coloniae 1532. — XX. a. 3.	Ego Joannes Keöntös hunc librum . . . Petro Baraniaj dono obtuli, anno 1617. die 24. Apr.
Roracz, Joannes, 1677. l. Pathay, Sigismundus		
Sárkány György[49] l. Novák Péter		
Sebbarius, Paulus	RUPERTUS Abbas: Commentariorum in Ioannis Apocalypsin libri XII. Norimbergae 1526. — XIX. b. 38.	Liber Confraternitatis dominorum sacerdotum Soproniensium donatus eidem per dominum Paulum Sebbarium anno 1552.
Serény György concionator Adami de Battyan[50]	BELLARMINO, R.: Disputationum de controversiis Christianae fidei adversus . . . haereticos tomus tertius. Ingolstadii 1593. — XXII. d. 22.	1627.
Sigrai, Franciscus l. Bellosics Lukács		

[45] GAMS, P. B.: i. m. 383.
[46] GAMS, P. B.: i. m. 389. — Valószínűleg e könyve szerepel 1574-es könyvtárjegyzékén. — ACSÁDY Ignác: *Könyvek régi összeírásokban*. MKsz 1894. 211.
[47] NÉMETHY, Ludovicus: i. m. 878.
[48] L. a 13. jegyzetben idézett művet, II. 556—557.
[49] NAGY Iván: i. m. X. 58.
[50] L. a 4. jegyzetben idézett művet, 112, 205.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Somogyi János [a szeredi iskola rektora az 1610-es években ?][51]		
l. Szegedi István		
Sondi = Szondi		
Sopron, Confraternitas dominorum sacerdotum Soproniensium		
l. Sebbarius, Paulus		
Sopronbánfalva ad Sanctum Wolffgangum in proximo adjacentem civitatis Soproniensis[52]	Biblia. Nürnberg 1482. — Ö. IV. 15.	
Stranbingensis, Joannes Carolus		
l. Körössi, Blasius		
Stubenreich, Thomas, 1661.		
l. Oláh Miklós		
Szegedi István [= Szegedi Kis István ?][53]	WITZEL, G.: Postilla ... super Evangelia et Epistolas de tempore et de sanctis ... Demegoriae illae, quae ... in Postilla ... sunt desideratae. Coloniae 1545. — XXI. d. 14.	Stephano Zegedino ad usum fratris Georgii Zondini ... 1558. Matthaeus Baroniaj emptus a ... Joanne Somogj, 1607. emptus ... a Francisco Geörunei patria Saarvarj, pastor ecclesiae Kerezidi. Petrus Erdelij ... plebanus Eckiensis, 1646.
Szentkörösztv, Andreas [evangélikus lelkész Necpálban, 1670 ?][54]		
l. Babothy, Georgius		
Szentlőrinci, Peter		
l. Kőszegi Rozs Balázs		
Szondi (Zondi), Georgius		
l. Szegedi István		
Szondi Pál episcopus Rosoniensis[55]	ALFONSUS de Castro: Adversus omnes haereses libri quatuor decem. Coloniae 1549. — XX. b. 3.	1558 ... piae memoriae Paulus Sondi ... ad Bibliothecam ecclesiae Strigoniensis ligavit.
Szőlősi (Zewlews) István	Canones concilii II. Provincialis Coloniensis. Coloniae 1538. (2) Formula ad quam visitatio intra Dioecesim Coloniensem exigetur. Coloniae 1537. — XX. b. 17.	Matthiae Veres de Nieek et gratae posteritati, anno 1602.

[51] Ila Bálint: i. m. 139; l. a 4. jegyzetben idézett művet, 325.
[52] Rupp Jakab: i. m. I. 485—489.
[53] Szegedi Kis István könyveiről l. RMKT XVI/VI. XVI. századbeli költők művei. 5. köt. 1545—1559. Kiad.: Szilády Áron. Budapest 1896. 274, 276.
[54] Fabó András: i. m. III. 266.
[55] Kollányi Ferenc: i. m. 140.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
Szuhai István archidiaconus Sasvariensis[56]	ADRICHOMIUS, C. Theatrum terrae sanctae et biblicarum historiarum. Coloniae 1590. — XX. c. 23.	Pragae 1592. (S. S. A. S. E. E. S. E. C. T.—1592.)
Tapay, Matthias	DIDACUS, J.: In ... Evangelium secundum Lucam ... commentaria. Tom. prior. Lugduni 1592. — XX. c. 2.	1673.
Telegdi Miklós[57] administrator Strigoniensis l. Oláh Miklós		
Telegdi Miklós l. Monoszlói András		
Telegdi Pál[58]	DUNS-SCOTUS, J.: Tertius scripti ... super Sententias. Quartus scripti ... super Sententias. Quaestiones quolibetales ... per Mauritium de Portu Hibernicum emendatae. Venetiis 1506. — XXI. a. 17.	
	ERMOLAO, B.: Castigationes Plinianae. Romae 1493. — Ő. III. 17ab.	
Uj János l. Gyöngyösi Uj János		
Ujlaki, Ludovicus praepositus Castriferrensis [1585—1600][59]	POLYGRANUS, F.: Postillae sive enarrationes in Evangelia. Coloniae 1570. — XIX. c. 32.	Nunc vero Mathiae Weres de Nieck crucigeri Soproniensis
Umundumus, Thomas	AVICENNA: Liber canonis ... revisus. S. l. et a. — XIX. a. 24.	J. Ceöntös ... pro felicibus novi anni auspiciis Ouariny dono dedit. anno 1607.
Váradi János[60] l. Orgonacz, Benedictus		
Verancsics Antal archiepiscopus Strigoniensis [1569—1573][61] l. Monoszlói András		
Verancsics Antal don. l. Monoszlói András		
Viczmándy (Wigmandi) Tamás	AMBROSIUS: Operum vol. III. Basileae 1492. — Ő. III. 12.	Ex libris P. Cheleydj. Hic liber dono missus est

[56] L. a 13. jegyzetben idézett művet, II. 554—556.

[57] NÉMETHY, Ludovicus: i. m. 982.

[58] A Bekes Gáspár pártján álló Telegdi Mihály fia. Ecsedi Báthori István vezetésével részt vett 1593—1594-ben a török elleni harcban. — ECKHARDT Sándor: *Két vitéz nemesúr: Telegdi Pál és János levelezése a XVI. század végéről.* Bp. 1944.

[59] RUPP Jakab: i. m. I. 541.

[60] Valószínűleg azonos azzal a domonkosrendű frater-rel, aki 1534-ben Bolognában tanult. — HARSÁNYI András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt.* Debrecen 1938. 265.

[61] GAMS, P. B.: i. m. 380.

Possessor — donator	Cím — jelzet	A bejegyzés dátuma és egyéb adatok
praefectus castelli Zent Marton[62]		per ... Thomam Wigmandij ... die 27. Februarii anno 1565. ... olim fuisset dominorum de Losoncz.
Vij, Joannes l. Gyöngyösi Uj János		
Vinkovics (Vynchouych) Benedek [pécsi püspök 1633—1637][63]	GREGORIUS IX.: Decretales epistolae. Parisiis 1550. — XIX. b. 55.	emptus Bononiae cum aliis tribus voluminibus textum Iuris Canonici continentibus, anno ... 1606. die Augusti 20.
Vorets, Valentinus l. Bácsmegyei György		
Vynchouych = Vinkovics		
Vytechi, Valentinus l. Bácsmegyei György		
Wiertessy, Nicolaus Pannonius, 1575 l. Olady, Martinus		
Wigmandius, Thomas = Viczmándy Tamás		
Zegedi = Szegedi		
Zondi = Szondi		

A táblázatban közölt ismert személyiségek nagy részének Nyugat-Magyarországhoz kapcsolódik életpályája, illetve hivatala. Legnagyobb részük papi személyiség: püspökök, kanonokok, plébánosok a nyitrai és győri egyházmegyéből, de több egri, esztergomi, váci, illetve veszprémi egyházmegyei személynek is találhatók itt könyvei. Nagy részüknek csak egy-egy kötete került elő, s csupán két nagyobb könyvtár, illetve könyvtártöredék emelhető ki, amelyekkel külön is érdemes foglalkoznunk: Monoszlói Andrásé és Oláh Miklósé.

Monoszlói András könyvei

Monoszlói András tanulmányait Nagyváradon, majd Bolognában és Bécsben végezte. 1580-tól pozsonyi kanonok, 1599-től szerémi majd veszprémi püspök volt. A század utolsó két évtizedében több, a katolikus teológiai álláspontot védő vitairatot jelentetett meg latin és magyar nyelven, amelyekben tudós, iskolázott vitatkozónak tűnik.[64] Könyveit öccsére, Monoszlói Gábor pozsonyi kanonokra hagyta, az viszont 1603-ban úgy végrendelkezett, hogy bátyjának latin nyelvű, szentbeszédekről szóló kézirata Náprági Demeteré legyen. Monoszlói Gábor magyarra akarta e kéziratot Náprágival fordíttatni és ki

[62] Viczmánfy Tamás: *Az én őseim*. Bp. 1931. 38—40.
[63] Gams, P. B.: i. m. 377.
[64] *A magyar irodalom története 1600-ig*. Szerk.: Klaniczay Tibor. Budapest 1964. I. 505.

akarta adatni vele.[65] Így jogosnak tűnik Jenei Ferencnek az a feltételezése,[66] hogy Monoszlói András könyvei is Náprági révén kerülhettek Győrbe. Ezt megerősíti az a három könyv, amelyben Monoszlói nevén kívül Náprági Demeter neve is szerepel. Kivétel viszont az a *Pontificale*, amelyet Monoszlói után Fülei Tamás pilisi apát kapott, s az ő halála után Nyéki Vörös Mátyás könyvei közé került.

Monoszlói András Győrben fennmaradt 14 kötetes könyvtára, amelynek egy részét Jenei Ferenc már ismertette, majdnem kizárólag teológiai műveket tartalmaz. Ezek között részben megtalálhatók önálló műveinek forrásai is (pl.: Cyprianus, Hieronymus, Irenaeus, Joannes Chrysostomus stb.). Különösen sokat forgatta a tridenti zsinat védelmére készült munkát, amint ezt bejegyzései bizonyítják. Győrben található könyveit 1570 és 1595 között gyűjtötte össze. Megsokasodnak azonban könyvbeszerzései pozsonyi kanonoksága idején 1579 és 1581 között. Győrben nem található egy sem Monoszlói Miklós esztergomi kanonoktól 1577-ben örökölt könyvei közül.[67] Vásárlásokon kívül kora nevezetes főpapjaitól kapott ajándékba egy-egy könyvet, így Kutassy Jánostól és Hethesi Pethe Márton váci püspöktől.

A beszerzés pontos dátumán kívül általában bejegyezte könyveibe kedves jelmondatát is: „*Domine, labia mea aperies et os meum annunciabit laudem tuam.*"[68] Monogramja és a beszerzés évszáma viszont csupán a Canisius- és a Peltanus-kötet kötésén szerepel.

Oláh Miklós könyvei

A Monoszlói Andrásnál egy generációval idősebb Oláh Miklósnak öt könyve maradt fenn Győrben. Ennek az ugyancsak literátorként jelentőset alkotó tudós humanista főpapnak két könyvtára is volt Nagyszombatban, illetve Bécsben.[69] Győrben található könyvei közül az *Ordinarium Strigoniense* biztosan nagyszombati könyvtárából való, ugyanis végrendeletében úgy rendelkezett,hogy Telegdi Miklós zólyomi archidiaconus is kapjon ebből a könyvtárából néhány kötetet. Ezt az *Ordinarium*ot a *Perényi-Missalé*hoz hasonlóan több tudós főpap örökölte egymás után. Oláh Miklós végrendeletében mint „ecclesia inops"-ról külön is megemlékezett a lánzséri kápolnáról, ahová néhány bécsi könyvét szánta. Az *Ordo et ritus* . . . című művet még életében adományozhatta a plébániának. Hasonlóképpen még az ő adományából kapta az esztergomi káptalan igazgatása alá tartozó Capella Beatae Margarethae is a zágrábi *Missale* egy példányát 1556-ban.

Ötödik könyvének csupán a kötése tanúsítja, hogy Oláh volt a possessora. Barna bőrkötésén ugyanis az OSZK-ban levő Oláh-kötéshez hasonlóan felismerhető a tulajdonos neve.[70]

Monoszlói Andráshoz és Oláh Miklóshoz hasonlóan a többi possessor legnagyobb része katolikus főpap volt. Közülük Verancsics Antal néhány könyvéről, Telegdi Miklós és Mossóczi Zakariás „tekintélyes könyvanyagáról" Gulyás

[65] Gulyás Pál: *A könyv sorsa Magyarországon.* Bp. 1961. III. 201.
[66] Jenei Ferenc: *Monoszlói András könyvei a győri Székesegyház régi Könyvtárában.* Győri Szemle 1935. 199—201.
[67] L. a 65. jegyzetet!
[68] Zsoltárok könyve 50 : 17.
[69] Csontosi János: *Adalék Oláh Miklós könyvtárához.* MKsz 1883. 61—66.
[70] Soltész Zoltánné: i. m. 141.

Pál emlékezett meg.[71] Győrben található könyveik mindegyike olyan, amelyeket főpapok generációi hagyományoztak egymásra. E híres könyvgyűjtőkön kívül kevésbé híres papi személyiségek győri könyvei erősítik meg azt a feltevést, hogy a XVI—XVII. század legolvasottabb, legműveltebb rétege a papoké volt.

A katolikusokon kívül feltűnnek reformátorok és a környék lelkészei is. Melius Péter könyvei valószínűleg a Náprági-féle erdélyi könyvekkel együtt kerültek Győrbe. Róluk a második közleményben szóltunk részletesebben.[72] Szegedi Istvánnak egyetlen könyve sok későbbi tulajdonos kezén át került el Nyugat-Magyarországra. A dunántúli protestáns egyházközségek lelkészeitől valószínűleg az üldözések során kobozhatták el a Székesegyházi Könyvtárban levő könyveiket.

A világi tulajdonosok száma viszonylag kevés: a Balassa, Csepcsányi, Darabos, Draskovich, Eszterházi, Homonnai Drugeth, Sárkány, Telegdi, Viczmándy földbirtokos család képviselteti magát egy-egy könyvvel. Eszterházi Dániel Pázmány-könyve különösen becses, mivel a bejegyzés szerint a szerzőtől kapta.

A possessorok között több író-literátor is akad. Telegdi Miklós, Mossóczy Zakariás, Verancsics Antal, Beythe István, Félegyházi Tamás, Kermann Dániel, Melius Péter és Szegedi István alkotó tevékenysége közismert. Rajtuk kívül Makai István verseket írt,[73] Ilóczi Mátyás, Forgách Imre titkára közreműködött a *De Sigetho Hungariae propugnaculo opusculum* megjelentetésében.[74] Gradnay Thomas de Jazka pedig az 1547-ben Bécsben nyomtatott magyar nyelvű kalendárium fordítója.[75] Kürti István magyarra fordított imakönyve 1611-ben Kassán jelent meg.[76] Szőlősi Istvánnak fennmaradt történeti munkája.[77]

A könyvek megfelelnek birtokosaik végzettségének és papi hivatásának: Biblia-kiadások, kommentárok, egyháztörténetek, a zsinatokról való összefoglalások, katekizmusok, homiliák, sermo-gyűjtemények, szerkönyvek, vitairatok. Biográfiai, históriai munkák viszonylag kisebb számban vannak köztük, de feltűnő, hogy e könyvek általában „érdekesebb" személyiségek könyvtárából kerültek ki, s hogy Ebeczky Imre pozsonyi kamarai tanácsos történelem könyvén megütközött a közvélemény, azt bizonyítja a benne olvasható, XVII. századból való bejegyzés: *Notatus in indice librorum prohibitorum, sed ob annexum Solimanum et Pomponium Melam servatus.* Ilóczi Mátyásnak Justinus történelmi kézikönyve volt meg. Aristotelés-kommentárja Makai Istvánnak volt, Aristotelés etikai munkája pedig a budai könyvtárból[78] jutott Csétényi, illetve Vasvári Szeghi György tulajdonába. A titkosírási kézikönyveiről híres Tritheimnek levelesgyűjteménye van a győri könyvtárban, Joannes Fabri bécsi püspök tulajdonából. Rajta kívül említést érdemel

[71] GULYÁS Pál: i. m. 202—206, 206—211.
[72] VÁSÁRHELYI Judit: *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai.* II. Az „erdélyi" gyűjtemény. MKsz 1980/3. 230–246.
[73] L. a 31. jegyzetet!
[74] Wittenberg 1587. — RMK III. 765.
[75] RMNy 427.
[76] RMNy 1018.
[77] RMNy 1618.
[78] CSAPODI Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock.* Budapest 1973. Rep. 1, 45.

a Draskovich Ádám által 1588-ban beszerzett *Dispositio in partes orationis rhetoricae* című retorikai munka is. Bonfini, Pázmány, Temesvári Pelbárt és Werbőczi egy-egy műve képviseli a Hungaricá-k kevés példányát a XVI—XVII. századi magyarországi könyvtárakban.

*

A Győrben előkerült könyvek érdekes adalékot szolgáltatnak tulajdonosaik érdeklődési köréről. Minthogy egyáltalán nem biztos, hogy könyveiket valóban alaposan végigtanulmányozták, illetve hogy minden kötetükbe beírták magukat, könnyelműség lenne e könyvek alapján következtetni tulajdonosaik műveltségére. Ugyanakkor számolni kell azzal a ténnyel is, hogy legtöbbjüknek hivatásával jártak az áthelyezések, s így akár hivatali pályájuk, akár a történelmi események kényszere folytán széjjelszóródhattak a nagyobb gyűjtemények. Jó példa erre az erdélyi gyűjtemény, amely Gyulafehérvártól sok száz kilométerre lelt otthont; vagy az, hogy a Monoszlói András műveiben legtöbbször szereplő Szent Ágoston munkái nem fordulnak elő Győrben lévő 14 kötete között, pedig egészen biztosan volt példánya belőlük.

Így a Győrben feltárt possessorok könyveinek igazi, érdembeli elemzése csak akkor lesz lehetséges, ha az ország könyvtáraiban mindenütt elkészült a régi könyvek possessorainak nyilvántartása, s beleépül egy országos kataszterbe. Régi könyvtárak, illetve könyvtártöredékek tagjai között felismerhetővé válnának akkor az összefüggések, s a csekély számú fennmaradt könyvtárjegyzék kiértékelése és a tényekkel való szembesítése is könnyebb lehetne. Természetesen a könyvkötéskutatás sem hanyagolhatja el a possessorokat, miként ezt Koroknay Éva már felismerte, és reneszánsz kötésekről szóló összefoglalásában[79] szerepeltette az általa vizsgált kötetek tulajdonosait is. Könyvtár- és könyvkötéstörténet így együttesen nagyban elő tudná segíteni a forráskutatást az írók könyveinek feltárásával, s a kiadványok jellegének elemzése a könyvek terjedésére vonatkozó igen gyér adatainkat egészítené ki.

A régi könyvek sokszor rongált állapota, olvasati problémák miatt azonban sokan visszariadnak ettől a tartalmas és szép munkától, és így nem csoda, ha nagyon kevés kezdeményezés történt e téren. Az utóbbi években Soltész Zoltánné dolgozta fel a gyöngyösi Ferences Könyvtár possessorait.[80] Legújabban pedig a debreceni KLTE Könyvtárában kezdték meg a könyvanyagban található possessori és marginális bejegyzések szisztematikus feltárását.[81] Mindezek a dicséretes vállalkozások a helytörténeti kutatásokhoz és régi kultúránk igazabb megismeréséhez nyújtanak értékes eszközt.[82]

[79] L. a 19. jegyzetet.

[80] L. a 3. jegyzetet!

[81] Czellárné Csiba Judit: *Possessori és marginális bejegyzések vizsgálata a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárában.* Debrecen 1979. (A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei 120.)

[82] A győri Székesegyházi Könyvtárban feltárt könyvtulajdonosok névsorát — a könnyebb áttekinthetőség kedvéért — a mellékelt jegyzék tartalmazza. A nevek mellett szerepel római és arab számmal jelölve, annak a közleménynek a sorszáma és azon belül az a lap, ahol az illető könyve(i)nek címe(i) található(k).

A könyvtulajdonosok névjegyzéke

Albensis ep. Trans. II. 235
Albensis Literatus = Székesfejérvári András
Almási Pál IV. 325
Armbruster, Laurentius II. 235
Babothy, Georgius IV. 325
Bácsmegyei György IV. 325
Bácsmegyei Mihály IV. 325—326
Balassa Ferenc II. 235
Balassa István IV. 326
Bánffi Pál II. 236
Baranyai Forrás Péter III. 247
Baranyai Máté IV. 326
Bárson, Wolffgangus II. 236
Báthori István II. 231
Báthori Kristóf II. 231
Báthori Miklós II. 231
Báthori Zsigmond II. 231.
Bellosics Lukács IV. 326
Bende, Nicolaus IV. 326
Beniczky Gáspár IV. 326
Beythe István IV. 326
Bezcky, Stephanus IV. 326
Biharinus, Franciscus II. 236
Blasius frater II. 236
Blasius Gregius II. 236
Bobalius, Franciscus IV. 326
Borilicius, Joannes III. 247
Bornemisza Boldizsár II. 236
Borsos Péter II. 236
Böythe Miklós IV. 327
Brutus János Mihály II. 237
Bubnich Mátyás III. 247
Capella Beatae Margarethae IV. 327
Capitulum Castriferrense IV. 327
Checheny = Csétényi
Cheleydy, P. IV. 327
Chepchany = Csepcsányi
Cheri, Joannes IV. 327
Chrteni = Csétényi
Coci, Georgius Nicolaus IV. 327
Csepcsányi János IV. 327
Csepcsányi János Batisz IV. 327
Cserődy János IV. 327
Csétényi János IV. 327
Csökör, Gregorius IV. 328
Darabos Ferenc IV. 328
Dávid Pál IV. 328
Deáki László IV. 328
Derecskei János II. 237
Domassiensis Ecclesia IV. 328
Dombrinus, Michael IV. 328
Dragauczith János II. 237
Draskovich, Adam IV. 328
Draskovich Mátyás III. 247
Draskovics György III. 247
Druget = Homonnai Drugeth
Dusich Mátyás III. 247.
Ebeczky Imre IV. 328
Ecclesia Egersegiensis IV. 328.
Erdélyi Péter IV. 328
Esztergom, Bibliotheca IV. 328
Eszterházi Dániel IV. 329
Eyczyng Erasmus III. 249
Ezeky, Joannes IV. 329
Ezeky, Josephus IV. 329
Fabri, Joannes IV. 329
Farkas, Georgius II. 237
Félegyházi Tamás IV. 329.
Feraboscho, Matthias IV. 329
Ferenczffy János III. 249
Fülei Farkas Tamás III. 249
Gáborjáni Kövér Tóbiás III. 249—250
Georgfamy (Görgényi?), Georgius II. 237
Geörunei, Franciscus IV. 329
Gosztonyi János II. 238
Gradnay, Thomas IV. 329
Grünberger, Andreas II. 238
Gyöngyösi Uj János IV. 329
Győri, Franciscus IV. 329
Győri János IV. 331
Gyulafi Lestár II. 238
Gyulai Ferenc II. 238
Gyulai Gáspár IV. 331
Gyulai István IV. 331
Gyulai Pál II. 238—239
Hamza, Joannes IV. 331
Hédervári István III. 250
Henricospeter (?) IV. 331
Hermann, Joannes IV. 331
Homonnai Drugeth Bálint IV. 331
Ilóczi Mátyás IV. 331
Inchofer, Casparus IV. 331
Istakochy, Petrus IV. 331
Ivánczy János III. 250
Jacobus frater II. 239
János Zsigmond II. 231
Julanus P. = Gyulai Pál
Káldi, Nicolaus IV. 331
Kaleschiák Péter III. 250
Kálóczy Miklós III. 250
Kazi, Joannes IV. 332
Kendi Ferenc II. 239
Kermann, Benedictus IV. 332
Kermann Dániel IV. 332
Kermann János IV. 332
Kermann, Josephus IV. 332
Kermendi = Körmendi
Kéry István III. 250—252
Ketheli, Franciscus IV. 332
Keves András IV. 332
Kissevich-Horváth János III. 252
Klimpa (Klingenpoch), Ecclesia IV. 332
Kolozsvári Imre II. 239
Köntös János III. 252
Körmendi Kálmán III. 252
Körössi, Blasius IV. 332
Kőszegi Rozs Balázs IV. 332
Kövesy, Benedictus IV. 332
Krmann l. Kermann

Kutassy János IV. 333
Kürti István IV. 333
Kürtössi, Nicolaus IV. 333
Kysdy (?), Josephus IV. 333
Lánzsér, Capella IV. 333
Laurentius frater II. 239
Lépes Bálint III. 252—254
Liptay Ferenc III. 254
Literatus de Magyaradh IV. 333
Magyarbéli Bosnyák István IV. 333
Makai István IV. 333
Makomensis, Casparus IV. 333
Martini Miklós IV. 333
Marton Miklós III. 254
Mátéssy István III. 254
Mattkovich Mihály III. 254
Matusek András III. 254
Melius Péter IV. 333—335
Michaelis, Daniel III. 254
Mindszenti András II. 240
Monasterium Sororum de Insula Leporum IV. 335
Monoszlói András IV. 335—336
Moskon, Josephus IV. 336
Mossóczy Zakariás IV. 336
Mossowszky, Joannes IV. 336
Nagy Mihály III. 256
Náprági Demeter I. 121—125
Novák Péter IV. 336—337
Nyéki Vörös Mátyás III. 256—258
Nyulak-szigeti Domonkos Apácakolostor = Monasterium Sororum de Insula Leporum
Oklomanus, Bartholomaeus IV. 337
Olady, Martinus IV. 337
Oláh Miklós IV. 337—339
Orgonacz, Benedictus IV. 339
Ostervalt, Joannes II. 240
Padoslaus (?) IV. 339
Palkovich György III. 259
Pathay, Sigismundus IV. 339
Pauli (?) IV. 339
Paulinus, Matthias IV. 339
Paulinus, Nicolaus IV. 339
Paulinus, Publius Nicolaus IV. 339
Pázmány Péter IV. 339
Perényi Ferenc II. 240
Pesti Gáspár II. 240
Peter plebanus de Lippa II. 240
Pethe Márton IV. 339—340
Pioppi, Dionysius IV. 340
Posgai János IV. 340
Pozsgai János II. 240
Pozsgay Mátyás III. 259
Pullas János IV. 340
Rachossich, Franciscus IV. 340
Radovics Péter IV. 340
Rai, Casparus IV. 340
Rauch, Stephanus IV. 340
Rech, Joannes IV. 340
Roracz, Joannes IV. 340
Sárkány György IV. 340
Sebbarius, Paulus IV. 340
Serény György IV. 340
Sigrai, Franciscus IV. 340
Simon János II. 240
Sivers, Cornelius III. 259
Somogyi János IV. 341
Sopron, Confraternitas dominorum sacerdotum Soproniensium IV. 341
Sopronbánfalva IV. 341
Stranbingensis, Joannes Carolus IV. 341
Stubenreich, Thomas IV. 341
Sulyok Imre II. 240—241
Supanich György III. 259
Szalay János III. 259
Szegedi István IV. 341
Székesfejérvári András II. 241—242
Szentköröszty, Andreas IV. 341
Szentlőrinci, Peter IV. 341
Szondi, Georgius IV. 341
Szondi Pál IV. 341
Szőllősi István IV. 341
Szuhai István IV. 342
Tapay, Matthias IV. 342
Tarródy János III. 259
Tatay Margit III. 259
Telegdi Miklós IV. 342
Telegdi Pál IV. 342
Telekessy István III. 260
Uj János = Gyöngyösi Uj János
Ujlaki, Ludovicus IV. 342
Umundumus, Thomas IV. 342
Váradi János IV. 342
Vasvári Szeghy György III. 260
Verancsics Antal IV. 342
Vetési János II. 242
Viczmándy Tamás IV. 342—343
Vinkovics Benedek IV. 343
Visconti, Alfonso II. 242
Vorets, Valentinus IV. 343
Vytechi, Valentinus IV. 343
Waradi, Joseph II. 242
Wiertessy, Nicolaus IV. 343
Zichy György III. 260

VÁSÁRHELYI, JUDIT

Die Possessoren der Bibliothek der Kathedrale von Győr (Raab) I—IV.

Die Studienreihe macht die Possessoren der Bibliothek der Kathedrale von Győr aus dem XVI. und XVII. Jahrhundert bekannt. Diese Sammlung hat sich in 1872 in die Bibliothek des Seminariums von Győr verschmolzen, als deren wertester und auch noch heute im grossen und ganzen separat behandelter Teil. Während der Durchsicht der Bücher konnten wir vier grosse Possessorengruppen absondern:

I. *Die Bibliothek von Demeter Náprági*, welche der Bibliothek der Kathedrale zu Győr zugrunde lag. Der Name des begabten Oberpriesters, der auch bedeutende diplomatische und politische Rolle auf sich nahm, ist in 50 Büchern zu lesen, und auf Grund der eingeschriebenen Jahreszahlen, bzw. seiner kirchlichen Würde kann man den Prozess der Zunahme seiner Bibliothek humanistischen Charakters pünktlich nachfolgen.

II. *Die „siebenbürgische Sammlung"*. Als Teil der Bibliothek Náprágis gelang auch eine bedeutende Menge von Büchern siebenbürgischer Provenienz in Győr. Náprági, der Bischof und Kanzler von Gyulafehérvár, musste von Gyulafehérvár im Jahre 1601, wegen des Misstrauens des Woiwoden Michael, wegfliehen, und von hier — aus der Residenz der Fürsten Siebenbürgens — nahm er, der Tradition nach, 2—300 Bücher nach Ungarn mit sich. Ein Teil dieser Büchermasse ist auch heute absonderbar auf Grund der siebenbürgischen Possessoren. So kamen einige Bände aus der Bibliothek der Mitglieder der siebenbürgischen Fürstenfamilien (János Zsigmond, Kristóf, Miklós und Zsigmond Báthori) hervor, und eine Sammlung von 49 Bänden, unter deren Possessoren fast alle Schichte der siebenbürgischen Intelligenz vertreten sind (Dominikaner, Pauliner, Mitglieder des Kapitels von Nagyvárad, die Männer der Kanzlei des Fürsten János Zsigmond, die in der Umgebung der Báthori lebenden Adeligen und Politiker). Unter diesen die bedeutendste ist die fünfzehnbändige Sammlung des Kanzleischreibers András Székesfehérvári, welche von einem humanistischen Interesse bekundet und wahrscheinlich nach seinem Tode in die Bibliothek der siebenbürgischen Fürsten geriet, und die sechs Bände Pál Gyulais — grossenteils Aristoteles-Kommentare — welche nach seiner Hinrichtung zu Gyulafehérvár eingeliefert wurden.

III. *Possesssoren von Győr*. Nach dem Tode Náprágis wurde die Bibliothek der Kathedrale im XVII. Jahrhundert zumeist durch die Bücher der Bischofe und Kanoniker von Győr vermehrt. Aus der 69 bändigen Masse győr'schen Provenienz sind die theologischen Bücher der Bischofe Bálint Lépes, Mátyás Nyéki Vörös und der Kanoniker István Kéry und Tóbiás Gáborjáni Kövér die bedeutendsten.

IV. *Sonstige Bücher*. Die letzte und grösste Gruppe der Possessoren bilden jene ungarländische Besitzer, deren Bahn weder mit Siebenbürgen, noch mit Győr zu verbinden ist. Unter ihnen ist András Monoszlói der bedeutendste, dessen 14 Bände gerieten wahrscheinlich ebenfalls durch Demeter Náprági nach Győr und die fünf Bücher von Miklós Oláh. Ausser den katholischen Oberpriestern sind auch protestantische Prediger und weltliche Besitzer durch je ein Buch vertreten. Die Identifizierung der Personen war nicht in jedem Falle möglich.

Zum Schluss macht die Studienreihe auf die Wichtigkeit der Possessorenforschung aufmerksam. Die Berücksichtigung der Besitzer der alten Bücher könnte nämlich mit sehr wertvollen Beiträgen für unsere Kulturgeschichte dienen.

MÉSZÁROS ISTVÁN

Az 1777-i és az 1806-i Ratio Educationis tankönyvei

A magyar iskolatörténetírás klasszikus alakja, Finánczy Ernő lelkiismeretes alapossággal tárta fel az 1777-i Ratio Educationis — a magyar neveléstörténet e nagyhatású dokumentuma — létrejöttének körülményeit, tartalmát, jelentőségét.[1] E királyi rendelkezés előírta a használandó tankönyveket is, ezekkel azonban Finánczy érdemben nem foglalkozott.

Az 1806-ban kiadott új iskolaügyi dokumentum, a Ratio Educationis Publicae, eddig még nem volt neveléstörténeti monográfia tárgya, Kornis Gyula is csak röviden foglalkozott vele nagy korszakfeldolgozásában.[2] Ez az új királyi rendelkezés — amely elődjéhez hasonlóan ugyancsak nagy jelentőségű a hazai iskolatörténetben, és egészen 1848-ig meghatározta a hazai tanügyet — szintén kötelezően megszabta bizonyos tankönyvek használatát, de ezek azonosítása sem történt meg eddig.

Összefoglalásunkban e két királyi tanügyi rendelkezésben szereplő tankönyveket kíséreljük meg számba venni, hangsúlyozva, hogy nem a hazai iskolák 1777—1848 közötti tankönyveit ismertetjük, hanem az 1777-i és 1806-i Ratio szövegének pontos értelmezéséhez szükséges tankönyvtörténeti vonatkozásokat igyekszünk feltárni.[3]

Ennek érdekében elsősorban azokat a tankönyveket regisztráljuk, amelyeknek szerzőit is feltüntette a két Ratio szövege.

Másodsorban azokat a tankönyveket írjuk le, amelyek csupán címükkel szerepelnek a szövegekben. Ebben az esetben megnehezítette az azonosítást, hogy nem mindig pontos címet adtak meg a Ratio szerzői; másrészt a nemzeti nyelvű címeket is természetesen latinul hozták, ezért a szövegből legtöbbször nem derül ki, hogy eredetileg milyen nyelvű a tankönyv; harmadsorban az

[1] Finánczy Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I—II.* Bp. 1899., 1902. A tankönyvekről: II. 284—289., 354—358.

[2] Kornis Gyula: *A magyar művelődés eszményei. I—II.* Bp. 1927.

[3] A hazai tantárgy-, tankönyv- és tudománytörténeti szakirodalomban kevés érdemleges említés történik az 1777-i és 1806-i Ratio által elrendelt tankönyvekre vonatkozóan. L. például Balassa Brunó: *A történettanítás múltja hazánkban.* Pécs 1929.; uő.: *A latintanítás története.* Bp. 1930.; Alszeghy Zsolt: *Adatok a magyarországi iskolakönyvek történetéhez.* Magyar Középiskola 1930. 109—116.; Szentiványi Dezső: *A katekizmus története Magyarországon.* Bp. 1944.; Bíró Sándor: *Történelemtanításunk a XIX. század első felében.* Bp. 1960.; M. Zemplén Jolán: *A magyarországi fizika története a XVIII. században.* Bp. 1964.; Szénássy Barna: *A magyarországi matematika története a XX. század elejéig.* Bp. 1970.; Udvarhelyi Károly, Göcsei Imre: *Az alsó- és középfokú földrajztanítás története Magyarországon.* Bp. 1973. — Egyetlen tanulmány kapcsolódik közvetlenül témánkhoz: Oláhné Erdélyi Mária: *Matematikai tankönyvek a két Ratio idejében.* Pedagógiai Szemle 1977. 1028—1036.

bonyolította a felderítést, hogy a Ratio megfogalmazói gyakran a törzsszövegbe oldva, abba teljesen belevegyítve közölték a címeket, tehát nem válik el a cím a törzsszövegtől, ezt rekonstruálni kellett.

Az itt felsorolt tankönyvek szinte kizárólag a királyi (tehát katolikus) iskolákban voltak használatosak.[4] Bár az 1777-i Ratio nyomatékosan hangoztatta, hogy az elrendelt tankönyvekben semmiféle felekezeti vonatkozásnak helye nincs (a hittannal kapcsolatban természetesen engedélyezte mindegyik felekezet számára saját tankönyveinek használatát), ennek ellenére a protestáns iskolák elutasították az 1777-ben előírt állami tankönyveket. Az 1806-i Ratioban szereplő tankönyveknél már más volt a helyzet: csakis a katolikus iskoláknak szánták ezeket (és az ortodoxok iskoláinak), a protestánsok ugyanis az 1790/91. évi 26. törvénnyel teljes autonómiát szereztek iskoláik számára, a tankönyvek tekintetében is.

A hivatalos állami tankönyvek előállítására és terjesztésére az Egyetemi Nyomda privilégiumot élvezett; az 1777-i és az 1806-i Ratio Educationisban elrendelt hivatalos, állami tankönyveket illetően más hazai nyomda nem rendelkezett tankönyvkiadási joggal.

Feltáró-regisztráló munkánkban — amelynek során 1848-ig kísérjük végig a tankönyveket (némelyik ugyanis még ezután is élt) — elsősorban az Egyetemi Nyomda elég sűrű időközökben kiadott katalógusaira, valamint az Országos Széchényi Könyvtár, illetőleg a budapesti Egyetemi Könyvtár könyvanyagára támaszkodtunk.

Tankönyvek a középszintű iskolák számára 1777-ben

Az 1777-i Ratio Educationis a három osztályos kisgimnázium, valamint az erre épülő két osztályos gimnázium számára írta elő a kötelező tankönyveket. E két tagozatból álló „latin iskola" tehát összesen öt osztályos volt, s a tanulók 10 éves korukban kezdték el itteni tanulmányaikat.

A 130. § rendelkezik a kisgimnáziumi hittankönyvekről. A fejezet élén dőlt betűs kiemeléssel áll ez a mondat: „Enucleata religionis Christianae fundamenta pro scholis latinis in Regnis Hungariae haereditariis" (A keresztény vallás alapjainak rövid összefoglalása a latin iskolák számára Magyarországon és az örökös tartományokban). Ez a mondat — a szöveg stílusából következőleg — valószínűleg a „latin iskolák" részére megírandó magyar, illetőleg népnyelvű hittankönyv eltervezett címe latinul. Ilyen vagy hasonló című hittankönyvről azonban nem tudunk.

E paragrafus a következőket kívánja meg az új hittankönyvtől: a tananyagot három részre felosztva tartalmazza, hogy a kisgimnázium három esztendeje alatt a tanulók annak elsajátításában fokozatosan haladhassanak előre és lépésről lépésre egyre jobban elmélyülhessenek benne; a három rész koncentrikusan bővüljön, hogy így háromszor átismételhető legyen a feldolgozott anyag; foglalja magában a népiskolák számára készített s a vallás legfőbb tételeit tartalmazó katekizmust is; a tankönyv szövegének s a feldolgozás módjának világosnak, a gyermekek számára érthetőnek kell lennie.

[4] A kor hazai iskolaügyéről l. Kosáry Domokos: *A kétszáz éves Ratio Educationis.* Magyar Pedagógia 1977. 373—387.; Ravasz János: *Az 1777-i Ratio Educationis általános tantervi céljairól.* Pedagógiai Szemle 1977. 996—1014.; Mészáros István: *A magyar nevelés története 1790—1849 között.* Bp. 1968.

Egy további paragrafusból (110. §) kitűnik, hogy ezt a tankönyvet (valamint a bibliai történetek tankönyvét is) magyarul, illetőleg népnyelven kell elkészíteni.

A Ratio Educationis e rendelkezésének eredményeképpen nem egyetlen kötetből álló hittankönyv született, hanem egy három kötetes hittankönyv-sorozat, amelyben tökéletesen megvalósultak a fentírt módszertani követelmények.

A kötetek címei is jól jelzik az egymásraépülést: *A kis katekizmus kérdésekkel és feleletekkel a kis gyermekeknek oktatására a tászári és királyi tartományokban — Rövid sommája az öreg katekizmusnak kérdésekkel és feleletekkel az ifjúságnak oktatására a tászári és királyi tartományokban — Az öreg katekizmus kérdésekkel és feleletekkel az ifjúságnak nyilván[os] és külön való oktatására a tászári és királyi tartományokban.*

Mindhárom kötet — a kis, a közép és a nagy („öreg") katekizmus — 1780-tól 1848-ig szerepel az egyetemi nyomda hivatalos árjegyzékeiben, s igen sok kiadásuk ismeretes.

A 131. §. egyenként sorra veszi a kisgimnázium egyes tankönyveit.

1. A kisgimnázium legnagyobb óraszámot lefoglaló tananyaga a latin nyelvtan volt, egybekötve klasszikus szerzők munkáinak olvasásával. Tankönyvéről ez a Ratio utasítása: „Grammatica latina vulgaris, dum nova studiorum instituto conveniens elaboretur, usui interea servire poterit". Tehát az addig használatban levő latin nyelvtankönyveket addig lehet tovább is tanítani, amíg a Ratio Educationis tananyagelőirányzata alapján megszerkesztett új tankönyv megjelenik.

Korábban a hazai katolikus iskolákban Emmanuel Alvarez (1526—1582) spanyol jezsuita latin tankönyveit használták, ezek a 17—18. század folyamán számtalan kiadásban láttak napvilágot Nyugat-Európában éppen úgy, mint nálunk. S ez maradt továbbra is használatban iskoláinkban, mert az 1777-i Ratio tanterve nyomán nem készült új latin nyelvtankönyv-sorozat, de még az 1806-i Ratio is az Alvarez-féle tankönyvekről beszél, mint addig — 1806-ig — használatos tankönyvekről (l. alább).

Az Alvarez-féle tankönyvsorozat első kötete a latin nyelvtant tanulni kezdő kisdiákoké volt, címe: *Institutionum grammaticarum libri primi*, s három „liber"-ből, részből állt. A könyvnek sok kiadása jelent meg az egyetemi nyomdában 1777 és 1805 között, de az egyes részeket külön könyvecskékben is gyakran kiadták.

A tankönyvsorozat második kötete: *Institutionum grammaticarum liber secundus de constructione octo partium orationis in usum mediae et supremae grammatices classium.* Ebből a második és harmadik osztály tanulói tanulták a nyolc szófajt, s ezek alapján a mondatalkotást. A századfordulóig ezt is többször kiadta az Egyetemi Nyomda.

Az Alvarez-sorozat harmadik tagja prozódia-verstan volt *(Institutionum grammaticarum liber tertius de syllabarum dimensione)*, ezt — túl a kisgimnáziumon — a gimnázium „poétika"-osztályának tanulói használhatták. A „poétikai"-osztály sajátos tananyagprofilja (nevével ellentétben) a retorikai tanulmányok előkészítése volt, ezért e tankönyvet gyakran így nevezték: „Candidatus Rhetoricae". Főként az 1790-es években jelent meg ebből a kötetből — 1777 után — több hazai kiadás.

2. A latin klasszikus szerzők műveivel kapcsolatos a következő rendelkezés: „Argumenta exercitationum et selecta autorum loca praebebunt libri trium

primarium classium, usu ad haec usque tempora recepti; nam Chrestomatia Grammaticis his classibus propria iis paulo post substituetur." A stílusgyakorlatok anyaga, illetőleg a klasszikus szerzők műveinek feldolgozandó szövegei tehát egyelőre az első három osztály eddig forgatott könyveiből veendők. (Korábban egy-egy klasszikus szerző — iskolai célra kiszemelt — műveit külön-külön kötetekben adták ki.)

A 131. §. idézett szövegének mellékmondata arra utal, hogy a jövőben szakítani kívánnak ezzel a gyakorlattal: egy szöveggyűjtemény összeállítását rendelik el, nyilván a tananyagot részletező fejezetben (116. §.) felsorolt szerzőktől vett szemelvényekből. E paragrafus azt is jelzi, hogy ez már a közeljövőben napvilágot lát.

Valóban, 1777-es évszámmal jelent meg a kisgimnáziumok és gimnáziumok számára szerkesztett szöveggyűjtemény, egy kötetben, az Egyetemi Nyomdában, a címe: *Chrestomatia ex optimis linguae latinae autoribus concinnata in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum.* A kötetnek 1777—1782 közötti öt kiadásáról tudunk.

3. Ugyancsak munkában volt 1777-ben a számtankönyv és a mértankönyv, ezeket ekkor „már írják s a következő tanévben napvilágot látnak": „Pro Arithmetica et Geometria liber jam componitur intra decursum proximi anni scholastici publici juris futurus" — olvasható a 131. §-ban.

A számtankönyv címe: *Institutiones arithmeticae in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas.* A tankönyvet — amely három részből áll — 1777-től az 1840-es évekig számtalan kiadásban jelentette meg az Egyetemi Nyomda; a három részt együtt is, az egyes részeket külön-külön is.

A mértankönyv címlapján ez áll: *Elementa geometricae practicae in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas.* 1778-tól 1805-ig többször kiadták.

4. A természetrajz tankönyvére vonatkozik a 131. §. következő pontja: „Pro historia naturali aeque proxime libellus scholis accommodatus elaborabitur." A szerző hamarosan elkészült munkájával, s a három részből álló tankönyvsorozat ezt az összefoglaló címet kapta: *Elementa historiae naturalis in usum scholarum grammaticarum et gymnasiorum.*

Az első kötet állattan (Pars I. complectens regnum animale), a második növénytan (Pars II. complectens regnum vegetabile), a harmadik kötet pedig ásványtan (Pars III. complectens regnum minerale). Mindhárom kötet első kiadása 1778-ban jelent meg a budai Egyetemi Nyomdában, amelyet 1790-ig még további öt kiadás követett, legalábbis ennyiről tudunk.

5. Ezután a bibliai történetek tankönyvének említése következik: „Pro notitia historiae biblicae delectus jam est autor, qui hoc opus maturet; interea usui sit libellus, qui hactenus in usu fuit."

A felkért szerző magyar nyelvű tankönyvét az Egyetemi Nyomda már 1777-ben kihozta *Az ó és új testamentomi szent Historiának summája az oskolák számára* címmel. Ettől kezdve 1848-ig folyamatosan hirdették a könyvkatalógusok.

6. Az eddigiektől eltérő megoldást választottak a Ratio szerzői a földrajzkönyv tekintetében: „Geographia, dum novum opus condatur, Beliana, ejusque supplementum in promtu est, potestque in scholas cum earum initio induci." Amíg tehát e tantárgyból meg nem írják az új tankönyvet, addig használható „a kiegészítéssel ellátott Bél-kötet".

Előzőleg, a 124. §. Bél Mátyás e könyvének 1767-i kiadását ajánlja a tanároknak: „... Mathiae Bel compendium Hungariae Geographicum in quatuor partes divisum, et Posonii denuo recursum anno 1767, usui esse posset, uti et mappae duodecim Comitatuum adjectae operi ejusdem (quod continuationem multis de causis mereretur)."

E tantárgyból a kisgimnáziumokban a királyi Magyarország földrajzát tanítják, nyilván ezért tartották alkalmasnak a Ratio szerzői ezt a könyvet. A *Compendium Hungariae Geographicum, ad exemplar Notitiae Hungariae novae historico-geographico Matthiae Bel* című kötetet Bél Mátyás kéziratpéldányai alapján — Bél 1749-ben bekövetkezett halála után — rendezték sajtó alá, s első ízben 1753-ban jelent meg Pozsonyban. A könyv négy részében Magyarország földrajzát a négy magyarországi kerület keretei között tárgyalja.

A könyv megnevezése körül azonban valami zavar van. A 124. §. a *Compendium Hungariae Geographicum*-ot, annak 1767-i új kiadását említi, a 131. §. fentebb idézett mondatában viszont így szerepel: „Geographia Beliana, ejusque supplementum". A könyv 1767-i kiadása azonban nem tartalmazza a „kiegészítés"-t, az csak az 1777-i kiadásban található (erről l. a gimnáziumi tankönyvek között).

Ezenkívül a *Compendium* 1767-i kiadásában csak egyetlen térkép található: Magyarországé, ez feltünteti a négy kerületet, s ezeken belül a megyék határait. A *Compendium* első, 1753-i kiadása öt térképet tartalmaz: Magyarországét, valamint külön-külön a négy kerületét.

Amire a 124. §-ban a Ratio szövege utal, az valószínűleg Bél Mátyás eredeti műve, amely *Notitia Hungariae novae historico-geographica* címmel 1735—1742 között jelent meg Bécsben. Ez 12 vármegye leírását hozza 12 megyetérkép kíséretében. E mű nagyobb része azonban kéziratban maradt, bizonyára erre utal a Ratio-szöveg idézett megjegyzése: „folytatást érdemelne", ti. a nyomtatásban való megjelentetést.

Nehéz szabadulni a gondolattól: mintha a Ratio megszövegezői nem tudták volna, hogy a „Geographia Beliana" több, anyagában egymástól jelentősen különböző kiadás-változatot jelent.

A Bél Mátyás kéziratai alapján készült *Compendium Hungariae Geographicum* az említett három kiadáson kívül megjelent még 1779-ben és 1792-ben is.

7. Új tankönyvet kell készíteni a 131. §. szerint Magyarország történetének tanításához is: „Historia Hungariae elaborabitur; quod dum fiat, ea ex hactenus probatis deligent Magistri, quae unicuique classi propria sunt." A kísérő megjegyzés már az előzőekből ismert: addig, míg az új tankönyv elkészül, a tanárok az egyes osztályok saját tananyagát az addig használt tankönyvekből merítsék. (Az 1777-i Ratio szerint a magyar történelem a kisgimnázium második és harmadik osztályában tanítandó.)

Egy korábban kiadott tankönyvsorozatra történik itt utalás. A jezsuiták hazai iskoláiban az 1730-es években kezdődött el a rendszeres történelemtanítás. A jezsuiták iskolarendszerében a kisgimnáziumi és gimnáziumi tagozat összesen hat osztályt foglalt magában (4 + 2), s részükre hat kis kötetben adták ki Nagyszombatban a történelmi tankönyvek sorozatát, Maximilian Dufrène munkáját, *Rudimenta historica sive brevis facilisque methodus juventutem orthodoxam notitia historica imbuendi* címmel, 1731-ben. A sorozatot 1773-ig ugyanitt még kilencszer, Kassán kétszer, Egerben, Budán és Kolozsváron egyszer-egyszer kiadták.

A sorozat negyedik és ötödik tagja a világ országainak történetét adja („De regnis, aliisque orbis provinciis"), s ebben található Magyarország története is.

Arról nincs tudomásunk, hogy az 1777-i Ratio Educationis nyomán magyar történelmi tankönyv készült volna, s ez — mint hivatalos kiadvány — az Egyetemi Nyomdában megjelent volna.

8. A 131. §. végül a görög nyelvtanról intézkedik: „Pro Graeca lingua, Grammatica Patavina, quae omnium manibus dudum teritur, estque facile parabilis, adhibebitur." Vajon mi ez a „Grammatica Patavina", amely — mivel már régóta mindenkinek a kezeügyében van, és könnyen beszerezhető, továbbra is tanítandó a kisgimnáziumban?

A tankönyv Antonius Sandinus munkája, címe: *Compendiosa graecae grammatices institutio in usum Seminarii Patavini*, tehát a padovai iskola számára készült. A budai Egyetemi Nyomda is többször kiadta a 18. század második felében, utoljára 1818-ban („olim edita, nunc novis curis emendata et aucta"), ezt még a nyomda 1841-i árjegyzéke is hirdette.

* * *

A latin iskola magasabb tagozata, a gimnázium két osztálya számára előírt tankönyveket az 1777-i Ratio Educationis 159. §-a sorolja fel.

1. Különös módon itt nem esik szó a poétikai és retorikai tankönyvekről, jóllehet a poétika és a retorika e két osztály legfőbb tananyaga volt. A 144. §. viszont megemlíti, hogy a tananyag „e libro in scholis his recepto, dum alius opportunior conscribatur; deinde tradentur excerpta quaedam ex Horatio Tursellino de particulis latinae orationis, diligenterque percurrentur."

Egyrészt tehát a korábbi tankönyvek maradtak továbbra is használatban: nyilván Alvarez — már említett — prozódiája mellett a szintén jezsuita Cyprianus Soarez (1548—1617) retorika-tankönyve, az *Artis Rhetoricae libri tres*, amely korábban a jezsuita gimnázium e két osztályának teljes anyagát tartalmazta. Ez utóbbit is a 18. század folyamán az Egyetemi Nyomda számtalan kiadásban jelentette meg a katolikus gimnáziumok számára, de több 1777 utáni kiadásáról is van tudomásunk (1779., 1780., 1792., 1798.).

A 144. §. idézett mondata egy segédkönyvet is megemlít a gimnáziumi latin-tanítás számára: néhány fejezetet fel kell dolgozni Horatius Tursellinus könyvéből, amelynek ez a címe: *A latin beszéd részecskéi*.

Ez a gyakorlókönyv a szófajok („beszédrészek", partes orationis) gyakorlására szolgál: szófaj-példák betűrendbe szedett gyűjteménye, klasszikus szerzők műveiből vett idézet-példákkal. De nem szerepel benne a két alapvető, legtöbb gyakorlást igénylő „nagy" szófaj: az ige és a névszó (hiszen ezeket már az évek során alaposan begyakorolták), ezért van a címben a „pars" kicsinyített formában: *Particulae latinae orationis collectae et a Jacobo Facciolato in Seminario Patavino purgatae et auctae*.

Horatius Tursellinus (Orazio Torsellini) itáliai jezsuita műve, illetőleg ennek padovai változata a 18. század folyamán számos kiadásban megjelent Nyugat-Európában. Első hazai kiadása az egyetemi nyomdában a Ratio nyomán jelent meg 1777-ben a fent írt címmel, majd azután még 1781-ben is kiadták.

A latin stílusgyakorlatok anyagára vonatkozik a 159. §. következő utasítása: „Pro stylo latino servient autores hactenus in scholas recepti; Chrestomatia tamen nova his subrogabitur."

Az utánzandó latin klasszikus szövegek (hiszen ez a stílusgyakorlatok lényege) az elkészítendő új szöveggyűjteményben kapnak helyet. Nem más ez, mint a 131. §-ban is említett *Chrestomatia*, amely egyetlen kötetben tartalmazza a tárgyalandó szemelvényeket a kisgimnázium és a gimnázium tanulói számára.

2. A latin nyelvi-irodalmi tanulmányok szerves része a gimnáziumban a római régiségtan, amelynek tankönyvéről a 159. §. így rendelkezik: „Pro Notitia Antiquitatum Romanorum Nieuport, qui exstat passim venalis".

Sokhelyütt megvásárolható tehát hazánkban Willem Hendrik Nieupoort németalföldi szerző már régóta ismert műve, a *De ritibus veterum Romanorum* Első kiadása 1712-ben jelent meg Utrechtben: hazánkban először Budán adták ki 1748-ban. Címváltozata: *Rituum, qui olim Romanos obtinuerunt succincta explicatio, ad intelligentiam veterum auctorum facili methodo conscripta.*

Nieupoort e régiségtanának 1777—1799 közötti öt hazai kiadásáról tudunk.

3. Ugyanebbe a latin nyelvi-irodalmi tananyagegyüttesbe tartozott a mitológia is, oktatása a következőképpen történjen a 159. §. szerint: „Mythologiam primo praebere possunt, qui fuere hactenus vulgares, deinceps Mythologia Holliana notis et supplementis illustrata, proximeque in Typographeo Universitatis recudenda adhibebitur."

Ez a „Mythologia Holliana" nem más, mint Philippus Josephus Holle munkája, amelyet nálunk első ízben 1750-ben adták ki Budán, „in usum gymnasiorum". Nyilván ezt nevezi a szöveg „eddig használt" mitológia-tankönyvnek. A jegyzetekkel és függelékkel ellátott új kiadás — amelyet a Ratio szövege itt kilátásba helyez — 1778-ban jelent meg az Egyetemi Nyomdában, *Mithologia seu fabulosa deorum historia, traducta e Germanico, notis et supplementis illustrata in usum regiorum gymnasiorum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* címmel (akárcsak 1750-ben). 1806-ig követhetők tovább az egyetemi nyomda új kiadásai.

4. Az előzőekhez részben hasonló, részben eltérő a 159. §. szövegében a logika-tankönyvre vonatkozó rész: „Pro Arte cogitandi Logica Ebertiana serviet interim, dum alter quidam autor novum opus excudat".

Nem történik tehát említés arról, hogy e „Logica Ebertiana" korábban is használatos lett volna hazai iskoláinkban; ezt a tankönyvet ideiglenesen a Ratio kívánta bevezetni az oktatásba. Az kétségtelen, hogy Johann Jakob Ebert munkája e könyv, amelynek azonban csak német nyelvű változatát ismerjük: *Kurze Unterweisung in den Anfangsgründen der Vernunftlehre.* Első kiadása 1773-ban jelent meg Frankfurt-Lipcse helymegjelöléssel. Hazai kiadásáról nincs tudomásunk. Valószínű, hogy e könyvnek nem volt latin nyelvű változata.

Ebert e logika-tankönyve azonban csak addig használható — az idézett előírás szerint —, „amíg egy másik szerző ki nem dolgozza az új tankönyvet". Ez nem sokáig váratott magára, mert már 1778-ban megjelent az új tankönyv, *Elementa artis cogitandi in usum gymnasiorum et grammaticarum scholarum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas.*

Sok kiadása került ki az Egyetemi Nyomda sajtója alól nemcsak az 1780-as és 1790-es években, de a 19. század első évtizedeiben is, mivel az 1806-i Ratio Educationis rendelkezése szerint továbbra is ezt a tankönyvet kellett a gimnáziumokban tanítani. Még az 1840-es évek könyvjegyzékeiben is hirdette az Egyetemi Nyomda.

5. A számtankönyv tekintetében így szól a rendelkezés: „Pro Mathesi Büschii Tentamen Mathematicum in usum et oblectamentum vitae civilis, cui libro proxime succedet alius, qui sub incude est." A szöveg tehát a *Tentamen Mathematicum in usum et oblectamentum vitae civilis* (Kísérleti matematika a polgári élet hasznára és gyönyörűségére) című tankönyv tanítását írja elő. Korábban, a 138. §-ban ugyanennek a könyvnek ez a címe: *De Mathesi in utilitatem et commodum vitae civilis* (A polgári életben szükséges és kellemes matematika).

A szerző: Johann Georg Büsch (1728—1800) hamburgi gimnáziumi matematikatanár, későbbi kiváló közgazdász. Gyakorlati célú összefoglaló munkája német nyelvű, címe: *Versuch einer Mathematik zum Nutzen und Vergnügen des bürgerlichen Lebens.* Első kiadása 1773-ban, második kiadása 1776-ban jelent meg Hamburg-Lipcse helymegjelöléssel. A könyv első fele rövid aritmetika-, geometria- és algebra-összefoglalás, második része pedig gyakorlati mechanika.

A Ratio idevonatkozó idézett szövegében is szerepel a megjegyzés: „e könyvet a közeljövőben felváltja egy másik, amely már sajtó alatt van". A kisgimnáziumnál már említett, három részből álló számtankönyv ez *(Institutiones arithmeticae in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas)*, amelyet 1777-től a 19. század közepéig nagyon sokszor kiadtak.

6. A Ratio kiadásakor, 1777-ben új könyv volt készülőben fizikából is: „Pro Physica ex hactenus editis variis Physices Elementis aliquod, dum latinum opus succedat, poterit esse usui." Amíg tehát az új latin fizika-tankönyv megjelenik, használhatók az addig kézben levő, elemi fizikatananyagot tartalmazó könyvek; e megfogalmazásból arra következtethetünk, hogy német fizikakönyvek használatára utal itt a szöveg. Más, *Elementa Physices* című tankönyvet korábbról nem ismerünk.

Az új tankönyv hamar megjelent: *Faciliora physicae elementa in usum gymnasiorum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* címmel, 1778-ban. Tudunk 1793-i kiadásról is.

7. Lakonikus tömörségű a 159. §-nak az egyháztörténeti és az egyetemes történeti tankönyvre vonatkozó közlése: „Pro Historia Ecclesiastica, usitatus hactenus Rhetorum historicus; pro historia vero Caesarum a Rudolpho I. is, quo usae sunt hactenus scholae, serviet, utrique suo tempore novus subrogabitur."

A kisgimnáziumnál már említett — sok hazai kiadásban megjelent *Rudimenta historica* című — történelem-tankönyvsorozatról van itt is szó, amely a korábbi hat osztályos jezsuita gimnázium-struktúrának megfelelően mindegyik osztály számára tartalmazott egy-egy könyvet.

A tankönyvsorozat hatodik kötete az „Epitomen historicae ecclesiasticae complectens" vagyis a katolikus egyház története, ez a hatodik — azaz retorikai — osztály tanulói számára szól, erre vonatkozik a fenti szövegben az „usitatus hactenus Rhetorum historicus (liber)" kifejezés (a rétorok osztályának eddig használt történelemkönyve), ez tanítandó továbbra is, az 1777-i Ratio Educationis rendelkezése szerint. Ezt a könyvecskét azután 1783-ban külön is kiadta az Egyetemi Nyomda.

A 159. §. idézett mondata szerint az egyetemes történet tankönyve is a régi marad, az, „amely a császárok történetét foglalja magában I. Rudolftól kezdve". Ez a könyv ugyanis az említett jezsuita történelem-tankönyvsorozat

III. tagja, ennek címe: „Continuatio Monarchiae Romanae", s a római császárok történetét tartalmazza a következő tagolásban: IV—V. századi nyugatrómai császárok; V—VIII. századi kelet-európai császárok; IX—XVIII. századi német-római császárok. E kötet megfelelő részét kell tehát továbbra is tanítani.

Új egyháztörténeti és egyetemes történeti gimnáziumi tankönyv elkészültéről nincs tudomásunk ebből az időből.

8. E paragrafus szerint nincs szükség új gimnáziumi földrajz-tankönyvre: „Pro Geographia Supplementum Belianum dabitur in omnium manus ipso scholarum principio". Tehát a tanulók kezébe a Bél-könyv kiegészítését (Supplementum Belianum) kell adni.

E kötet törzsanyaga nem más, mint az 1777-i Ratio Educationis 124. §-ában említett „Compendium Hungariae Geographicum", amelyhez terjedelmes kiegészítés csatlakozik, minden bizonnyal Bél Mátyás kéziratai alapján készült ez is. A kiegészítésben Szlavónia, Horvátország, Dalmácia, továbbá Galícia és Lodoméria (ez utóbbi két terület 1772-től állt Habsburg-fennhatóság alatt), valamint Erdély földrajza szerepel. Tulajdonképpen önálló mű ez a kiegészítés, a címe: *Compendiolum regnorum Sclavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galliciae et Lodomeriae magnaque principatus Transilvaniae geographicum, supplementis et notis brevibus illustratum.* Első ízben 1777-ben jelent meg, Pozsony-Kassa helymegjelöléssel, a Bél-féle „Compendium"-mal együtt. Későbbi kiadásai is azzal egybekötöttek: 1779., 1792.

9. Ugyancsak az idézett paragrafus írja elő, hogy a természetjog és a hazai jog gimnáziumi oktatását új tankönyv alapján kell elkezdeni: *Pro Jure Naturae et Notitia Juris domestici componetur opus fini praestituto, Gymnasiisque congruum.* Az új tankönyv 1778-ban látott napvilágot a budai Egyetemi Nyomdában a következő címmel: *Institutio elementorum juris naturalis in usum gymnasiorum et scholarum grammaticarum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas.* 1805-ig számos kiadást jelent meg.

10. Utoljára itt is a görög nyelv tanításáról esik szó: „Pro Graeca Collectiones autorum Graecorum Viennae editae facile possunt, utiliterque adhiberi". Görög klasszikus szerzők műveiből vett több kötetes szemelvénygyűjtemény lehet ez a *Collectiones autorum Graecorum* címmel jelölt mű, amelyet Bécsben adtak ki. Példányt azonban nem ismerünk belőle.

11. Az 1777-i Ratio Educationis nem beszél a gimnáziumi hittankönyvről. A 136. §-nak ugyan ez a címe: „De institutione Doctrinae Christianae", de ez a hittanoktatás a diákok számára mondott vasárnapi és ünnepnapi prédikációt jelentette. Külön hittanórát a gimnáziumi osztályok számára nem rendeltek, ezért nem volt szükség hittankönyvre sem.

Az új hivatalos állami tankönyvek szerzőit nem tüntették fel a kötetek címlapjain. Finánczy Ernő kutatásaiból tudjuk, hogy Makó Pál írta a számtankönyvet és a mértankönyvet, Piller Mátyás a természetrajzot, Molnár János a bibliai történeteket és a latin szöveggyűjteményt, Horváth János a fizikakönyvet, Handerla Ferenc a logika-tankönyvet, Lakits György pedig a jogi ismeretek elemeinek tankönyvét.

* * *

Érdemes regisztrálni az 1777-i Ratio Educationisban előirányzott néhány további tankönyv létrejöttét is.

A 131. §. új latin nyelvtankönyveket helyezett kilátásba a kisgimnázium osztályai számára. Az itt oktatott Alvarez-féle kötetek kiküszöbölése, valamint II. József németesítő nyelvtörvényének érvényesítése érdekében 1787-ben az Egyetemi Nyomda kihozta Ignaz Felbiger németül írt kétkötetes latin nyelvtankönyvét, címe: *Anleitung zur lateinischen Sprache zum Gebrauche der studierenden Jugend im Königreich Hungarn und den damit verbundenen Staaten.* Ez a tankönyv 1789-ben még egy kiadást ért meg.

E tankönyvhöz csatlakozva egy német nyelvű régiségtan is megjelent — Nieupoort műve alapján — az egyetemi nyomdában 1788-ban: *Auszug von den Sitten und Gebräuchen der alten Römer zum Gebrauche der studierenden Jugend in dem Königreich Hungarn und den damit verbundenen Staaten.*

Makó Pál latin nyelvű kisgimnáziumi és gimnáziumi számtankönyve is — nyilván e németesítő program eredményeképpen — napvilágot látott németül 1788-ban az Egyetemi Nyomdánál e címmel: *Rechenkunst zum Gebrauche der Gymnasien und Grammatischen Schulen in dem Königreich Ungarn und den damit verbundenen Provinzen.*

A 144. §. új gimnáziumi retorika-poétika tankönyv megírásának szükségességét jelezte. Ennek megvalósulásáról ugyancsak egy évtized elteltével van híradásunk: 1787-ben jelent meg az Egyetemi Nyomdában a gimnázium két osztálya számára a kétkötetes *Institutiones ad eloquentiam* című latin nyelvű tankönyv.

Első kötetének címe: *Pars prior institutiones oratiorias complectens ad usum scholarum Regni Hungariae et provinciarum eidem adnexarum.* A kötet retorikai elméleti törzsanyaga után gazdag szöveggyűjteményt is tartalmaz, majd pedig német nyelvű retorikai példákat közöl, ezek között — mintaanalízis kíséretében — J. Sonnenfels terjedelmes beszédét, amelyet 1762. május 13-án mondott el Mária Terézia születésnapján.

A másik kötet *(Pars posterior institutiones poeticas complectens ad usum scholarum Hungaricarum)* ugyancsak tartalmaz szöveggyűjteményt, ezenkívül görög-római mitológiát; ez után német nyelvű német költészettant, számos kortársi költői szemelvény kíséretében (főként Lessing, Gessner, Kleist, Klopstock műveiből vett idézetekkel).

E kétkötetes gimnáziumi elokvencia-tankönyvnek csak erről az egyetlen kiadásáról tudunk.

A 159. §. korábbi bécsi kiadású görög kresztomátia gimnáziumi tanulmányozását írta elő. E könyv helyébe az Egyetemi Nyomda 1789-ben hozott ki egy görög szemelvénygyűjteményt, a következő címmel: *Institutionum grammaticarum linguae Graecae pars altera. Continens supplementa grammatica, chrestomathiam Graecam, lexicon hermeneutico-analyticum. In usum juventutis provinciarum Hungariae.* A kötet első része nem jelent meg, nyilván nem volt rá szükség, mert a „Grammatica Patavina" jól megfelelt céljának.

Horváth János korábbi, 1778—1793 között használt gimnáziumi fizikakönyvét átdolgozta és megbővítette, ezt az Egyetemi Nyomda 1794-ben jelentette meg *Summarium elementorum physicae, cumprimis in usum gymnasiorum per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* címmel. Ismerjük a könyv 1798-i kiadását is. Ez utóbbit még az 1830-as években is hirdették a nyomdai árjegyzékek.

Az 1798-i évben merült fel annak szükségessége, hogy vezérfonalat adjanak a vasárnapi gimnáziumi hitoktatás számára. Ezt a következő könyv foglalta magában (amely címében a lebonyolítás módját is jól megvilágítja): „*Doctrina*

Christiana, ante meridiem diebus dominicis methodo concionis et insinuatione questionum exposita, post meridiem diebus iisdem methodo catechismi et propositione questionum exponenda."

Tankönyvek az akadémiák számára

Az 1777-i Ratio Educationis az akadémiai tagozat tankönyveiről nem rendelkezett tételszerűen, úgy, ahogyan ezt megtette a kisgimnázium tankönyveivel kapcsolatban. A törzsszöveg azonban néhány helyen említ bizonyos műveket, amelyeknek az előadások vezérfonalául kell szolgálniuk.

A 186. §-ban az az előírás olvasható, hogy a jogi fakultáson az első év első felében a természetjogot és a közjogot Martini tételei alapján kell tanítani: „. . . Jus Naturae, publicum Universale, ac Gentium juxta Positiones Cl. Martini . . . sit pertractandum."

A kiváló felvilágosult államférfi, a bécsi egyetem jogászprofesszora, Karl Anton Martini (1726—1800) két művét fedi e megjelölés, mindkettő hosszú pályát futott be a hazai akadémiákon.

Martini természetjogi tankönyve először 1772-ben jelent meg Bécsben *Positiones de lege naturali in usum auditorii Vindobonensis* címmel. A könyvet Kolozsváron is kiadták 1777-ben, azután pedig Budán az Egyetemi Nyomda is megjelentette 1795-ben, majd 1800-ban is *De lege naturali positiones in usum academiarum Hungariae* címmel.

A könyv német nyelvű változata többször is megjelent Bécsben *Lehrbegriff des Naturrechtes* címmel; sőt lefordították magyarra is *Martini természet törvényéről való állatásainak magyarázatja* cím alatt. Fordította és kiadta Dienes Sámuel Bécsben 1792-ben.

Martini közjogi tankönyvének címe: *Positiones de jure civitatis in usum auditorii Vindobonensis*, első kiadása 1773-ban jelent meg Bécsben, amelyet számos további kiadás követett. Ebből is készült német változat *(Allgemeines Recht der Staaten)* ugyancsak több kiadásban. Martini e tankönyvét latin nyelven az Egyetemi Nyomda 1795-ben adta ki „in usum academiarum Hungariae".

Ugyanezen a tagozaton kell oktatni az ún. kamarai tudományokat, amely a közigazgatástant, a kereskedés-tant és a pénzügytant foglalja magában. Ezt az előírást a 188. §. tartalmazza, a fejezet címe: „De ordinaria institutione politiae, commercii et rei aerariae". E tananyagra vonatkozólag olvasható e fejezetben a következő: „Quod ad libros attinet, in Politia, commercio, et rei aeraria serviet interea opus Cl. Sonnenfelsii, dum aliud scopo idoneum elaboretur."

A neves felvilágosult állam- és jogfilozófusnak, Joseph Sonnenfels (1732—1817) bécsi professzornak nyilvánvalóan arról az alapvető művéről van itt szó, amely az 1760-as évektől kezdve az 1820-as évekig számos kiadásban jelent meg németül *„Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft"* címmel. Eleinte a hazai akadémiákon is bizonyára e német nyelvű változatot használták, mivel csak a századforduló után fordították le latinra s adták ki Pozsonyban először 1807—1808-ban, majd 1823-ban, három kötetben, *Principia politiae, commercii et rei aerariae* címmel. Ugyancsak 1808-ban Pozsonyban egy ilyen című változat is napvilágot látott: *Politicarum institutionum adumbratio summaria, excerpta e Principiis Politiae, Commerciorum et Rei Aerariae a Jos. Sonnenfels.*

Szintén ezen a tagozaton oktatták a különféle termelési ágazatok ismeretét (notitia artium et opificiorum). Ennek oktatásához a következő műveket ajánlja a Ratio Educationis 188. §-a: „Pro notitia artium, opificiorum, etc. Ex Justi Theatro artium et opificiorum tomis XIII. in 4to. item e Dictionario portatili artium et opificiorum; illo Germanice, hoc Gallice edito institutiones suas depromere Doctor poterit".

Mindkét mű tehát latin címmel szerepel a szövegben, jóllehet az első német *(Theatrum artium et opificiorum)*, a második pedig francia *(Dictionarium portatile artium et opificiorum)* nyelvű.

Johann Heinrich von Justi (†1771) munkájának szövege német, címe: *Schauplatz der Künste und Handwerke*, Berlinben jelent meg 1762—1765-ben (a fent idézett Ratio-szövegtől eltérően négy kvart formátumú — kötetben). A mű címlapján ez is olvasható: „verfertiget von den Herren der Akademie der Wissenschaften zu Paris", ebből arra következtethetünk, hogy az eredeti kötetet franciául írták, s az idézett Ratio-szövegben párhuzamosan megadott másik cím („Dictionarium . . .") valószínűleg azt jelzi.

Az egyetemes történelem e tagozaton folyó oktatásához a Ratio Educationis 189. §-a pontosan megnevezi az előadások alapjául szolgáló művet: *Historia celebriorum hodie Europae Provinciarum adumbrata a Godefrido Achenvallio.*

Az itt szereplő könyv szerzője Gottfried Achenwall (1719—1772), s maga a mű — bár az idézett szöveg latinul nevezi meg címét — német nyelvű: *Geschichte der heutigen vornehmsten europäischen Staaten im Grundrisse.* E címen első kiadása 1759-ben jelent meg, majd 1764-ben és 1773-ban is kiadták, mindhármat Göttingenben.

Ugyanennek a paragrafusnak a végén olvasható: „Pro explananda historia Provinciarum Europearum usui interea esse poterit Achenvallius; pro universali vero opus Gattereri una cum Tabellis synchronisticis Viennae editis". Az európai országok tehát Achenwall említett művéből tanítandók, az egyetemes történelmet viszont Gatterer könyvéből. Minden valószínűség szerint Johann Christoph Gatterer (1727—1799) e művére történik itt hivatkozás: *Abriss der Universalhistorie nach ihrem gesamten Umfangs, von Erschaffung der Welt bis auf unsere Zeiten.* Ennek első kiadása 1765-ben, második kiadása 1773-ban jelent meg Göttingenben. Ugyanitt e könyv latin nyelvű változata is napvilágot látott 1766-ban, majd 1769-ben *Synopsis historiae universalis* címmel.

Nem tudjuk, hogy a szinkronisztikus táblázatok — amelyeknek igen nagy jelentőséget tulajdonít az oktatásban az 1777-i Ratio Educationis — itt említett bécsi kiadása mikor jelent meg. Érdemes azonban ezzel kapcsolatban Gatterer egy másik művét is regisztrálnunk: *Einleitung in die synchronostische Universalhistorie zur Erläuterung seiner synchronistischen Tabellen.* Ez is Göttingenben jelent meg, 1771-ben.

Több tankönyvemlítés az 1777-ben kiadott Ratio Educationis szövegében nem található.

Tankönyvek a középszintű iskolák számára 1806-ból

Az 1806-i Ratio Educationis Publicae egy osztállyal megnövelte a kisgimnáziumot, ez a tagozat tehát négy osztályossá vált (kilenc éves korában léphetett ide a kisdiák); a gimnázium változatlan két osztályával együtt

tehát összesen hatosztályos lett a középszintű („latin") iskola, s ilyen maradt egészen 1849-ig.

Az 1806-i királyi rendelkezés szövege osztályonként tárgyalja a szükséges tankönyveket.

A kisgimnázium első, legalsó osztályának tankönyveiről a 70. §. rendelkezik.

„*a)* Cathechismus proprius. *b)* Historia Biblia confirmandis illustrandisque Religionis Christianae dogmatis adcommodata." Elsőként tehát a hittan-tantárgy került szóba: ehhez a saját felekezetnek megfelelő katekizmus, valamint a — keresztény vallás alaptételeinek bizonyítása és elmélyítése céljából feldolgozott — bibliai történeteket tartalmazó tankönyv szükséges. Az 1777 óta használatban levő magyar nyelvű kiskatekizmus, valamint *Az ó és új testamentomi szent Historiának summája az oskolák számára* alapján tanították továbbra is, ezeket az Egyetemi Nyomda a 19. század közepéig változatlanul újabb kiadásokban terjesztette.

„*c)* Exemplaria Calligraphiae" vagyis a „szép" írás mintalapjai. Ezek már szerepeltek az 1777-i Ratio Educationisban is a kisgimnáziumokkal kapcsolatban.

E mintalapokat az egyetemi nyomda katalógusai mindig hirdették (pl. 1784-ben: „Deutsche, Lateinische und Ungarische Vorschriften, in Kupfer gestohen, per Exempl. 2 kr.).

„*d)* Aluari Principia Linguae Latinae recognita, et emendata, rectumque in ordinem redacta; seu Institutionum Grammaticarum Liber primus". A latin nyelvtanról szól ez a passzus. A második helyen említett cím *(Institutionum grammaticarum liber primus)* az 1777-i kisgimnáziumi latin tankönyveknél már említett Alvarez-sorozat első kötetét nevezi meg. Ez az első kötet három részből áll, s az első részt külön is kiadták az egész 18. századon keresztül, 1777 után is, ilyen címen: *Principia seu rudimenta grammatices, libri primi pars prior pro minoribus parvistis* címmel. Ennek egy javított és átdolgozott változatát kívánja az 1806-i dokumentum a kisgimnázium első osztályában továbbra is tanítani.

Alább bemutatásra kerül, hogy az új Ratio szerint a kisgimnázium többi osztályában is az Alvarez-tankönyveket kell oktatni; viszont az is kétségtelen tény, hogy 1803 után Alvarez neve alatt az egyetemi nyomdában már nem jelent meg újabb iskolai latin nyelvtankönyv.

„*e)* Aritmeticae Pars prima e Latino in Vernaculum traducta." Ez a számtankönyv nem más, mint az 1777-ből már ismert, Makó Pál által írt *Institutiones arithmeticae*, ennek első része (e három részből álló könyvet — mint említettük — részenként is kiadták), de most ennek magyar fordítását kívánják az új Ratio szerzői a kisdiákok kezébe adni. Ez a magyar nyelvű számtankönyv azonban — tudomásunk szerint — nem készült el.

„*f)* Libellus vulgo Lectionis varia Morum praecepta complexus", tehát olyan olvasókönyvet (libellus lectionis) kell összeállítani, amely az illendő magatartás szabályait tartalmazza.

Minden valószínűség szerint ilyen című és tartalmú latin nyelvű könyv nem került kiadásra, 1778 és 1846 között viszont az egyetemi nyomda a népiskolák számára németül kiadta ezt a könyvet: *Lesebuch von der Rechtschaffenheit zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Hungarn und Croatien.* Magyar nyelvű változat azonban nem akadt a kezünkbe, sem a népiskolák, sem a kisgimnáziumok számára.

A kisgimnázium második osztálya számára — a 71. §. szerint — az első osztálynál említett könyvek szükségesek, ezeken kívül pedig a következők:

„*a)* Chrestomathia Latina". Ez a latin szöveggyűjtemény nem azonos az 1777-i Ratioban említett, Molnár János által összeállított kötettel. Az 1806-i Ratio 55. §-ában ugyanis ez áll a kisgimnázium második osztályára vonatkozóan: „Pro Chrestomathia Latina, quo nomine selecta Sermonis exemplaria veniunt, desummentur Sententiae quaedam morales, Adagia, Colloquia familiaria, Fabulae". Ez a kresztomátia tehát a „Selecta sermonis exemplaria" címet viseli, s ugyanezt említi az 1806-i Ratio Educationisban — a szerzőt is megnevezve — a gimnázium első osztályától szóló 91. §. is.

A mű szerzője Pierre Chompré († 1760), címe: *Selecta latina sermonis exemplaria e scriptoribus probatissimis excerpta*, s első ízben Párizsban jelent meg 1745-ben. A gyűjtemény hat részből áll, amelyet három kötetbe foglaltak. Az egyes részek, illetőleg

kötetek anyaga azonban nincs szinkronban az 1806-i Ratio Educationisban az egyes osztályok számára tanulmányozásra előirányzott szemelvényanyaggal.

A Chompré-sorozatot az Egyetemi Nyomda 1786-tól kezdve sokszor kiadta, még a 19. század első évtizedében is többször megjelentették.

„*b)* Compendium Geographicum Hungariae post exemplar Cl. Mat. Belii auctum, et emendatum cum supplemento Regnorum Sclavoniae, Croatiae, et Dalmatiae". Földrajzból tehát a már korábbról is ismert könyv, a kiegészítéssel ellátott Bél-kötet továbbra is kötelező. Az 1777-i Ratio Educationis tankönyveinél felsorolt kiadásokon túl azonban több nem jelent meg belőle.

A kisgimnázium harmadik osztályában szükséges tankönyveket a 72. §-ban találhatjuk.

„*a)* Institutionum Grammaticarum Liber secundus de Syntaxi, seu constructione octo partium Orationis". Az Alvarez-féle latin nyelvtankönyv-sorozat második tagja ez, anyaga a „syntaxis" vagyis a mondattan, a mondatszerkesztés a nyolc szófaj ismerete alapján.

„*b)* Chrestomathia Latina" — ez is nyilvánvaló a Chompré-szöveggyűjteményt jelenti.

„*c)* Historia Hungariae ad annum 1526 in compendiolum redacta ex vltimo Cel. Historiographi Georgii Pray opere". Ennek az osztálynak a tanulói *Magyarország történelmét* 1526-ig tanulják, s „a kiváló történetíró, Pray György utolsó műve alapján" kell elkészíteni a tankönyvet (compendiolum). Valószínűleg *Pray* György *Historia regum Hungariae* című három kötetes munkájára céloztak ezzel a Ratio szerzői, amely 1801-ben jelent meg Budán, s első két kötetében 1526-ig tárgyalja Magyarország történetét.

A belőle készült — s az Egyetemi Nyomdában megjelent — kisgimnáziumi magyar történelem-tankönyvről azonban nincs tudomásunk.

„*d)* Arithmeticae Pars secunda Latina". Számtanból tehát az „Arithmetica"-tankönyv második részét kell tanítani, de — ellentétben az első és második kisgimnáziumi osztály magyar nyelvű tankönyvből előirányzott számtan-tanítással — most már a latin nyelvű tankönyvből. Makó Pál tankönyve maradt továbbra is használatban, kismértékben átdolgozva az egyetemi nyomda továbbra is folyamatosan nyomtatja, egészen a 19. század közepéig.

„*e)* Geographia Transiluaniae, Galliciae, et Lodomeriae e Supplemento, quod Compendio Geographico Hungariae adnectitur; item Turciae Europeae ex Introductione Ioannis Tomka Szászky, quam Cl. Ioannes Seuerini emendauit, et auxit". Eszerint a földrajz tanítása során két könyvből kell az előírt tananyagot meríteni. Erdély, Galícia és Lodoméria földrajza az előző osztályban is használt, „kiegészítéssel ellátott Bél-kötet" (e Supplemento, quod Compendio Geographico Hungariae adnectitur) alapján tanítandó; Törökország európai részét — vagyis a balkáni területeket — „Tomka-Szászky János „Bevezetés"-éből, amelyet Severini János javított és bővített".

Ez utóbbi kötet teljes címe: *Joannis Tomka Szászky introductio in orbis antiqui et hodierni geographiam, in duos tomos divisa. Plurimis in locis emendata, novisque aucta supplementis, opera ac studio Joannis Severini.* A könyv Pozsony-Kassa helymegjelöléssel először 1777-ben, majd Pozsony-Pest jelzéssel 1793-ban jelent meg. Az első kötet Európa, a második kötet Ázsia, Afrika és Amerika földrajzát tartalmazza.

S mindezek mellett szükség van a hittankönyvre (libellus religionis) is. Ez nyilvánvalóan a már korábban, 1777-ben is említett „középső" katekizmus, illetőleg a bibliai történetek tankönyve.

A kisgimnázium negyedik osztálya számára előírt könyvekről a 73. §. szól.

„*a)* Syntaxis Ornata, et Grammaticae Latinae Liber tertius de dimensione Syllabarum". Latin nyelvből tehát a díszes latin nyelv mondattana (syntaxis ornata) a tananyag; ez — a szöveg nem szól róla — az előző osztály syntaxis-tankönyvében található. Ezenkívül itt kell feldolgozni a prozódiát is az Alvarez-sorozat harmadik kötetéből („Institutionum grammaticarum liber tertius de syllabarum dimensione").

Korábban, a 62. §-ban a Ratio szerzői hangsúlyozták, hogy a prozódia a latin nyelvtan fontos része, de nem az a célja, hogy a tanulók ennek keretében az „Ars Metrica" alapján maguk is verseket írjanak, hanem hogy — a hangzók és szótagok időmértékének törvényszerűségeit megismerve — kiejtésük helyes és természetes lejtésű legyen („ut hic ex

Arte Metrica versus componatur, quam ut e regulari syllabarum mensura versus ac naturalis in enuntiationes verborum sonus procuretur").

Az itt szereplő tankönyv teljes címe: *Ars metrica, sive ars condendorum eleganter versuum*", szerzője Laurent de Cellières francia jezsuita. A könyv a 18. század első felében volt hazánkban népszerű; példányokat ismerünk a nagyszombati 1712-i, 1730-i, 1773-i, s a kassai 1721-i kiadásokból. De még az 1780-i katalógusában is hirdette az egyetemi nyomda.

„*b)* Chrestomathia propria" — pontosabban ennek az osztálynak a „saját" szöveggyűjtemény-kötete a Chompré-sorozatból.

„*c)* Historia Hungariae a regimine Ferdinandi I ad nostra vsque tempora ex opere Cel. Pray, vt supra, in summarium collecta." A magyar történelem tananyaga ebben az osztályban a mohácsi vésztől, illetőleg I. Ferdinánd uralkodásától kezdve történt események tárgyalása „napjainkig". Ahogyan az előző osztályban történt, itt is Pray György alapmunkája felhasználásával kell megszerkeszteni a tankönyvet (summarium). A jeles történetíró fentebb említett művének harmadik kötetében tárgyalta ezt az időszakot. De ebben az esetben sincs nyomunk arra vonatkozólag, hogy ez az iskolai magyar történelemkönyvet az Egyetemi Nyomda kiadta volna.

„*d)* Institutionum Arithmeticae pars tertia", vagyis *számtanból* az ismert, *Makó*-féle sorozat harmadik kötetét kell tanítani.

„*e)* Pro Geographia Prouinciarum, quae Classi huic sunt addictae, seruire potest Szászky Introductio ante indicata, et supplementis auctae". Földrajzból tehát azoknak az országoknak a földrajzát, amelyet a tanterv erre az osztályra előír, az előző osztályban említett könyvből, Tomka-Szászky János „Introductio"-jának Severini János által javított kiadásából kell venni.

„*f)* Libellus Religionis, qui prius" — a korábban is már használt hittankönyv, vagyis a nagy („öreg") katekizmus, együtt a bibliai történetek tankönyve.

Ezek az 1806-i Ratio Educationis Publicae-ben előírt tankönyvek a kisgimnázium számára. Ellentétben az 1777-i rendelkezéssel, 1806-tól nem oktatták a kisgimnáziumban a természetrajzot, a mértant és a görög nyelvtant, ezért e tantárgyak tankönyveiről sem történt említés.

* * *

A gimnázium két osztályában kötelező tankönyvek címfelsorolását az 1806-i Ratio Educationis Publicae 91. és 92. §-a tartalmazza.

A gimnázium első osztálya számára szolgálnak a következők:

„*a)* Doctrina Christiana, Historia Religionis, et Disciplinae Ecclesiae Romano-Catholicae locupletata, et nouis nunc primum curis elaboranda": új tankönyvet kell szerkeszteni hittanból, erkölcstanból és egyháztörténelemből.

A 76. §. úgy rendelkezik, hogy a gimnáziumban heti két órában kell tanítani a hittant; egykötetes hittankönyvet kell írni, amelyben a két osztály teljes anyaga belefoglalandó; az előadás és a hittankönyv nyelve a latin. Nincs tudomásunk arról, hogy e könyv megjelent volna az 1806-ot követő években.

„*b)* Exemplaria Calligraphiae cum Scholis prioribus communia" — az előző osztályokban már használt szépírási mintalapok.

„*c)* Institutiones Arithmeticae in vsum Gymnasiorum pluribus incrementis auctae. Partes III." Tehát ennek az osztálynak a tanulói újra kézbe veszik a Makó-féle számtankönyvek harmadik kötetét, amelynek egyik részét már az előző kisgimnáziumi osztályban tanulták. A bővítést alighanem a tanárok szóbeli magyarázatára bízták.

„*d)* Ars recte cogitandi, ea praecipue continens, quae viam ad Artem Oratoriam praemuniunt ex Libello in vsum Gymnasiorum edito". Továbbra is használatban marad tehát az 1777-i Ratio nyomán készült logika-tankönyv. Az árjegyzékek egészen az 1840-es évekig hirdették.

„*e)* Dominici de Colonia de Arte Rhetorica Libri quinque lectissimis veterum Autorum aetatis aureae, perpetuisque exemplis illustrati." Nem éppen új retorika-tankönyvről szól e rendelkezés: *Dominicus de Colonia* kölni jezsuita könyve ez: *De arte rhetorica libri quinque*, amelynek első kiadása Velencében jelent meg 1732-ben, „az aranykor régi

szerzőinek legkiválóbb örökbecsű példáival illusztrálva" retorika-elméleti mondanivalóját. Hazai kiadásáról nincs tudomásunk.

„*f)* Chompre Selecta Latini Sermonis Exemplaria, Vol. IV. et V." vagyis a Chompréféle szöveggyűjtemény negyedik és ötödik kötete.

„*g)* Pro Archeologia Graeca Lamberti Bos Antiquitatum Graecorum Descriptio breuis". E szerint a görög régiségtan anyagát is egy régebbi könyvből kell venni. Ez Lambertus Bos műve: *Antiquitatum Graecarum praecipue Atticarum descriptio brevis.* Első kiadása Lipcsében jelent meg 1749-ben, hazai kiadásáról nincs tudomásunk.

„*h)* Primae Lineae Historiae Naturalis Cl. Ludouici Mitterpacher, et quidem Regnum Animale." A természetrajz tanítása során magyar szerző tankönyvét kell használni. Ezt Mitterpacher Lajos írta, címe: *Primae lineae historiae naturalis in usum gymnasiorum Regni Hungariae.* Első kiadása 1795-ben jelent meg Budán, 1842-ig négy-öt évenként kiadták. Ebben az osztályban a könyv állattani fejezetét kell feldolgozni.

„*i)* Historia Regnum Hungariae, ducto a septem Ducibus exordio ad Ferdinandum I. autore Cel. Prayo." A magyar történelem anyaga itt ugyanaz, mint a kisgimnázium harmadik osztályában, de nyilván bővebben és mélyebben. A szövegből arra következtethetünk, hogy most nem a Pray György idevágó műve alapján készült tankönyvet kívánják taníttatni a Ratio szerzői, hanem magát a Pray-könyvet (vagyis az említett, *Historia regum Hungariae* első két kötetét).

„*k)* In Geographia noui, et antiqui Orbis hoc, et altero anno auxiliari potest, veluti in Grammaticis, Szászky cum Seuerino". Az antik és a korabeli világ földrajzához ugyancsak a korábban már kézbevett könyv használandó: Tomla-Szászky János *Introductio*jának Severini János által javított változata (l. a kisgimnázium harmadik és negyedik osztályainál).

A gimnázium második osztályában használandó tankönyvekről a 92. §. szól, felsorolva, hogy „a korábban használt hittankönyv és számtankönyv mellett" (praeter vsitatos Doctrinae Christianae et Arithmeticae Libellos) milyen tankönyvek szükségesek itt.

Az világos, hogy a számtankönyv a Makó-sorozat harmadik tagja, amelyet már 1777 óta forgattak. De mi lehetett „a korábban használt hittankönyv", hiszen az 1777-i Ratio Educationis szerint a gimnáziumokban nem volt sem hittanóra, sem hittankönyv? Az első gimnáziumi osztálynál jelzett, elkészítendő tankönyvről viszont nincs tudomásunk.

A korábban említett 1788-i „Doctrina Christiana" kötetből egyetlen kiadás látott napvilágot, de az sem a tanulók számára készült tankönyv volt; az árjegyzékek semmiféle ilyen című vagy tartalmú művet nem hirdettek.

A 92. §. gimnáziumi tankönyv-jegyzéke a következő:

„*a)* Iosephi Iuuencii Institutionum Poeticarum Libri quinque, eadem, quae est in Arte Rhetorica, methodo conscriptae". Ez a könyv is egyike a 18. századi katolikus iskolák népszerű tankönyveinek. Szerzője Josephus *Juvencus* (Joseph de Jouvency) francia jezsuita, a tankönyv címe: *Institutiones poeticae ad usum collegiorum Societatis Jesu.* Hazai kiadásai a 18. század első feléből valók: Nagyszombat 1720., Kassa 1723., e kiadások címe: „Novus candidatus rhetoricae auctus, emendatus et perpolitus".

Az 1806-i Ratio Juvencus tankönyvének azt a kiadását kívánja taníttatni, amelynek anyaga „oly módon van feldolgozva, mint az Ars Rhetorica", vagyis Dominicus de Colonia retorika-tankönyve. Valószínűleg azokra a kiadásokra történik ezzel célzás, amikor Juvencus és Dominicus de Colonia e tankönyveit egybedolgozva, egy kötetben jelentették meg. E változatból a velencei kiadás került a kezünkbe 1769-ből.

„*b)* Chompre Selecta Latini Sermonis Exemplaria Vol. V. et VI." — ebben az osztályban tehát a *Chompré*-sorozat ötödik és hatodik kötete tanulmányozandó.

„*c)* Antiquitates Romanae ex opere G. H. Nieupoort iam vsitato". A *római régiségtant* ezek szerint az 1806-i Ratio Educationis is a korábban előírt — már az 1777-i dokumentumban szereplő G. H. *Nieupoort* műve alapján kívánja oktatni. Mint az 1777-i Rationál már említettük, 1799-ig sokszor kiadták hazánkban is ezt a *De ritibus veterum Romanorum* című római régiségtant. 1799 utáni hazai kiadásairól viszont nem tudunk.

„*d)* Historia Naturalis Regnum Vegetabile, et Minerale, duce Cl. Abbate Mitterpacher". A *természetrajzból* „a kitűnő Mitterpacher apát könyve alapján" kell foglal-

kozni a növénytannal és az ásványtannal. *Mitterpacher* Lajos könyvét már a gimnázium előző osztályában is forgatták a tanulók, ekkor annak állattani részét tanulták.

„*e)* Historia Hungariae a Ferdinando I per Historiographum superius memoratum compendio data; ad quam accedit synoptica Imperatorum, et Ditionum Austriacarum Historia." *Magyarország történetét* tehát „a fentebb említett történetíró által készített kézikönyvből" kell oktatni. A szóba hozott „compendium" Pray Györgynek — minden valószínűség szerint — az a műve, amelyet a kisgimnáziumok negyedik osztályánál említettünk: a „Historia regum Hungariae" harmadik kötete. Megint arra gondolhatunk, hogy itt magát a Pray-mű tanulmányozását irányozták elő a Ratio szerzői, e gimnáziumi osztály számára írt magyar történelem-tankönyvről nem tudunk.

Arra nem tesz célzást az idézett e) pont, hogy a Habsburg-császárok és a Habsburg-birodalom többi országának történetét milyen könyv alapján kell tanítani a gimnáziumnak ebben az osztályában.

„*f)* Pro Geographia dictum est, cum additamentis Professorum", vagyis *földrajzból* a gimnázium első osztályánál említett tankönyv — a Tomka-Szászky-féle „Introductio", Severini János átdolgozásában — használandó ebben az osztályban is; a tanárok feladata, hogy magyarázataikkal kiegészítsék annak anyagát.

Az 1806-i Ratio Educationis Publicae tehát ezeket a felsorolt tankönyveket írta elő a gimnázium számára.[5] A következő tantárgyak, illetőleg tankönyvek 1777-ben szerepeltek, most kimaradtak: fizika, egyetemes történelem, jogi ismeretek, görög nyelv; viszont 1806-tól gimnáziumi tantárgy lett — ellentétben az 1777-i rendelkezéssel — a természetrajz és a magyar történelem. A 83. §. szerint 1806 után „archeologia" néven foglalták össze a görög-római mitológiára és régiségekre vonatkozó ismereteket.

* * *

Az 1806-i Ratio Educationis által rögzített középszintű iskolában, a kisgimnáziumból és gimnáziumból álló hat osztályos „latin" iskolában a legfőbb, legterjedelmesebb központi tananyag a latin nyelv és irodalom volt. Ezért erősen szembeötlő, hogy ennek ellenére a dokumentum szerzői eléggé felemás módon rendelkeztek a vele kapcsolatos tankönyvekről: a több évszázadot megélt Alvarez-sorozat egyes köteteinek, illetőleg Juvencus és Dominicus de Colonia ugyancsak régi műveinek címeit adták meg, s csupán az első, kisgimnáziumi tankönyvnél jelezték, hogy átdolgozása szükséges. Maga a szöveg sehol sem utalt arra, hogy új tankönyvsorozat lenne munkában.

Pedig minden valószínűség szerint ekkor — 1806-ban, a királyi dokumentum megjelenésekor — már dolgozott az új tankönyveken Grigely József, a budai piarista gimnázium tanára. A kisgimnázium latin nyelvtankönyveinek összefoglaló címét a korábbi Alvarez-kötetektől kölcsönözte: *Institutiones grammaticae in usum scholarum grammaticarum Regni Hungariae et adnexarum provinciarum.* A szerző az 1806-i Ratio előírása szerint osztotta el a tananyagot négy kötetre a négy osztály számára. 1807—1809 között mind a négy kötet megjelent, s a reformkor végéig folyamatosan — sok-sok kiadásban — adták ki mindegyiket.

Ugyancsak Grigely Károly készítette el a gimnáziumi osztályok latin tankönyveit is. 1807—1846 között sok kiadásban látott napvilágot mind a retorika-tankönyv *(Institutiones oratioriae in usum gymnasiorum Regni Hungariae et adnexarum provinciarum);* mind pedig a poétika-tankönyv *(Institutiones poeticae in usum gymnasiorum Regni Hungariae et adnexarum provinciarum).*

[5] Az 1806-i Ratio Educationis Publicae népiskolai tankönyveivel egy másik tanulmányban foglalkozunk.

Új szöveggyűjtemény is készült, *Hannulik* János Krizosztom munkájaként, az egyes osztályok előírt tananyagához illeszkedve *Selecta latini sermonis exempla* címmel (átvéve a Chompré-sorozat címét), külön-külön kötetet adva a kisgimnázium III., illetőleg IV. osztályos, valamint a gimnázium I., illetőleg II. osztályos tanulóinak kezébe. A négy kötet 1809—1849 között számtalan kiadásban látott napvilágot.

A görög-római régiségtan oktatásához ugyancsak új tankönyveket állítottak össze. *Compendium antiquitatum graecarum ad usum primae humanitatis scholae in regiis per Hungariam adnexasque provincias gymnasiis* címet viseli a gimnázium I. osztályának szánt kötet; a II. osztályosoké viszont ez: *Compendium antiquitatum romanorum, ad usum secundae humanitatis scholae in regiis per Hungariam adnexasque provincias gymnasiis.*

A két tankönyv Schoenwiesner István munkája; az előző 1814-ben, a második 1815-ben került ki az egyetemi nyomdából; 1825-ig kísérhető nyomon folyamatos kiadásuk.

A kisgimnáziumi hittankönyvek (a katekizmus-sorozat és a bibliai történetek) mindvégig magyar nyelvűek voltak. A régi katekizmusokat az 1830-as években váltotta fel új hittankönyv-sorozat, e címmel: *Keresztény katolika hitnek tanitása, kérdésekkel és feleletekkel a második grammatikai osztályban lévő ifjuságnak nyilván[os] és külön való oktatására,* illetőleg a kisgimnázium harmadik, valamint negyedik osztálya részére. Az első kiadások 1834-ből tűnnek elénk.

Új, egykötetes magyar nyelvű hittankönyv készült a gimnáziumi osztályok tanulóinak is *A keresztény katolika religio tudománya a gymnasiumi felsőbb iskolai ifjúság számára* címmel. Első kiadása 1844-ben jelent meg. Ez a tankönyv — bár a gimnáziumi osztályok számára készült — nem latin nyelvű volt.

Az 1844. évi 2. törvény ugyanis elrendelte, hogy Magyarország közép- és felsőszintű iskoláiban a magyar legyen az oktatás nyelve, nem a latin. Ennek eredményeképpen megkezdődött az addig használt hivatalos latin nyelvű tankönyvek helyett a magyar változatok kiadása.

Ezek sorában elkészült a magyar nyelvű latin nyelvtankönyv-sorozat (a Grigely-féle latin nyelvű sorozat helyébe), *Latin nyelvtan a magyarországi középtanodák használatára,* amelyekből egy-egy kötet szólt a kisgimnázium I., II. és III. osztálya számára. E kötetek 1847-ben jelentek meg.

A természetrajz („historia naturalis", korabeli magyar kifejezéssel: természettörténet") oktatása a gimnáziumban eddig Mitterpacher Lajos latin nyelvű tankönyve alapján folyt. Ezt váltotta fel a *Természettörténet műtudományi jegyzékekkel a gynmasium felsőbb iskolái használatára* című könyv. (A „műtudomány" a „technológia" szó magyarítása.) A kötetből több kiadás látott napvilágot, először 1846-ban.

Az addig használt Bél-, Tomka-Szászky- és Severini-féle földrajzkönyvek helyébe is új, magyar nyelvű földrajz-tankönyv került, a címe: *Földismeret matematikai, physikai s politikai tekintetben Magyarország és hozzá kapcsolt részek tanodai használatára.* 1846-ban és 1847-ben jelent meg belőle kiadás.

Rendhagyó módon gondoskodtak a történelemkönyvről; érthetetlen, miért engedték, hogy éppen ez ejtsen csorbát az Egyetemi Nyomda tankönyvkiadó privilégiumán.

Pontosan követve az 1806-i Ratio Educationis Publicae idevonatkozó utasításait, Spányik Glicér piarista tanár készítette el a kisgimnázium III—IV.

osztálya, illetőleg a gimnázium I—II. osztálya számára a történelemkönyvet két részben, de egy kötetben: *Compendium historiae Regni Hungariae ab origine gentis usque ad Ludovicum II. concinnatum — Compendium historiae Imperatorum Romano Germanicorum a Rudolfo I. usque ad Franciscum II. et Regni Hungariae a Ferdinando I. usque ad nostra tempora concinnatum.*

A címből tehát hiányzik a hivatalos formula, hogy milyen hazai iskolatípusok számára rendelték el, a legfeltűnőbb azonban az, hogy a pesti Trattner-nyomdában készült. Első ízben 1816-ban került ki a nyomda sajtói alól, majd 1840-ig még hat kiadásban jelentették meg.

E történelemkönyv útja még más vonatkozásban is eltért a többitől. 1833-ban ugyanis magyarul is kiadták — tehát még az 1844-i nyelvtörvény előtt! — s egyes iskolákban nyilván ezt a változatot oktatták-tanulták. Címe: *Magyarország rövid históriája*, s 1843-ban jelent meg harmadik kiadása.

(A dolog érdekessége az is, hogy 1840-től 1848-ig éppen Spányik Glicér volt a Helytartótanács tanügyi osztályának a vezetője, tehát végső soron ő döntött a tankönyvügyekben.)

Ebben az időben egyébként már egy új iskolai történelemkönyv is közkézen forgott, s ez már eleve magyarul készült. Szerzője *Horváth* Mihály, aki ugyancsak a pesti Trattnernál jelentette meg 1841-ben tankönyvét e címmel: *A magyarok története Európába való költözésöktől mostanáig. A tanuló ifjuság számára.* Harmadik, átdolgozott kiadása 1845-ben látott napvilágot, de még 1847-ben is kiadták.

Végül meg kell említeni a magyar nyelv oktatásának hivatalos tankönyveit.

Az 1790—91. évi 16. törvény, majd az 1792. évi 7. törvény ugyanis elrendelte, hogy azoknak a kisgimnáziumi és gimnáziumi tanulóknak, akadémiai és egyetemi hallgatóknak a számára, akik nem tudnak magyarul, magyar nyelvórákat kell rendszeresíteni a felsorolt intézményekben. Az 1806-i Ratio Educationis Publicae igen nagy jelentőséget tulajdonított — szemben 1777-i elődjével — a magyar nyelv oktatásának, iskolai használatának (bár a közép- és felsőszintű oktatásban hivatalos oktatási nyelvként a latint továbbra is megtartotta), mindamellett a magyar nyelv oktatásáról részletesen nem intézkedett e szintekre vonatkozóan. Mégis, az 1806-i Ratio nyomán indultak meg a kisgimnázium és gimnázium összes osztályaira kiterjedő magyar nyelvtan-oktatás (illetőleg az ennek során használandó tankönyv) kidolgozásának munkálatai.

A tankönyv első ízben 1816-ban jelent meg az egyetemi nyomdában, majd több kiadást is megért. Összeállítója *Verseghy* Ferenc volt, aki természetesen az iskolák ekkori hivatalos nyelvén dolgozta fel a magyar nyelvtant: latinul. A kötet címe: *Epitome institutionum grammaticarum linguae Hungaricae*, s öt „tomulus"-ból áll. Az I. rész a kisgimnázium második, a II. rész a kisgimnázium harmadik, a III. „tomulus" a kisgimnázium negyedik, a IV. rész a gimnázium első, végül az V. „tomulus" a gimnázium második osztályosainak. Külön könyvecske-formában nem adták ki az egyes részeket. A kötetet még az 1841-i és az 1848-i nyomdai árjegyzék is propagálta.

Verseghy Ferenc gyakorlókönyvet is készített magyar nyelvtankönyvéhez, *Exercitationes idiomatis Hungarici secundum regulas Epitomes concinnatae, in usum gymnasiorum Regni Hungariae* címmel. A kötetben — eszünkbe idézve az 1806-i Ratio Educationis 28. §-át — Comenius *Orbis Pictus*ából vett latin-magyar szövegrészletek (de képek nélkül), azután latin-magyar beszélgetések, szócsoportok, közmondások, rövid tréfás történetek, levelek

és különféle versformájú költemények találhatók. 1816—1822 között több kiadása jelent meg, de még a későbbi árjegyzékekben is hirdették.

Végül — az 1844. évi nyelvtörvényt érvényesítve — 1848-ban került ki a budai Egyetemi Nyomdából a hivatalos magyar nyelvű magyar nyelvtankönyv-sorozat.[6] Nem kisebb szerzőpáros készítette, mint Czuczor Gergely és Vörösmarty Mihály, akik 1845 nyarán fogtak munkához. A kisgimnázium első osztályáé az *Elemi magyar nyelvtan a közép iskolák I. osztálya számára;* a második osztályé a *Magyar nyelvtan a közép tanodák* második osztálya számára; a harmadik-negyedik osztályé a *Szókötés a közép tanodák III—IV. osztálya számára.* (Szókötés = syntaxis = mondattan).

Tervezték, de nem készült el s nem jelent meg a gimnázium két osztálya számára szánt *Alkalmazott szókötés.* Túl közel volt már 1848 szeptembere, a szabadságharc kirobbanása.

MÉSZÁROS, ISTVÁN

Les manuels scolaires de la Ratio Educationis de 1777 et 1806

Bienque la littérature spéciale hongroise de l'histoire des écoles ait déjà analysé à fond ces documents de grande importance de l'histoire de la pédagogie, pourtant elle ne s'est pas encore occupée des manuels scolaires prescrits par elles. Cette étude met à découvert les rapports d'histoire des manuels scolaires de la Ratio Educationis de 1777 et de 1806. C'est à la base du stock et du catalogue de l'Imprimerie Universitaire, de la Bibliothèque Nationale Széchényi et de la Bibliothèque de l'Université qu'on a composé le registre, jusqu'à 1848, des manuels de niveau moyen et académiques, et notamment de ceux avant tout dont les auteurs aussi ont été mentionnés par les textes des décrets. Mais on a tenu compte de ceux aussi dont on n'a mentionné que le titre.

C'est suivant les chapitres correspondants des décrets que l'étude passe en revue les manuels prescrits pour les matières diverses et elle tâche d'en dresser une liste complète. En même temps, elle essaie d'interpréter et expliquer les décrets en connexion avec les livres. Après avoir mis à découvert les manuels scolaires des matières diverses, l'étude finit par analyser les manuels officiels de l'enseignement de la langue hongroise.

[6] E kötetek létrejöttéről l. Illésy János: *Czuczor és Vörösmarty iskolai nyelvtanai.* ItK 1893. 368—378.; Viszota Gyula: Czuczor és Vörösmarty hivatalos magyar nyelvtanai. EPhK 1903. 827—839. — E szerzők szerint a nyelvtankönyv-sorozat harmadik tagja jelent meg 1848-ban, a másik két kötet csak 1851-ben adták ki nyomtatásban. Az Országos Széchényi Könyvtárban azonban megtalálható mindhárom kötet 1848-i kiadása, többször viszont már nem adták ki egyik kötetet sem.

LENGYEL ANDRÁS

Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „Magyarország" kapcsolatához (1935—1936)

Az Est-lapok konszernhez tartozó *Magyarország* profiljában 1934 elején lényeges változások következtek be. 1934. február 1-ével kezdődően kicserélődött a szerkesztőség; a lap főszerkesztője Zilahy Lajos lett, aki addig a *Pesti Napló* munkatársa volt, köréje pedig nem sokkal később már új emberek kerültek. A segédszerkesztő Kodolányi János, az olvasószerkesztő Szabó Lőrinc lett, Bajcsy-Zsilinszky Endrét és Féja Gézát pedig megnyerték a lap rendszeres — fizetett — cikkírójának.[1] A *Magyarország* e változások révén a társadalmi reformok és a németellenesség fórumává vált, s — nem utolsó sorban Zilahy Lajos jóvoltából — sajátos ötvözetét képviselte az ún. reformgondolat gömbösi, ill. népi írói változatának. Egészében pedig — ahogy Lackó Miklós írta — „új, izgalmas színt jelentett a magyar sajtó frontján, s kitűnt színvonalas szerkesztésével, mozgékonyságával. A lap révén a népi írók széles körű nyilvánossághoz jutottak; ezzel indult meg a mozgalom tágasabb ideológiai-politikai hatása a közvéleményre. Cikkei közül nem egy máig is a magyar publicisztika remekei közé tartozik."[2] Ma már azonban tudjuk, Zilahy egyeztető szerkesztői gyakorlata eleve s alapvetően ellentmondásos volt, ezért szinte törvényszerűnek tekinthető, hogy lapját hamar „megrendszabályozták" s bár alapvető orientációját a *Magyarország* nem adta föl, 1934 április-májusa után mindenképpen óvatosabb lett, számos kérdésben a kormányzati elképzelésekhez igazodott.[3] S kiéleződtek belső ellentétei, a szerkesztőség vezető munkatársainak egymásközötti véleménykülönbségei is.

Hogy mennyire nem volt egységes a lap gárdája, ill. hogy mennyire különböző *egyéni* álláspontok alkalmi és ideiglenes kompromisszumából alakult ki a *Magyarország* ideológiai-politikai vonala, azt jól mutatja Bajcsy-Zsilinszky Endrének a laphoz fűződő viszonya. Ma már, úgy-ahogy, fölmérhető e kapcsolat háttere, publicisztikában le nem csapódott, nyilvánosságra nem került része, összetevője. Világosan látszik, elsősorban Bajcsy-Zsilinszkynek Szabó

[1] A *Magyarország* átszervezéséről legújabban Lackó Miklós írt: *Válságok — választások*. Bp. 1975. Gondolat, 81. l. De beszámolnak róla Szabó Lőrinc Kardos Lászlóhoz írott levelei is. Szabó Lőrinc: *Napló, levelek, cikkek*. Vál., sajtó alá rend., a bevezetést és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt. Bp. 1974. Szépirodalmi, 223—226. l. — Az átszervezést egyébként Bajcsy-Zsilinszky Endre a *Szabadság* 1934. március 11-i számában cikkben köszöntötte.

[2] Lackó M. i. m. 84—85. l.

[3] Lackó M. i. m. 88—89. l.

Lőrinchez írott, az MTA Könyvtára kézirattárában őrzött leveleiből,[4] hogy — legalábbis 1935 tavaszától — Bajcsy-Zsilinszky különvéleményen volt, s a *Magyarország*ban megjelent cikkei csak részlegesen fedték álláspontját.

Szabó Lőrinchez írott első, 1935. május 8-án kelt levelében lényegében már együtt található különvéleményének minden fontos eleme: a *Magyarország*énál élesebb — s föltétlen — német-ellenessége, egyértelmű Gömbös-ellenessége s Németh László koncepciójának elutasítása. Lényegében tehát az egész Új Szellemi Front elutasítása, sőt annál több is. Levele, mely saját lapjának, a *Szabadság*nak fejléces levélpapírjára géppel íródott, így hangzik:

Budapest, 1935. május 8.

Kedves Barátom!

Nagyon fájdalmasan érintett, hogy szó nélkül kihagytad cikkemből[5] éppen azt a néhány mondatot, amelyet én a cikk legfőbb idegközéppontjának állítottam be. Annál jobban bánt a dolog, mert egyfelől Zilahy Lajos ezt sohasem tette velem, másfelől éppen a napokban kaptam Salusinszky Imrétől[6] egy igen kedves levelet, amelyben biztosít arról, hogy nyugodtan írhatom meg a magam megggyőződését, nincs akadálya cikkeim közlésének ezután sem. Hát odáig jutottunk már, hogy a Hitler szent nevét csak áhítattal lehet kimondani s meg sem lehet mondani azt az elvitathatatlan tényt, hogy igenis ennek a veszett baromi hitleri politikának köszönhetjük a fejünk fölé tornyosuló új pánszláv veszedelmet is?

Még ha a politikai analfabétákra való célzást hagytátok volna csak ki, hiszen ez lehet aggályos a Te kormány- és reformkorszak-tisztelő felfogásod számára. De miért kellett kihagyni a német politikára való hivatkozást is?

Persze nem tartozol felelettel, Te vagy a szerkesztő, azt teszel a cikkel, amit akarsz, csak legalább megemlítetted volna, hogy ilyen módon kasztrálni akarod írásomat. Inkább le sem adtam volna ilyen körülmények között a cikket. Többet nem is írok addig, míg Zilahy Lajos haza nem jön, aki mindig sokkal több kímélettel volt irányomban, mint Te. Sajnos, nekem sem az új szellemi front iránt, sem a minőség-szocializmus, sem a kert-szocializmus, sem a németlászlói egyéb „kiáramlások", sem a reformkorszak egész rejtélyes terminológiája és filozopterségei iránt a világon semmi érzékem. Én egy egyszerű régi stílusú, elmaradott, „liberális" publicista vagyok, aki tele vagyok a tények gátlásaival, míg Neked úgylátszik inkább olyan külpolitikus kell, aki, mint a nagy Német[h] László, azt írja, hogy „Németország Lengyelországgal ölelkezik Posen és Danzig fölött" s hogy „vajjon mit hoz Simon Berlinből, háborút vagy szövetséget"? Hogyan tudnám én elérni ezt a tényektől elszabadult szárnyalást? Ti — új szellemi front — haladtok most már nem is a német, hanem az etiop misztika felé, amiről Németh László így ír: „Az etiópnak nincs különösebb Istene, varázslata, imádsága, de megmegáll a földjén. Felvesz, megnéz egy bogarat, elidőz egy növény fölött, a néma áhítat apró szertartásaiban tartja állandó ünnepét az ő vallásossága . . . A kert olyan szántó, amelyben sűrűbben laknak az Istenek s a szikkadt hivatalnokokból is misztikus etióp

[4] Szabó Lőrinc hagyatékában Bajcsy-Zsilinszky Endre nyolc levele maradt fönn. Ezeket az MTA Kézirattára Ms 4679/59—65. szám alatt őrzi.

[5] Bajcsy-Zsilinszky megcsonkított cikke — *Orosz előretörés* címen — a *Magyarország* 1935. május 9-i számában jelent meg, a 3. lapon. Hogy hivatkozhatott e cikkre már nyolcadikán? Úgy, hogy a *Magyarország* 9-i száma már 8-án megjelent s a fölháborodott Zsilinszky azonnal írógéphez ülhetett. (A *Magyarország* ügyészségi kötelespéldányait a szegedi Egyetemi Könyvtár őrzi; a május 9-i számon jól olvasható az átvételi keletbélyegző dátuma: 1935. máj. 8.)

[6] Salusinszky Imre (1883—1946), az Est-lapok főszerkesztője, a konszern egyik vezető személyisége volt. Bajcsy-Zsilinszkyhez írott levelét nem ismerjük.

[7] A *Magyarország* hasábjain ez időben folyt az ún. Új Szellemi Front vitája, Bajcsy-Zsilinszky erre utal. A lap 1935. május 8-i száma hozta Németh László: *Kert, magyarság és minőség-szocializmus* című cikkét, Zsilinszky, alig leplezetten, ezt a cikket nehezményezi. Az idézet Németh László: *A reform* című, a Tanú 1935. I. kötetében megjelent cikkéből való (42—43. l.). Az idézet azonosítását Ilia Mihálynak köszönöm.

lehet."[8] Hát nekem sem Frobenius bogarászata, sem az etióp misztika, sem semmiféle misztika meg új vallás nem kell. Nekem untig elegendő vallásnak a kereszténység, a politikában pedig politikát keresek, nem bogarászatot és növénytiszteletet, sem etiop vallást. A magyar politikai szellemnek ezt a szörnyű végelgyengülését és a zavaros szóáradatnak ezt a beteg kurzusát, én hátborzongató irtózattal nézem és — „siratom magam s a népem."

Szíves üdvözlettel és nagy szellemi tehetetlenségtekben igaz részvéttel vagyok

híved:

Bajcsy-Zsilinszky

Nagyságos
Szabó Lőrinc úrnak,
szerkesztő
Budapest

Bajcsy-Zsilinszky e dohogásában-háborgásában az éles Hitler-ellenességnél is érdekesebb, hogy saját magát „egyszerű, régi stílusú »liberális« publicistaként" definiálta. Mennyire volt helyes ez az önjellemzés, másodlagos kérdés. Fontosabb, hogy ő, az egykori radikális anti-liberális („jobboldali") politikus most egykori ellenfeleivel azonosította magát. Ellentmondás ez, tárgyilag problematikus önazonosítás, de jól mutatja az egykori, fasizmus előtti jobboldalban rejlő „liberalizálódási" lehetőségeket és tendenciákat. S innen érthető meg, hogy Németh László nagy ívű s nagy hatású reform-koncepciójában éppen Bajcsy-Zsilinszky bírálta élesen a „misztikát", az irracionálisat. Holott nyilvánvaló: kettejük fölfogása is sok ponton érintkezett, ill. egyezett a harmincas évek közepén.

Elégedetlensége ellenére a *Magyarország*gal Bajcsy-Zsilinszky kapcsolata ezután sem szakadt meg; 1935. szeptember 22-én újra munkatársként fordult Szabó Lőrinchez. Levele ezúttal is a *Szabadság* levélpapírján olvasható s mint mindegyik, ez is gépelt:

Budapest, 1935. szeptember 22.

Kedves Lőrincz!

Mellékelek számotokra egy nem hosszú külpolitikai cikket.[9] Örülnék, ha közölnétek. De nagyon kérlek, légy szíves keddre kiutalni számomra a két legutóbb megjelent cikkem[10] honoráriumát a mellékelt nyugtára. Tarpára kell mennem ezen a héten és nincs egy fillérem se. Persze, ha addig leközölnétek ezt a cikkemet s ennek honoráriumát is megkaphatnám, még nagyobb dolog volna számomra.

Igaz barátsággal híved: Bajcsy-Zsilinszky

Nagyságos
Szabó Lőrincz úrnak,
Budapest

Cikkét, amit Szabónak küldött, valószínűleg nem közölte a lap; erre enged legalábbis következtetni Bajcsy-Zsilinszky következő, öt nappal későbbi levele. Ez is tele van panasszal — a lap s „a mai förtelmes rendszer ellen".

[8] Az idézet forrását nem sikerült megtalálni. Hasonló gondolatokat Németh László a *San Remoi napló* elején is megfogalmaz, de bizonyos, hogy Bajcsy-Zsilinszky nem ezt, hanem valamelyik más Németh-írást idézi.

[9] Bajcsy-Zsilinszky e cikkét nem tudjuk azonosítani.

[10] *Forrásban a belső német kérdés.* = Magyarország 1935. szept. 14. 5. l.; *Magános morfondirozás a Népszövetségről.* = Magyarország 1935. szept. 19. 3. l.

Budapest, 1935. szeptember 27.

Kedves Lőrincz!

Igazán zavarban vagyok: miről is írjak? Külpolitikáról úgylátszik nem lehet. A kormányt bírálni nem lehet, s míg az Est és a Pesti Napló megenged magának egy kis bírálatot, Ti minden bírálatnak látszó cikket azzal kezdtek, hogy nem akarunk politizálni, mintha a politizálás valami ocsmány bűn volna. A Magyarország, amely Zilahy Lajos vezetése alatt kezdetben a legellenzékibb és a legbátrabb hangot pendítette meg szinte az egész magyar sajtóban, ma egész különleges óvatossággal kerül minden véleménynyilvánítást. Mit tudok én Nektek írni, mikor tele vagyok dühvel és keserűséggel a mai förtelmes rendszer ellen?

Pedig legalább egy kis alibbinek igazán nem ártott volna az én franciabarát cikkem, mikor a Gömbös könnyelmű és lelkiismeretlen berlini demonstrációja[11] amúgy is csak a másik oldalt világítja meg s azt a pofont, amit a legutóbb itt járt francia képviselő vendégeink kaptak. Dehát Ti tudjátok, mit miért tesztek a lapnál.

Egy egykés cikket mellékelek, bár félek, hogy ezt is túlságosan ellenzékinek fogjátok találni. Ha nem volnék ilyen éhenkórász egzisztencia, bizony már régen megköszöntem volna a Magyarországnak irántam való mérsékelt vendégszeretetét.

Igaz barátsággal köszönt

híved:

Bajcsy-Zsilinszky

Nagyságos
Szabó Lőrincz úrnak,
Budapest

Az „egykés cikket" a *Magyarország* 1935. október 3-i száma közölte. 1935. október 2-án pedig Bajcsy-Zsilinszky újabb levelet írt Szabó Lőrincnek, akinek befolyása ekkorra — ideiglenesen — megnövekedett a lapnál. Ebből a levélből világosan látszik, hogy a Gömbös Gyulához való viszony kérdésében kiéleződött az ellentét Zsilinszky és a *Magyarország* között. Sőt, a lapnak a miniszterelnökkel kapcsolatos reményei és elképzelései Zsilinszky számára teljesen „érthetetlenek", megmagyarázhatatlanok lettek.

Budapest, 1935. október 2.

Kedves Barátom!

Mellékelek egy igazán rövid cikket,[12] melyet tulajdonképpen a Wiener Wirtschafts Woche számára írtam, de azt hiszem idehaza sem ártana megjelentetni. Olyan parányi ellenzékiség van benne, hogy ez aligha sértheti a Ti Gömbös iránt való rajongástokat. Sokszor gondolkoztam azon, mi lehet az, ami Titeket, igazán tehetséges s igazán magyar írókat efelé a hólyag felé vonz. Rájöttem, hogy az ellentétek kölcsönös vonzódása ez: Ti olyan túlzottan tudtok írni s annyira főleg írók vagytok, hogy vonzódtok e kivételes analfabétizmus iránt, amely sokszor abban nyilvánul, hogy a gömbösi kinyilatkoztatások nélkülöznek minden állítmányt. Ez rátok nyilván az exotikum varázsával hat: csodálkozva és tisztelettel néztek arra a „más világ"-ra, ahol olyan siralmas mondatokkal is lehet sikereket és „nagy honoráriumokat" elérni.

Ne haragudj a tréfáért, inkább közöld le cikkemet, kedves Lőrincz.

Igaz barátsággal köszönt

híved:
Bajcsy-Zsilinszky Endre
sokszoros váltóadós.

Nagyságos
Szabó Lőrincz úrnak,
Budapest

[11] Gömbös Gyula, mint az 1935. szept. 27-i lapok hirül adták, aznap reggel repülőgépen Németországba utazott, hogy „ott résztvegyen [a] Göring birodalmi fővadászmester által rendezett vadászaton." A vadászat előtt Gömbös Hitlerrel is találkozott — s tárgyalt. Bajcsy-Zsilinszky Gömbösnek ezt a kapcsolatkereső útját kifogásolja.

[12] Valószínűleg: Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Hűségünk Genfhez.* = Magyarország, 1935. okt. 18. 8. l.

E véleménykülönbségben lehet a magyarázata annak is, hogy bár 1935 decemberében Zsilinszky már olyan „hitbizományi cikket" küldött a Magyarországnak, amely, mint kísérőlevelében maga írta, „majdnem kormánypárti", levelében mégis folyamatosan bírálta Gömböst, ill. politikai vonalát. Szabó Lőrinc „bombázásával" alighanem az író-szerkesztő véleményének megváltozását akarta elérni.

Budapest, 1935. december 15.

Kedves Lőrincz!

Küldök egy hitbizományi cikket,[13] a kedvetekért majdnem kormánypárti. Ha túl szelídnek találjátok, itt-ott még tehettek bele egy kis borsot. Paprikát azonban ne tegyetek bele, mert mostani német államfűhrerjeink attól megvadulnak, jó nekik a bors is.

Cikkemből láthatjátok, hogy majdan a német birodalom 12. Gaujában az akkori ungarngaui Leiter milyen bőségesen kaphat földet egy valóságos és becsületes, csupán németek számára berendezkedő Kulturansiedlung-hoz, szigorúan világnézeti alapon.[14] Van tehát arra is még mód és idő, hogy Németh László barátunk megvalósíthassa majd ezekkel az új német telepesekkel az etiop miszika törvényei szerint a kert-szocializmust. Mi szegény magyar percemberkék a magunk rongyos ezeresztendejével, mit is keresnénk a nagynémet jövő most megnyiló új, végtelen távlatainak kapujában?

Neked még könnyebb dolgod lesz, mert könnyű lefordítani a nevedet Schneiderre. De már Zilahy Lajosnak nehezebb lesz jó német nevet keresni, én ajánlom neki a zengzetes Zielhauer nevet. Magam még gondolkozom a magam új nevén, fene nehéz anyám, apám nevét jól átírni, hogy becsületes germán hangzása legyen. Itt már csak az ihlet segít — node az megvan, hál' Istennek.

Igaz baráti szeretettel köszönt

híved:
Bajcsy-Zsilinszky

Nagyságos
Szabó Lőrincz úrnak,
szerkesztő
Budapest

〈U. i. A két hiányzó adatot a délelőtt folyamán telefonon bemondom.〉

Bajcsy-Zsilinszky törekvései s helyzete közötti — tartósuló s Zsilinszky által, úgy látszik, föl nem oldhatónak ítélt — ellentétre vall, hogy ekkortájt leveleiben állandósult az irónia. Ez az ironikus magatartás ugyanis lehetővé tette számára, hogy valamennyire kifejezze elégedetlenségét, különvéleményét, de szakítania mégse kelljen. Ez a kettősség szinte minden sorából sugárzik — nagy kérdés, mit szóltak ehhez a *Magyarország* szerkesztőségében.

Budapest, 1936. január 28.

Kedves Lőrincz!

Küldök egy újabb cikket,[15] melyben enyhe, jórészt kormánypárti adalékokkal megtámasztott iróniát engedtem meg magamnak. Az ellenzékiség ebben sem több 50%-nál s egyetlen mondatban sem olvasható, hogy Gömbös, a Gauleiter, ezer év óta a leggran-

[13] Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A „nagy reform"*. = Magyarország 1935. dec. 18. 5. l.

[14] Gau = tartomány; a német fasizmus erősen ideológiai töltetű „közigazgatási" kategóriája. A hitleri elmélet — s tervek — szerint Magyarország Németország 12. tartománya lett volna. Ungarngaui Leiter = kb. a magyar tartomány vezetője, legfőbb irányítója. Bajcsy-Zsilinszky félreérthetetlenül ezeket a németesítési terveket bírálja.

[15] Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Ez is korszakalkotás?* = Magyarország 1936. febr. 1. 5. l.

diózusabb fajankó a magyar politika élén. Ennek az igazságnak elhallgatásáért — kegyelmezzetek meg cikkemnek.

Igaz barátsággal és sok szíves üdvözlettel köszönt

híved: B. Zs. Endre

Ui. Ha a cím [olvashatatlan szó] tűnik fel előttetek, ajánlok egy másikat: *Mi van a korszakalkotással?*

Nagyságos
Szabó Lőrincz úrnak,
szerkesztő
Budapest

Időnként azért úgy látta Bajcsy-Zsilinszky is, hogy ezt-azt még megvalósíthat a *Magyarország* hasábjain. 1936. február 2-án kelt levelével például egy olyan cikket küldött Szabó Lőrincnek, amelyben a *Válasz* köréhez is tartozó Németh Imre törekvéseit támogatja meg — láthatólag, teljes belső egyetértéssel:

Budapest, 1936. február 2.

Kedves Lőrincz!

Németh Imre vasárnapi bátor cikkét[16] kár volna szerintem elhallgatni. Megpróbáltam gondolatait kissé tovább fűzni[17] ott, ahol túlságosan óvatoskodnak ezek a bátrabb és jobbérzésű és műveltebb fiatal honatyák is.

Igaz barátsággal köszönt híved:

Bajcsy-Zsilinszky

Nagyságos
Szabó Lőrincz úrnak,
szerkesztő
Budapest

E levele azonban Bajcsy-Zsilinszkynek az utolsó, amit Szabó Lőrinchez, mint a *Magyarország* szerkesztőjéhez írt. Időrendben utolsó, 1936. május 27-én kelt levele már valójában udvariassági gesztus, köszönőlevél, Szabó Lőrinc akkortájt megjelent verseskönyvét, a *Különbékét* köszöni meg benne. Önmagát azonban Zsilinszky ebben sem tagadta meg — s, ha egyetlen mondatban is, „odaszúrt" a politikus Szabó Lőrincnek. Sajnos, valljuk meg, nem teljesen alap nélkül tehette ezt.

Budapest, 1936. május 27.

Kedves Lőrincz!

Nagyon köszönöm gyönyörű verses könyvedet és a kedves dedikációt. A Szabadságban csak egy kis hirecske jelent meg könyvedről,[18] nem igazi kritika, gondoskodom róla, hogy verseidet kellőképpen értékelő rendes bírálatot hozzon a Szabadság.[19]

Hej, ha csak századannyira jó politikus volnál, mint amilyen szép verseket írsz, mindjárt nem volnál olyan nagy németbarát!

Őszinte baráti szeretettel üdvözöl

híved:
Bajcsy-Zsilinszky

Nagyságos
Szabó Lőrinc úrnak,
író
Budapest

[16] Németh Imre: *Válasz a kecskeméti visszhangra.* = Pesti Napló 1936. febr. 2. 8. l.
[17] Bajcsy-Zsilinszky Endre: *A „maszlag".* = Magyarország 1936. febr. 4. 5. l.
[18] (K. G. M.): *Szabó Lőrinc: Különbéke.* = Szabadság 1936. május 24. 8. l.
[19] E kritika nem jelent meg a *Szabadság*ban.

Nem kerülhető meg a kérdés: mi dokumentálódik e levelekben? A válasz elsőre egyszerűnek és kézenfekvőnek tetszik: Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai állásfoglalásainak pontosabb, helyenként publicisztikájánál is pontosabb és egyértelműbb menete. De látnunk kell, emellett az is kiderül Zsilinszky leveleiből, hogy a *Magyarország* körül tömörült értelmiségi-író csoport ideológiai-politikai törekvései belsőleg sem voltak egységesek. Egységes, „monolit" ideológiai tömbről róluk szólva semmiképpen nem lehet beszélni. Nem véletlen például, hogy Németh László elképzeléseit politikai-ideológiai ellenfelei sem bírálták akkor élesebben, mint Bajcsy-Zsilinszky — *ugyanazon fórum munkatársa*. Mindez arról árulkodik, amit az Új Szellemi Front kapcsán nem lehet eléggé hangsúlyozni: a *Magyarország* hasábjain egy alakuló, forrongó, történelmileg éppen a *létrejövés* stádiumában levő, időlegesen szélsőségesen ellentet tendenciákat is egyesítő ideológiai útkeresés szólalt meg. A domináns kétségtelenül a keresés, az elodázhatatlannak ítélt változás módjainak, lehetőségeinek keresése volt. Minden más, így az egységes állásfoglalás kimunkálásának igénye is, úgy látszik, ehhez képest másodlagosnak számított. Gyengesége, objektív gyengesége volt ez a mozgalomnak — egyben, természetesen, magyarázata is az Új Szellemi Front fölbomlásának.

LENGYEL, ANDRÁS

Au rapport d'Endre Bajcsy-Zsilinszky et du journal „Magyarország" (La Hongrie)

Dans le cadre de l'étude, on publie et on analyse les lettres écrites par Endre Bajcsy-Zsilinszky, l'un des chefs et martyr du mouvement de résistance hongroise, en 1935 et 1936, au rédacteur du journal La Hongrie, Lőrinc Szabó. Ces lettres nous aident à connaître d'une manière plus approfondie les vues politiques de Bajcsy-Zsilinszky à cette date, parce que les articles parus sous son nom n'ont reflété qu'en partie sa manière de voir — par suite des corrections et des raccourcissements de la rédaction. De ses lettres, on peut voir qu'il a été beaucoup plus opposé à la politique de Hitler que le journal La Hongrie et que ce politicien hongrois a attaqué très énergiquement, à cette date déjà, les projets agressifs de l'Allemagne socialiste nationale se rapportant à la Hongrie. Il a dirigé de même une critique aigüe contre les „gauleiters" hongrois des projets de conquête allemands, avant tout contre le premier ministre Gyula Gömbös. Il s'est déclaré d'une manière sarcastique sur les théories mystiques et irrationnelles de certains écrivains et idéologues hongrois aussi. Il est digne d'attention qu'à cette date Endre Bajcsy-Zsilinszky s'est appelé déjà un publiciste libéral. Les lettres publiés dans le cadre de l'étude, qui témoignent de sa prise de position politique plus unaniment que ses écrits publiques, nous permettent, d'avoir un aperçu général de la recherche de chemin dans le cadre du „Front Spirituel Nouveau" qui s'est reflétée sur les colonnes du journal La Hongrie aussi.

KÖZLEMÉNYEK

Az 1519. évben nyomtatott Gellért-legenda. Az első magyarországi vértanú, a szentté avatott Gellért, csanádi püspök születésének ezredik évfordulójára többen is elővették és tanulmányozták az életére vonatkozó írásokat. Ezek gazdag sorát szinte szabályos kis bibliográfia formájában már Arnoldus Wion összefoglalta 1597-ben megjelent Gellért-életrajzában.[1] Erre támaszkodott Guido Casoni a következő évben napvilágot látott azonos témájú könyvében, amelyben hasonló összeállítás található a Gellért-irodalomról.[2] Ez utóbbiban a számozatlan ötödik-hetedik lapon több, mint két tucatnyi forrás olvasható, amelyekből Gellért, az első csanádi püspök életrajza összeállításra került. Az OSZK-ban őrzött, egykori Apponyi-féle példányban a hatodik lap (*$_3$b) alján 17. századi kézírással az alábbi szövegű kiegészítés látható: „Giulio Simonis Siculo Divus Gerardus episc. et mart. Roma 1519."

Ugyanerről a kiadványról már részletesebb tájékoztatást adott Emmanuele Antonio Cicogna, aki maga azonban nem látott példányt belőle, hanem arról csupán annak egy kéziratos másolata alapján számolt be.[3] Florio Banfi (= Holik Flóris) azután Cicogna ismertetésére támaszkodva, de ugyancsak példány ismerete nélkül értékelte a rendelkezésre álló adatokat.[4] A fentiekben említett 17. századi kéziratos bejegyzés tehát helytálló: valóban nyomtattak ilyen könyvet Rómában 1519-ben méghozzá Marcello Silber műhelyében.

Ezek után nem kis örömömre szolgált, hogy az említett nyomda termékeinek bibliográfiája nemcsak ismertette a Gellért-életrajzot, de immár példányról is tudósított, mégpedig a vatikáni könyvtárból.[5] A kiadványról készült mikrofilm alapján azután most már teljes terjedelmében és közvetlenül az eredeti nyomtatvány alapján lehet tanulmányozni ezt a viszonylag terjedelmes Gellért-legendát.

A negyedrét alakú kiadvány 26 számozatlan levélből áll, és kollációja a következő: A^4 b^4—e^4 f^6. A címlap szövegét négy darabból összeállított, fametszetes keret fogja körül. A cím lényegében megegyezik a Casoni-féle kötetbe bejegyzettel: „Julii Simonis Siculi Divus Gerardus episcopus et martyr." Alatta két, egyenként négysoros vers áll, amelynek címe: „Blasii Babudini Pannonii Tetrastcon", ill. „Sfortia Roscius Apicinus". A kötet beosztása a következő: „Julius Simon Siculus Clementi episcopo Sevęriensi salutem

[1] Wion, Arnoldus: *Sancti Gerardi . . . episcopi Canadiensis primi ac Hungarorum protomartyris apostoli vita . . .* [Venetiis] 1597. — Apponyi H 617.

[2] Casoni, Guido: *Vita del glorioso Sancto Gerardo . . . vescovo di Canadio, primo martire et apostolo dell'Ungheria.* Venetia 1598. — Apponyi H 619.

[3] Cicogna, Emmanuele Antonio: *Delle inscrizioni Veneziane.* Vol. V. Venezia 1842, 657—659.

[4] Janus Pannonius (Roma) 1947, 233—241.

[5] Tinto, Alberto: *Gli annali tipografici di Eucario e Marcello Silber (1501—1527).* Firenze 1968, 246. sz. — Biblioteca Vaticana: Racc. I. I. IV. 2244, int. 13.

p. d." (A_1b-A_2a) — „Clemens episcopus Severiensis Thomae cardinali Strigoniensi meritissimo perpetuoque domino salutem p. d." (A_2b-A_3a) — „Julii Simonis Siculi Divus Gerardus episcopus et martyr ad Clementem episcopum Severiensem." (A_3b-f_4b) — „Hymnus in laudem divi Gerardi". (f_5a-f_5b) — Kolofon: „Exitus vitae divi Gerardi episcopi & martyris Romae typis Marcelli Silber alias Franck excusae: anno virginei partus millesimo quingentesimo decimonono, pontificatus sanctissimi domini nostri domini Leonis divina providentia papae decimi anno septimo." (f_5b) — „Blasius Babudinus reverendo in Christo patri & domino domino Andreae, eximio decretorum doctori, praepositio Chasmensi, vicario & canonico Zagrabiensi, necnon auditori curiae Strigoniensis, pio perpetuoque patrono salutem p. d." (f_6a) — Az utolsó lap (f_6b) üres.

A tulajdonképpeni Gellért-legenda vége felé (f_4a) található könyörgésben — a fent ismertetett címekben említetteken kívül — név szerint még II. Lajos király és „Joannes Hagmasius" szerepel. Az utóbbival együtt tehát az alábbi személyek kerültek a kiadványban említésre, mint akiknek a Gellért-legenda megjelentetése körül szerepük volt: Julius Simon Siculus — Blasius Babudinus Pannonius — Clemens, episcopus Severiensis — Andreas, praepositus Chasmensis — Joannes Hagmasius. A következőkben — mindenek előtt Banfi megállapításainak kiegészítésével — az említettek személyének, valamint a Gellért-legenda kiadásával kapcsolatos tevékenységnek tisztázására történik kísérlet.

A legendát nyelvileg Julius Simon Siculus átalakította, hiszen ezt a feladatot kapta. Javára szól, hogy a kevés magyar személy- és helynevet megfelelő filológiai pontossággal vette át az eredetiből. Szolgáljon erre például Kelenföld esete, amely a mondsee-i kéziratban a németes „Kreenfeld"-re torzult,[6] ezzel szemben a római nyomtatványban (f_3b) „Celen feldus" alakban olvasható.

Szívesen gondolna arra az ember, hogy a Julius Simon Siculus elnevezés mögött valami Simon Gyula nevű székely eredetű férfiú rejtezkedik. Ez azonban tévedés lenne, mert a nevezett Rómában tevékenykedett, szicíliai származású humanista volt. Tevékenysége viszonylag jól ismert. A Mediciek családjából származó X. Leó pápa 1513-ban igen ambiciózus tervekkel érkezett Rómába, hogy ott a tudományok fellegvárát építi ki az általa pártfogoltak hadával. Nagyravágyó elképzeléseihez nem volt elegendő pénze, így viszonylag kevés és nem is mindig az első vonalba tartozó tudós élvezte mecénási támogatását. Ez utóbbiak közé tartozott a római egyetem (Gymnasium Romanum) tanára Giulio Simone. Kicsiny, púpos ember volt görbe végtagokkal, ferde orral, hosszú kecskeszakállal és borzas hajjal, aki magát — mindezek ellenére — a világ legszebb férfijának és legjelentősebb tudósának tartotta.[7] Ez a meglehetősen komikus figura volt tehát az, aki sajtó alá rendezte a Gellért-legendát.

Kapcsolata a magyarokkal azonban már ezt megelőzőleg is kimutatható. 1516 végén jelent meg ugyancsak a római Silber-nyomdában „Oratio de inventione artium liberalium . . ." című műve. Ennek ajánlása: „Ignatius de Besse Pannonius reverendo in Christo patri & domino domino Francisco de Fegyvernek, praeposito monasterii beatae Mariae virginis de Saag in regno Hungariae, ordinis Praemonstartensis visitatori generali . . .". A kötet végén álló írás bevezetője: „Ignatius de Besse Pannonius reverendo in Christo parti & domino, domino Andreae, eximio decretorum doctori, praeposito Chasmensi, canonico & vicario ecclesiae Zagrabiensis."[8] Ez az András pedig nem más, mint az, aki a Gellért-legendában is szerepel.

[6] *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Vol. II. Bp. 1938, 502.

[7] CHŁĘDOWSKI, Casimir von: *Roma. Die Menschen der Renaissance.* München (1934), 307.

[8] A kiadvány részletes ismertetése: APPONYI, *Hungarica* 1627.

Ezek után nem tűnik haszontalannak a könyvészeti szakirodalom alapján összeállítani Giulio Simone nyomtatásban megjelent műveinek rövid bibliográfiáját. Itt jegyzendő meg, hogy ennek során kiderült, hogy a Gellért-legenda, amely évszázadokig bujkált a vele foglalkozni akarók szeme elől, nem csupán a vatikáni könyvtárban, de további példányai a párizsi Bibliothèque Nationale-ban és a sevillai Biblioteca Colombiná-ban is megtalálható.

1. Petri Marsi . . . epicedion. Roma 1512 Silber. [12] fol. — 4° Roma, Vaticana (R. I. N. 1199/22)
2. Idyllion gesta Julii II. . . . [Roma 1512]. [6] fol. — 4° Sevilla, Colombina (2106)
3. Epulum populi Romani eucharisticon . . . Roma 1513 Guillery & Nani. — Roma, Angelica (B. 4. 27 — Inc. 9)
4. Oratio de inventione artium liberalium . . . Roma 1516 Silber. [22] fol. — 4° — Budapest, OSZK (App. H. 1627 — 2 pld.) — Cambridge, UL — Chicago, Newberry (Case A 91.807) — London, BL (7954.b.7) — Roma, Angelica (B. 4. 19) — Roma, Valliceliana (S. Borr. Q. V. 183/8) — Sevilla, Colombina (7789)
5. Oratio de poetice et musarum triumpho . . . Roma 1518 Mazzocchi. [22] fol. — 4° — Cambridge (Mass.), Harvard — Chicago, Newberry (Case YO 4.8171) — London, BL (834.e.1(8)) — Perugia, Augusta — Roma, Angelica (o. 3. 19/19) — Roma, Nazionale (69. 7. F. 15 + 6. 16. D. 35) — Roma, Valliceliana (S. Borr. Q. V. 183/6) — Roma, Vaticana (Ross. 4124)
6. Ode in laudem imperatoris Caroli . . . (Roma 1519). [4] fol. — 4° — Cambridge, Trinity — Sevilla, Colombina (8431)
7. Divus Gerardus episcopus et martyr. Roma 1519 Silber. [26] fol. — 4° — Paris, BN (Rés. H. 2206) — Roma, Vaticana (R. I. IV. 2244/16) — Sevilla, Colombina (6703)
8. Captivitas Rhodi. Roma 1523 Silber. [16] fol. — 4° — Cambridge (Mass.), Harvard — Paris, BN (Vélins 2123) — Roma, Casanatense (Rari 796) — Roma, Lincei (171. K. 20) — Washington (D. C.), Cath. Univ.
9. Eck, Johann: Asseritur hic invictissimi Angliae regis liber de sacramentis . . . Ab_3b: Julius Simon Siculus in Lutherum. Roma 1523 Silber. [48] fol. — 4° — London, BL (G. 1260 (2)) — Roma, Casanatense (GG. VII. 6) — Roma, Nazionale (Misc. B. 280/5)
10. Panegyricus gratulatorius in laudem Julii Medices . . . Roma 1523. — Sevilla, Colombina (8241)
11. Panegyricus Francisco Perusco dictus. Roma 1525. — Sevilla, Colombina (8115)
12. Carmina in laudem Andreae Jacobitii Defaceschis. ?

Hangsúlyozandó, hogy az utolsó három műből példány ma nem ismeretes. Ezek közül a két elsőt a Biblioteca Colombina (Sevilla) régi, kéziratos katalógusa ugyan leírta, de azok ma az említett gyűjteményben sajnos nem találhatók. A legutolsónak csupán emlékét őrizte meg a szakirodalom,[9] de még az sem egészen biztos, hogy Simone eme írása nyomtatásban egyáltalán napvilágot látott, vagy csak kézirat volt.

Giulio Simone szicíliai származását gyakran kiemelte, nemegyszer éppenséggel csupán „Siculus"-ként jelölte magát írásaiban. Miután családi neve egyben keresztnévként is felfogható, a szakirodalomban előfordul „Siculo" alakban is. További névváltozatok, amelyek alatt ugyancsak fellelhető egyes bibliográfiákban, ill. katalógusokban: De Simon — Simon — Simo.

Visszatérve a Gellért-legenda megjelentetőinek személyére, ezek közül kiemelendő „Clemens, episcopus Severiensis". Az ő neve többször is szerepel a kiadványban, hiszen annak létrejöttében kulcsfontosságú szerepe volt. De ki is volt ez a Kelemen püspök? A katolikus hierarchia jegyzékeiben az „episcopus Severiensis" több névformában is előfordul: „Seneciensis", „Zewerinensis", „Zeurinensis" stb. Ezek mind a magyar „Szörény"-nek felelnek meg. Az ezzel a névvel jelölt bánság hazánk déli részén feküdt a középkorban.

[9] Mira, Giuseppe Maria: *Bibliografia Siciliana. II.* Palermo 1881, 369.

Pesthy Frigyes e bánság és megye történetének ismerője, mindössze öt szörényi püspökről tudott: Gergely (1246), Gergely (1382), Lukács (1431), Benedek barát (1439), Thakaró Gergely (1502).[10] Ez a névsor a püspökök Eubel-féle jegyzéke alapján még jócskán bővíthető: Lucas Joannis O. Min. (1390), Franciscus O. Min. (1394), Jacobus de Cavallis, olim ep. Vercellen. (1412), Dominicus, adiac. Sinugien. in eccl. Vesprim. 1437. V. 27—, Stephanus abbas mon. OSB dioec. Vesprim. 1447. VI. 2—, Stephanus, praepos. eccl. de Bosoch dioec. Strigon. 1498. VII. 20—.[11]

A Pesthy által 1502-ből említett Thakaró Gergely személyéről és szörényi püspökségéről is többet lehet már tudni. Kollányi Ferenc úgy vélte, hogy már 1495-től szörényi püspök volt.[12] Ezzel szemben a római hivatalos dokumentum 1500. IV. 29-i kinevezéséről tudósít.[13] Thakaró mezőtúri születésű volt, így neve Gregorius de Thur megjelöléssel is szerepel.[14] Kollányi ilyen név alatt még 1503-ból is ismerte.[15] Ettől kezdve nincs hír sem felőle, sem más szörényi püspökről, míg 1508. V. 12-én a lateráni regesztákba „Clemens, cantor eccl. Cenadien." nevét jegyezték be ezzel a címmel.[16]

Kétségtelenül ez a személy azonos a Gellért-legendában szereplővel, amit a szörényi püspöki és a vele párhuzamosan használt csanádi éneklő kanonok címe meggyőzően bizonyít. Ez utóbbi funkciója további részletek megismerését teszi lehetővé. Kelemen éneklő kanonokról az első fennmaradt hír Csanádról 1505. I. 13-ról szól.[17] 1513. II. 14-én kelt egyik oklevél „in domo habitationis rev. domini Clementis episcopi Seweriensis in civitate Chanadiensis fundata" megjelöléssel íródott.[18] Tehát Kelemen, szörényi püspök Csanádon lakott, nyilván továbbra is mint kanonok. Ezt erősíti meg az 1520. III. 11-én kelt irat, amely „Clemens cantor"-t említ a csanádi káptalan sorából.[19] Ugyancsak mint csanádi kanonok szerepel 1522. V. 21-én „Clemens de Gywla".[20]

Joggal feltételezhető, hogy ez továbbra is ugyanaz a személy, hiszen a Kelemen keresztnév akkoriban is viszonylag ritka volt Magyarországon.

A szörényi püspök joghatósága bizonyosan csak a bánságnak Orsovától délre eső területére terjedhetett ki, hiszen a sebesi főesperesség mindig is a csanádi püspökséghez tartozott.[21] Ez a körülmény azért érdemel külön figyelmet, mert a fentiekben felsorolt személyek közül, akik a szörényi püspök címét viselték, egyedül Gyulai Kelemen tartozott bizonyíthatóan a csanádi egyházmegyéhez, ahol is ő — amint erről már szó volt — éneklő kanonok volt.

Jogos az a feltételezés, hogy ebben az időben a szörényi püspök megjelölés már inkább csak címet, semmint tényleges egyházi és világi hatalmat jelentett. A török előretörése során ezekben az esztendőkben ez a terület ugyanis már végveszélybe került. Megerősí-

[10] Pesty Frigyes: *A szörényi bánság és Szörény vármegye története.* I. Bp .1887. 332—333.

[11] *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi . . . Monasterii* 1898—1901. I. 473, II. 260.

[12] Kollányi Ferenc: *Esztergomi kanonokok.* Esztergom 1900, 121.

[13] Hierarchia catholica . . . II. 260.

[14] Tudományos Gyűjtemény 1832, VIII. 126—127.

[15] Kollányi i. m. 123.

[16] Hierarchia catholica . . . III. Monasterii 923, 297.

[17] Országos Levéltár DL 21391 — Juhász Kálmán: *A csanádi székeskáptalan a középkorban.* Makó 1941, 48.

[18] Országos Levéltár DL 39101 — Június 1-i keltezéssel: *Történelmi Tár* 1905, 35—37 — Május 1-i keltezéssel: Juhász i. h.

[19] Országos Levéltár DL 23232 — Juhász i. h.

[20] Országos Levéltár DL 25018 — *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae . . . I.* Bp. 1902, 58—65. — Juhász Kálmán: *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter.* Münster i. W. 1927, 113.

[21] Pesty i. m. 334.

teni látszik ezt a feltételezést az a körülmény is, hogy Kelemen Csanádon lakott, és ott inkább mint kanonok tevékenykedett.

Giulio Simone mindkét magyar vonatkozású kiadványában, tehát a Gellért-legendán kívül az 1516. évi „Oratio de inventione artium liberalium . . ." c. műben is, egy-egy ajánlás címzettjeként szerepel „Andraee, exemio decretorum doctori, praeposito Chasmensi, vicario & canonico Zagrabiensi, necnon auditori curiae Strigoniensis". Az említett címeket és beosztásokat azokban az években Csézi András viselte, aki 1520-tól esztergomi nagyprépost volt, és a következő évtizedben Oláh Miklóssal levelezésben állott.[22]

„Joannes Hagmasius", vagyis Hagymási János neve 1510-ben tűnik fel a bécsi magyar egyetemisták anyakönyvében.[23] Ennél is fontosabb az az adat, amelyet a római Szentlélek-Társulat anyakönyvébe jegyeztek be. Ezek szerint 1519. VII. 3-án ott megjelent „Nicolaus Hagmas, laicus et nobilis Canadiensis", hogy „Joannes" és „Ladislaus" nevű fiaival belépjen az említett társulatba.[24] Ezek szerint a fiatal Hagymási János apja társaságában a Gellért-legenda elkészülte idején Rómában volt. Figyelemre méltó Hagymási Miklós személye is. Nemesi előneve „berekszói" volt. Római útját közvetlenül megelőzően több, jelentős hivatalt is betöltött: 1515—1516-ban szörényi bán,[25] 1517 és 1519 között pedig erdélyi alvajda volt.[26] Az említett római, anyakönyvi bejegyzés szerint Gellért püspök városában, Csanádon lakott. Visszatérve Hagymási Jánosra, ő 1524. X. 22-én mint „artium et decretorum doctor, canonicus ecclesiae Albensis Transilvaniae" szerepel az egyik oklevélben.[27] Tehát Itáliából visszatérve a gyulafehérvári káptalan tagja lett, majd 1534-ben Gritti bukásakor „tragikus véget ért".[28]

Még Hagymási Jánosnál is fiatalabb lehetett a Gellért-legendában a címlapon kis verssel, valamint a kiadványt záró ajánlásával szereplő „Blasius Babudinus Pannonius". Banfi szerint a „Babóthy"-családból származhatott ez a fiatalember, de ismeretes ebből az időből egy Somogy megyei „Babodi"-család is.[29] 1519-ben nyilván tanulmányainak végzése végett tartózkodott Rómában, feltehetően Csézi András támogatásával.

A nyomtatvány megjelentetése körül tevékenykedett és az előbbiekben tárgyalt személyekre, ill. azok működésére vonatkozó több új adattal gazdagította e most előkerült Gellért-legenda a Mohács előtti hazai humanisták egy kis köréről, de mindenekelőtt ezek római kapcsolatáról eddig rendelkezésre állott ismereteket. Különösen a Gellért-életrajzot közrefogó három írás (Simon levele Kelemenhez, Kelemen ajánlása Tamás bíborosnak és Babóthy Balázs írása Andráshoz) nyújt ehhez több támpontot, ahonnan a kis kötet megjelentetésének körülményeit is nagyjából rekonstruálni lehet. Ezek szerint Kelemen régi kötetek lapozgatása közben bukkant rá az első csanádi püspök életrajzára egy nagyon régi könyvben („liber antiquissimus"). Ez feltehetően a csanádi káptalan könyvtárában történhetett, amely testületnek Kelemen tagja volt. Az írás neki nagyon tetszett, azonban annak latinsága annál kevésbé: barbárnak és sötétnek találta azt („barbarie & tenebris latinitate"). Megkérte tehát Julius Simon Siculust, a római gimná-

[22] Kollányi i. m. 130—131. — *Oláh Miklós levelezése.* Közli Ipolyi Arnold. Bp. 1875, 25, 150.

[23] Schrauf Károly: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig.* Bp. 1902, 165.

[24] *Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe. 1446—1523.* Bp. 1889, 139.

[25] Pesty i. m. I. 291.

[26] Janits Iván: *Az erdélyi vajda igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig.* Bp. 1940, 108.

[27] Bunyitay Vince: *A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista.* Bp. 1893, 32.

[28] Borovszky Samu: *Csanád vármegye története 1715-ig. I.* Bp. 1896, 119.

[29] Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Bp. 1971, 424.

zium lektorát, aki ilyen munkában igen járatos volt, hogy ékes latinsággal lássa el. Simon elkészült munkájával Kelemen elégedett volt. Rómába érkezve Szent Gellért életrajzát Bakócz Tamás, esztergomi érseknek ajánlotta, aki ugyancsak nagy tisztelője volt az első magyarországi vértanúnak.

Gyulai Kelemen nyilván humanista érdeklődésű volt, aki súlyt helyezett a Gellért-legenda klasszikus veretű latinságra történő átültetésére. Így ő jól beleilleszkedhetett Csáki Miklós csanádi püspök (1500—1514) reneszánsz udvarába. A főpapnak ugyanis legfőbb törekvése az volt, hogy Csanád az újjáéledő klasszikus világ keleti kertje legyen.[30]

Simon írásából is azt lehet megtudni, hogy a Gellért-életrajzot Kelementől kapta. Miután azt az ékes latin nyelvre átültette, visszaadta Kelemennek, aki azonban azt nem publikálta. Simon csalódott volt, hogy munkája nem kap nyilvánosságot, ezért levélben kérlelte Kelement, hogy a Gellért-legendát jelentesse meg nyomtatásban. (Érdekes, hogy a klasszikus latinságból hiányzó megjelölést a könyvnyomtatásra milyen kifejezésekkel írta körül: „cur non chalchitypis notis dispalescere" — „tradere impraessoribus plumbeis typis formandam" — „des formis imprimendam".) Miután Simon külön is kiemelte az ifjú Blasius Babudinus kiváló képességeit, arra lehet következtetni, hogy Kelemen és Simon között a kapcsolatot ő hozta létre, ill. tartotta, mielőtt a szörényi püspök Csanádról Rómába jött.

Simon levele 1519. július 16-i keltezésű, míg Kelemené ez év június 26-án íródott.[31] Ez az időrend zavarba ejtő, hiszen alig lenne érthető, hogy Simon miért kérlelte Kelement a Gellért-legenda megjelentetésére július 26-án, amikor a másik — éppen egy hónappal korábban és ugyancsak Rómából — megírta a megjelenendő könyv ajánlását az esztergomi prímásnak. Arra lehet gondolni, hogy talán sajtóhiba van az egyik hónap megjelölésnél, hiszen a „június" és „július" könnyen összetéveszthető. Nem tűnik alaptalannak ugyanis annak feltételezése, hogy Simon kérlelése nem őszinte, hanem inkább csak humanista színjátszás: megfogalmazására akkor kerülhetett sor, amikor már bizonyos volt, hogy Kelemen a kötetet kinyomtatja.

Lehetséges, hogy erre Kelemen valóban csak Simon unszolására szánta rá magát. Miután a nyomtatás költségeit nyilván a szörényi püspöknek kellett vállalnia, eme gondját igyekezett Bakócz Tamáshoz, mint mecénáshoz intézett, hizelgő hangvételű írásával rögtön megosztani. Nyilván nem megalapozatlanul remélt ehhez támogatást az esztergomi bíborostól, aki Kelement személy szerint is ismerte.

Babóthy (Babodi) Balázs írásából lehet megtudni, hogy az „aranyos könyvecskét" („libellus aureus") a Gellért-legendával, vagyis nyilván az eredeti, feltehetően csanádi kéziratot, ő kapta meg Kelemen püspöktől. Ezt küldte el a kísérőlevéllel pártfogójának, Csézi Andrásnak, akinél a fiatal Balázs diák korábban már sok időt töltött. A Gellért-legenda végén, a szenthez szóló könyörgésben (f_4a) Balázs előkelő származása is hangsúlyozást nyert. Ugyanott azt is megtudhatni, hogy Hagymási János abban az időben papi hivatása elején állt.

A Gellért-legendát körülfogó írások szövege további sok érdekességet és hasznos adalékot tartalmaz. Ezek közül álljon itt mintaképpen csupán egy. Kelemen, szörényi püspök 1519. június 26-án kelt ajánlásában (A_2b) olvasható, hogy abban az időben Gellért püspöknek, az első magyarországi vértanúnak csontjai békén nyugodtak a csanádi székesegyházban: „Gerardi ossa molliter cubant in eadem ecclesia, cuius ego sum (ut scis) cantor & canonicus". Dózsa seregének 1514 júniusában Csanád városába történt behatolást követően ezekkel az ereklyékkel kapcsolatban — Karácsonyi János nyomán

[30] Juhász Kálmán: *Das Tschanad-Temesvarer Bistum im Spätmittelalter.* 1307—1552. Paderborn 1964, 179—180.

[31] Cicogna és nyomában Banfi június 29-et írt.

— a következőket lehetett eddig tudni: „A roppant zűrzavarban, rombolásban mi történt Szent Gellért ereklyéivel? Eltűntek. Tizenkét év múlva illetékes férfi (Antonio Burgio, pápai követ) adja tudtunkra a szomorú hírt, hogy Magyarországon senki sem tudja, merre vannak Szent Gellért ereklyéi. Az általános pusztításkor széjjel szórhatták a keresztesek, vagy pedig valamelyik jámbor szerzetes úgy elrejtette, hogy később senki sem akadt rá. Századok tisztelete tárgyát a vak szenvedély egy nap alatt megsemmisítette."[32]

Kelemen mondata alapján nem helytálló Karácsonyi fenti ismertetése, hiszen 1519-ben az első csanádi püspök csontjait még ebben a székesegyházban őrizték: Dózsa emberei lehet, hogy feldúlták a templomot, de az ereklyék nem semmisültek meg. A pápai nuncius Karácsonyi által idézett írása 1526. április 14-én kelt, amikor már nem ismerték az ereklyék sorsát.[33] Ennek oka tehát biztosan nem a parasztok pusztítása volt 1514-ben, amint ezt eddig feltételezték. Gyulai Kelemen 1519. évi híradása és 1526 tavasza között nem érte Csanádot ellenséges támadás. A magyarázatot tehát máshol kell keresni.

A középkorban — mint köztudott — az ereklyék tisztelete rendkívül elterjedt volt. Minél híresebb szent, minél jelentősebb méretű vagy fontosságú relikviáját őrizték egy templomban, annál nagyobb számú zarándokra számíthattak ott. Ez természetesen — akárcsak ma az idegenforgalom — nem jelentéktelen bevételt és dicsőséget jelentett mind a templomnak, mind az egész városnak. Ennek tudható be egyrészt a sok ereklyehamisítás, másrészt azok csalárd úton (erőszakkal, csellel, fenyegetéssel stb.) történt átszállítása más helyre. Az ilyen eseteknek se szeri se száma az egész középkorból. Elég ha a nyugati keresztesek magatartására gondolunk Bizánc 1204. évi bevételét követően. Innen és ekkor hozták el — többek között — Remete Szent Pál csontjait, amelyek azután Itálián át Magyarországra kerültek, ahol a pálosok Buda melletti központjában a zarándokok ezrei keresték fel. Különösen 1523. V. 25-től, amikor is egyesítették a fej- és testereklyét, amelyeket évszázadokon át egyrészt Rómában és Prágában, másrészt Velencében tiszteltek.[34]

A Gellért-ereklyéket Csanádon a róla elnevezett bencés monostor szerzetesei őrizték évszázadokon át. Ennek az apátságnak javaira igényt emelt a helyi püspökség arra való hivatkozással, hogy bevételei a törökök előretörésével jelentősen megcsappantak. Ezt el is érték, így 1493-ban az első csanádi püspök csontjait Róma hozzájárulásával a ferencesek vették át, akik mint koldulórend nem rendelkeztek földbirtokkal. Ezt követően merült fel a gondolat, hogy őrizzenek Gellért-ereklyét halála helyének közelében. A pesti ferencesek részére II. Ulászló neje, Anna királynő (1502—1506) csináltatott is e célra 219 márka súlyú, tehát több mint félmázsás, ezüst ereklyetartót. Azonban ennek felszentelésére és használatba vételére 1526-ig nem került sor. Nyilván jelentős ellenállás mutatkozott az átengedéssel szemben Csanádon. Feltehető, hogy ennek során rejtették ott el a szent csontjait, majd a Mohácsot követő zűrzavarban ennek titka a beavatottakkal együtt sírba szállt.

Külön kell még szólni a legenda után álló Gellért-himnuszról (f_5a—f_5b). A kilenc szakasz egyenként négy sorból áll. Miután ez a középkori magyarországi vers eddig egyetlen forrásból sem ismeretes,[35] helyesnek látszik azt teljes terjedelmében közreadni:

[32] Karácsonyi János: *Szent Gellért, a csanádi püspök élete és művei.* Bp. 1887, 183—185. — Karácsonyi János: *Szent Gellért csanádi püspök és vértanú élete.* Bp. 1925, 149—151.

[33] *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia.* Series II. Tomus I. Bp. 1884, 365.

[34] Kisbán Emil: *A magyar pálosrend története. I.* Bp. 1938, 11—12, 159—160.

[35] A megállapítást Holl Bélának e helyen is köszönöm.

Hymnus in laudem divi Gerardi.

Dive quo totus chorus angelorum
Gaudet & ducit celebrem choream
Et canit christo nimium verendo
Dulciter hymnos.
Martyres gaudent nitidi, & prophetae,
Virgines sanctae niveae & decorae,
Quique habent coelum pueri & fruuntur
Ore tonantis.
Ac deus gaudet pater, unicusque
Filius, noster placidus redemptor,
Quique procedit bonus ex utroque
Spiritus ille.
Omnium rerum genitrix parentis
Gaudet & virgo Maria illa magna,
Gaudet & coelum, & pius omnis alti
Incola coeli.
Gaudet & mater veneranda tellus
Quae sinu omnes nos tenet usque amaeno
Gaudet & semper bonus omnis almae
Incola terrae.
Mente nos sana face gaudeamus:
Corpus & sanum quoque sit precamur:
Sintque opes fulti ut valeamus illis
Vivere laeti.
Et canes illos nimium feroces
Qui crucem christi pedibus praemendo
Negligunt semper, lacerantque semper
Perdere Turcas.
Et nimis sanctam retinere terram
Quae crucifixum dominum potentem
Fulsit, & risit, dedit & sepulchro
Dive Gerarde.
Seri ut in coelum redeamus ipse
Effice, & Christo domino fruamur:
Atque faelicem mereamus una
Ducere vitam.

Simone nyilván alaposan átalakította az ún. nagyobb Gellért-legenda korai magyarországi latinsággal íródott, ezért a humanista fülnek barbárul csengő szövegét. Így az, jóllehet a legilletékesebb helyről, feltehetően Csanádról származhatott, forrásértékében sajnos az erőteljes átstilizálással meggyengült. Ennek ellenére fontos és érdekes dokumentumnak minősül, amely éppen az első csanádi püspök születésének ezeréves jubileuma alkalmával vált most már általánosan hozzáférhetővé.[36] Ez lehetővé teszi, hogy foglalkozzanak vele azok, akik a Gellért-legendák különböző szövegeinek összevetését végzik. Ezzel ugyanis ez a cikk nem kívánt foglalkozni.

BORSA GEDEON

[36] A lehetőséggel máris élt Mezey László (Vigilia 1980. 590–598) és Kovách Zoltán (Új Ember 1980. IX. 14. [37. sz.] 3.). A nyomtatvány fényképét az Országos Széchényi Könyvtár is őrzi.

„Négyszögletes alakja olyan legyen ... hogy sem a szélesség, sem a hosszúság ne haladja meg a kellő mértéket s nagyságot, miként Noé bárkája is szélességét, hosszúságát és magasságát tekintve, Isten parancsa szerint, mesterien és arányosan készült ..." (Condradus de Mure)[1]

A kódex-lapok írástükrének geometriai arányai. A középkori scriptor, mielőtt munkához látott, a pergament, melyre írni készült, gondosan előkészítette. Ha tehetősebb volt, vagy a munka szervezettebb, az előkészítést segédek végezték. „Az egyik vágja fel a pergament, a másik tisztítsa le, a harmadik megvonalazva készítse a scriptorok elé, egy másik a tintát s ismét másik a tollakat hozza" — írja a 15. század végén Trithemius.[2] Az előkészítés eme folyamatából emeljük ki a harmadik munka-szakaszt, a kódex-lapok megvonalazását. Egy kódex méreteit többek közt meghatározza a műfaja és a megrendelő igényei (pl. a kóruskönyvek általában nagy méretűek, hogy többen, távolabbról is jól láthassák; egy „breviarium viaticum" praktikusan kicsi, hogy az utazó számára könnyen kezelhető legyen). A kódex-lapon a szöveg elhelyezését azonban a fenti szempontokon túli, önálló, esztétikai igény szabta meg. (A használó előtt mindig a nyitott kódex fekszik, így a szövegelhelyezés a kettős fólióra vonatkozik.) Az írás-tükör (a kódex-lap beírt része) végleges helyét és arányait a lap megvonalazásával nyerte el. A kódex-lapok szélén ma is gyakran látjuk a punctorium nevű hegyes szerszám nyomait, amivel a vonalazást készítették elő.[3] A vonalakat a lineariumnak, regulának vagy linialnak nevezett vonalzó mellett[4] ezüsttel, ólommal, grafittal, tintával vagy vaknyomással húzták. E vonalak tehát megszabják az írástükör nagyságát, helyét, irányítják a scriptor kezét, de díszítő elemei is gyakran a lapnak.

A kötéstáblákból kifejtett kódextöredékek katalogizálásánál feltüntetjük az írástükör méreteit (ha csonka a tükör, a szövegazonosítás után igyekszünk az eredeti nagyságot kikövetkeztetni), a sorok számát, s hogy a lineatio és a punctatio nyomai láthatóak-e. E méretek felvételekor feltűnt, hogy a tükör magassága és szélessége legtöbbször még milliméterben kifejezve sem egész szám. Ugyanakkor a gondos vonalazás legtöbb esetben vitathatatlan volt. E látszólagos ellentmondás kulcsát Leon Gilissen adta kezünkbe La mise en page című tanulmányában.[5] Alapos munkájában sok száz kézirat tanulságát összegezve megállapítja, hogy általában pontos geometriai arányok határozzák meg a dupla fólió minden méretét.

Néhány töredékkel próbát téve örömmel tapasztaltuk, hogy nem különösen igényes kódexek sokat tűrt lapjain is rendre feltűnnek e klasszikus arányok. A középkori ember számára nem csak az esztétikai hatást garantálta a „mensura", hanem annál sokkal több, az alkotóképesség isteni garanciája volt.[6]

[1] „Sic quadranguletur ... ne latitudo nec longitudo modum debitum excedant et mansuram, sicut et archa Noe in longitudine, latitudine, altitudine iussu dei artificialiter et proportionaliter composita fuit ..." idézi W. Wattenbach: *Das Schriftwesen im Mittelalter*. Leipzig, 1896. 188—189.

[2] „Scindat unus pergamenum, alius purget: tertius lineando scriptoribus aptet, alius encaustum, pennas alius ministret." Wattenbach i. m. 211.

[3] Punctorium: „est instrumentum acuti anguli ad perforandum subtiliter pergamenum" Wattenbach i. m. 217.

[4] „Est autem linearium (regula, linial) instrumentum scriptorum, secundum quod format lineas, quibus dirigitur scriptor in scribendo directe litterales figuras." Wattenbach i. m. 218.

[5] Léon Gilissen: *Prolegomènes à la codicologie*. Les publications de Scriptorium vol. VII. 1977. Deuxième partie: La mise en page. 123—249.

[6] „Per spiritum intellectus cepisti capacitatem ingenii, quo ordine qua varietate qua mensura valeas insistere diverso operi tuo." Gilissen idézi Theophilus: *De diversis artibus* c. művéből. i. m. 126.

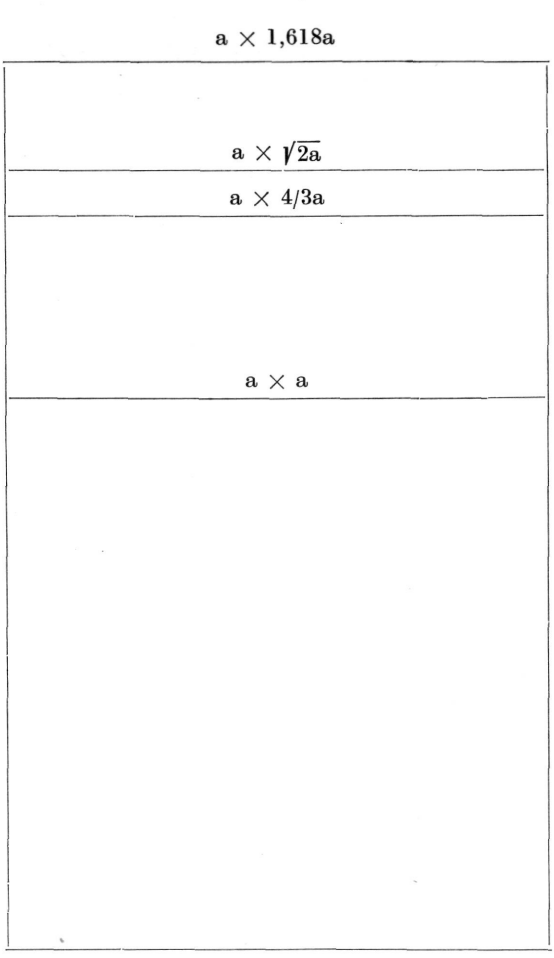

Naivitás lenne minden egyes scriptorról komoly teoretikus felkészültséget feltételeznünk. De a követelmény gyakorlati megvalósítása, a hagyományos geometriai arányok megszerkesztése nem okozhatott gondot egy átlag scriptornak, de még egy segédnek sem.

A leggyakoribb arányok a következők: 1,333 (4 : 3); 1,41 ($\sqrt{2}$); 1,5 (6 : 4); 1,618 az arányszám.[7] Ezek az arányok matematikailag csak megközelítőleg fejezhetők ki, geometriailag viszont pontosan megszerkeszthetők. Meg kell azonban jegyezni, hogy 2% eltérést Gilissen maga is megenged, ez ugyanis szabad szemmel már messze nem érzékel-

[7] Az első a pythagoraszi (derékszögű) háromszög két befogójának aránya: 4 : 3 = 1,333; a szögek 90°, 54°, 36°. A második az egyenlőszárú derékszögű háromszög egyik befogójának és átfogójának aránya. Az 1,5 egy olyan derékszögű háromszög két befogójának aránya, ahol az egyik 4, a másik 6 egység (a pythagoraszi befogó kétszerese). Az aranyszám, a divina proportio szerkesztése: egy AB szakasz felét felmérem a B pontba állított merőlegesre (C), majd az AC távolságot a C pontról a merőleges folytatására (D). A BD : AB arány 1,618.

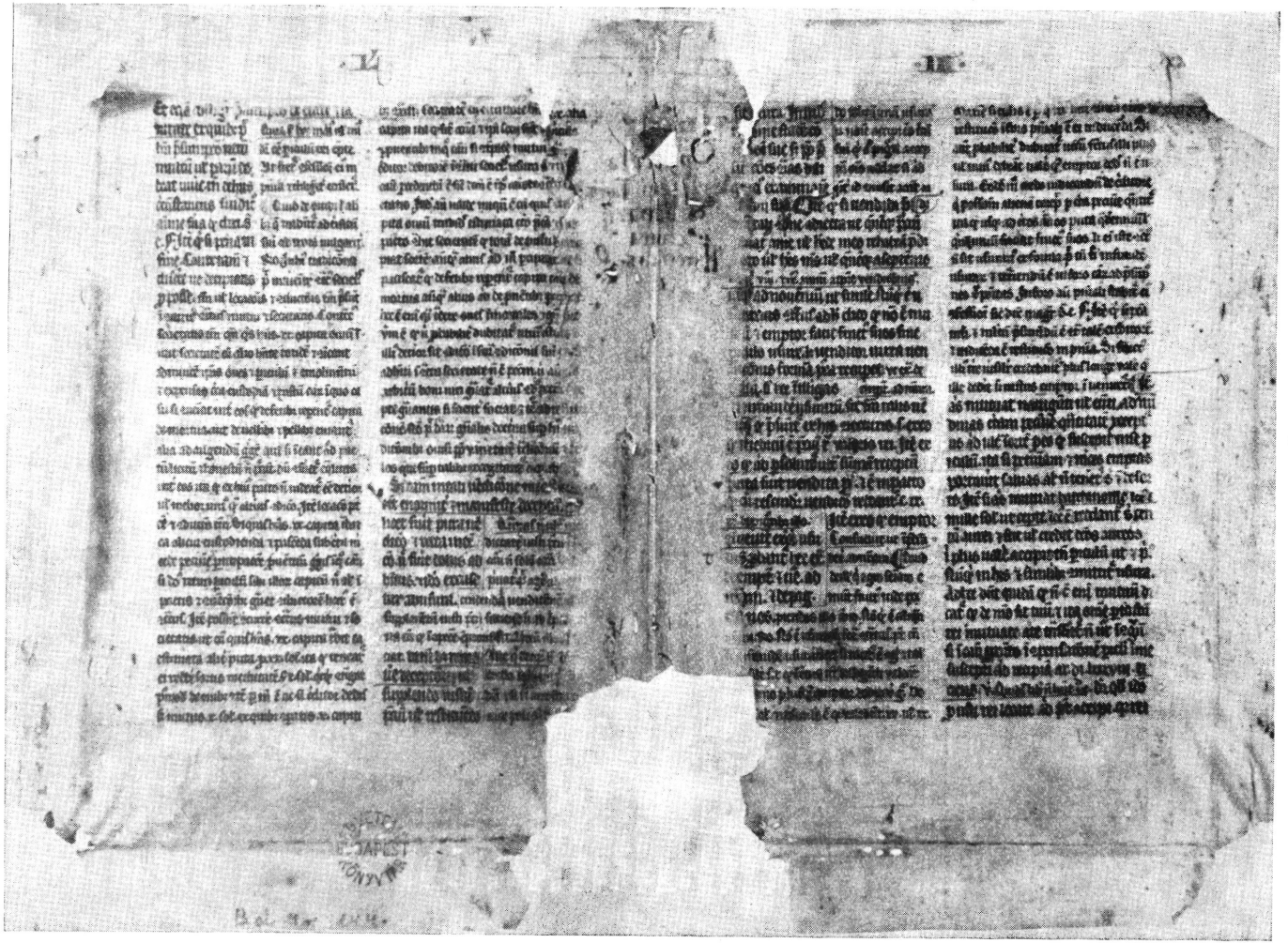

U. Fr. I. m. 88. 2v és 1r fóliói

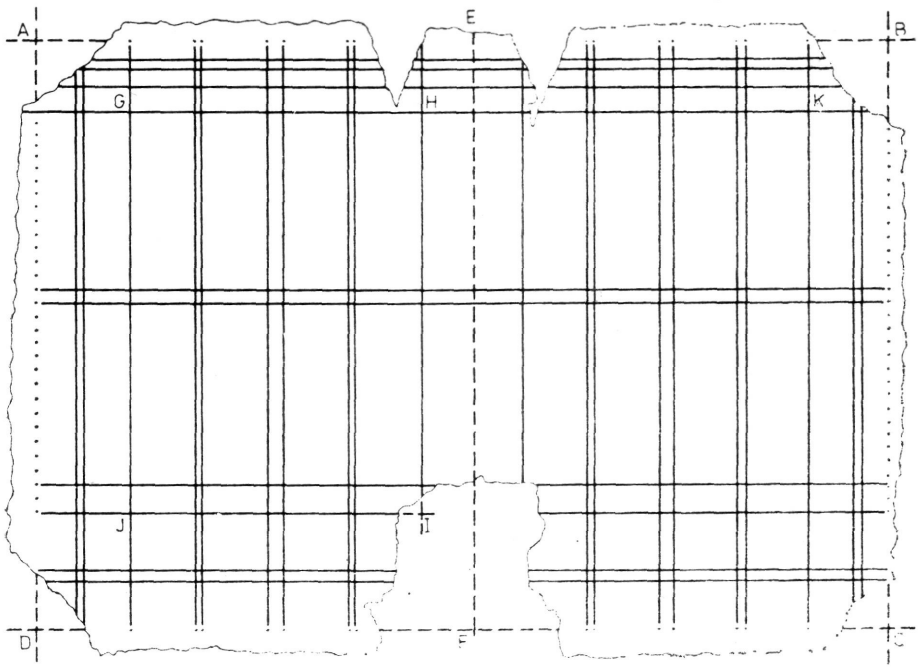

A Fr. 1. m. 88. vonalozási sémája

hető és lehetséges, hogy a kódex maga nyúlt vagy zsugorodott ennyit az idők folyamán. (A még sokkal viszontagságosabb sorsú kódextöredékekre ez fokozottan érvényes.)

A következő ábrán érzékelhetjük a fenti arányok jellegét: ezeknek megfelelően hol tömzsibb, hol karcsúbb az írástükör.[8]

Ezek az arányok azonban nemcsak az írástükörre vonatkozhatnak (hosszúság : szélesség), hanem a dupla fólió egészére, a dupla fólió írástükrére, egy fólió egészére, egy fólió írástükrére és egy-egy columnára is.

A Budapesti Egyetemi Könyvtár 88-as számú töredékével[9] szeretném illusztrálni a fentieket:

U. Fr. 1. m. 88.

Raymundus de Pennaforte: Summae cum glossis Joannis Friburgo. L.2.c.7.; s. 14/m.

A punctatio a töredéknek mind a négy oldalán megmaradt, így a kódex eredeti nagysága is rekonstruálható (ABCD). A vonalazás tintával történt. A textus két columnás, de a glosszák miatt még ezek is felezve vannak.

A kettős fólió (ABCD) arányai: AB : BC = 352 : 232 = 1,51 (kettős pythagorasti négyszög.

A kettős fólió írástükre (GKLJ): GK : KL = 271 : 168 = 1,61 (aranyszám).

Egy fólió (AEFD): AE : EF = 232 : 176 = 1,31 (pythagoraszi négyszög).

Egy fólió írástükre (GHIJ): GH : HI = 168 : 117 = 1,43 (megközelítőleg $\sqrt{2}$).

[8] Gilissen i. m. 134.

[9] A 2. számú melléklet, a töredék vonalazási sémája a fényképről készült, így sajnos a fénykép torzításait tükrözi. A valódi adatokat a töredék leírásában közlöm.

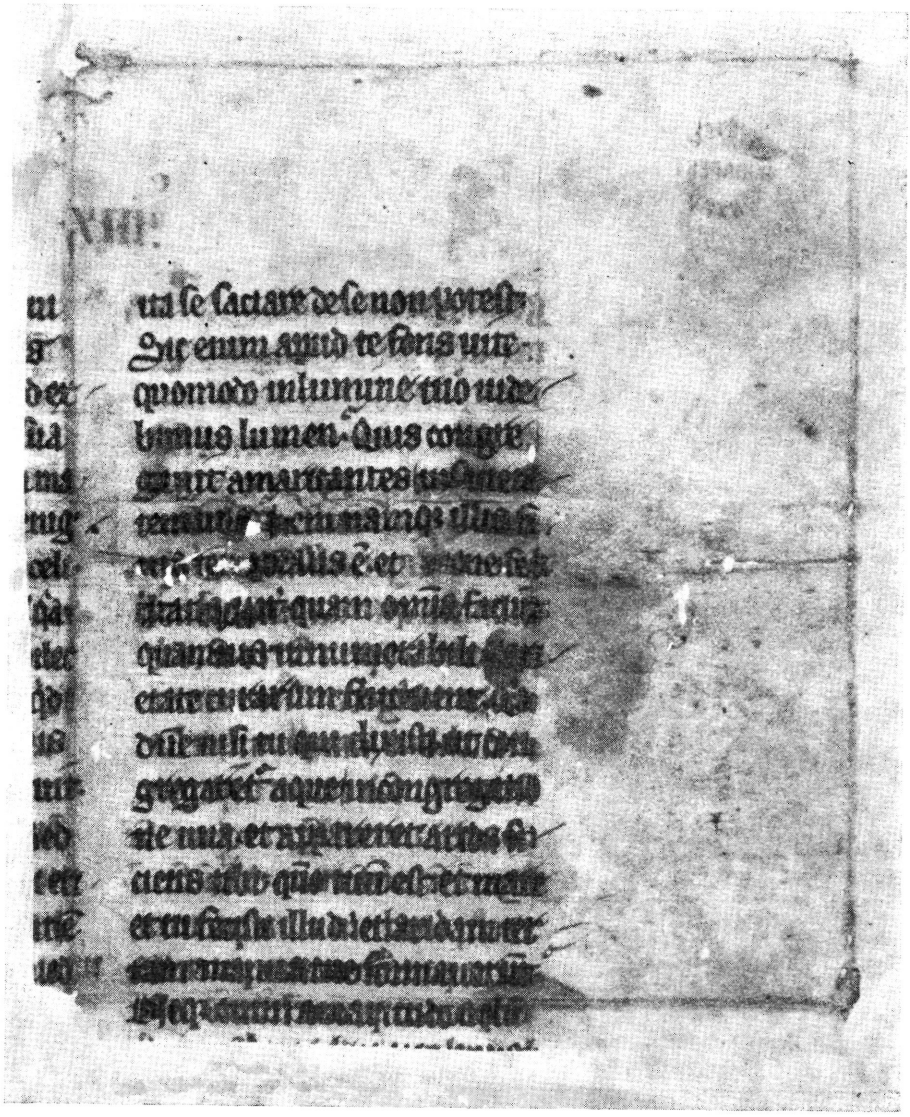

U. Fr. 1. m. 29. 1r

Az arányokat elemezve tehát igazolva látjuk Gilissen megállapításait.

Az Egyetemi Könyvtár mintegy negyven töredékén (a fentieknek megfelelően esetenként többször is) viszontlátjuk a fenti arányokat. A háromszáz vizsgált töredékhez viszonyítva alacsony ez a szám, a 260 töredék azonban egyrészt csonka, másrészt a vonalazás nyomai koptak meg a mérhetetlenségig.[10]

[10] Hozzátartozik a hiteles képhez, hogy vannak kivételek, vannak töredékek, melyekre csak túl nagy engedménnyel lehetne rákényszeríteni a klasszikus arányokat. Ez azonban csak növeli azoknak a hitelét, melyek pontosan szerkesztettek.

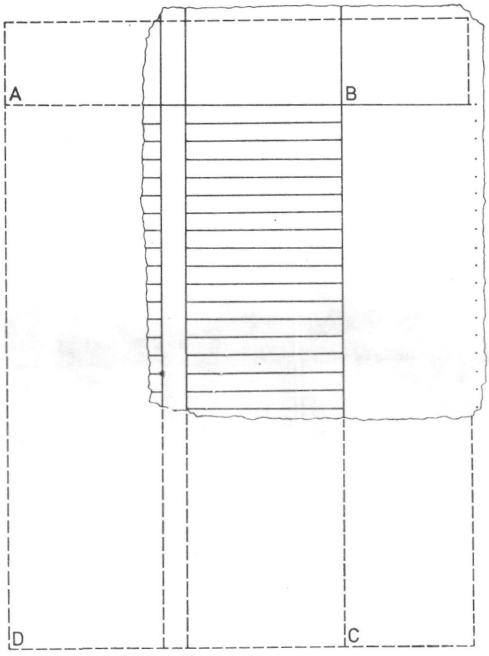

Az U. Fr. l. m. 29. kiegészítési sémája

Ezek sem érdektelenek azonban, mivel a szöveg segítségével kiegészítve őket, az eredeti nagyság kiszámításában, az ismert arányok már segítségünkre lehetnek.

Ennek illusztrálására egy Szent Ágoston-töredéket elemezzünk:

U. Fr. 1. m. 29.

Augustinus: Confessiones. XIII, 16—17.; s. 13/1.

A punctatio a töredéknek csak két oldalán látható, így az eredeti lap-nagyság csak hozzávetőleg lenne megállapítható. A vonalazás tintával történt. A csonka töredék méretei 210 × 175 mm, a csonka írástükör $^{+}155 \times {}^{+}105$ mm. A megmaradt sorok száma 17 + egy csonka sor. A szövegből 14 sor hiányzik. Az írástükör tehát eredetileg 290 × 180 mm volt. Az arány pontosan az aranyszám: 1,61 — egyben igazolja, hogy számításunk pontos volt.

Gilissen maga is felveti a kérdést, hogy hogyan folyhatott a gyakorlatban ezeknek az arányoknak a „lapra vitele". Nem valószínű, hogy minden egyes lapot megszerkesztettek volna (ennek nincs nyoma, de értelme sem). Sokkal inkább elképzelhető, hogy valamiféle sablont, mintapéldányt használtak, illetve készítettek egy-egy kódex számára. Minthogy azonban nem maradt fenn ilyen, ezek jellegéről biztosat nem állíthatunk.

De nem ez az egyetlen nyitott kérdés. Több tapasztalatra van szükség ahhoz, hogy eldönthessük, vajon műfajonként nem jellemzőbb vagy kevésbé jellemző-e egy-egy arány. Esetleg a keletkezésüket illetően is Magyarországhoz köthető töredékek szaporodtával ezekből külön is vonhatunk le — nem elhamarkodott — tanulságot.

Mindenesetre a kódextöredékek méreteinek felvétele ezután nem lesz mechanikus feladat, bosszantóan komplikált számokkal. Az értetlen utókort inti itt a középkori mester, kinek munkáját nem a véletlen, hanem a világ elrendezettségét sugalló törvényszerűségek irányították.

MADAS EDIT

Magyar szerzők művei a XVI. század végi Angliában. A XVI. század utolsó negyedében egymás után több magyar szerző teológiai műve látott napvilágot Angliában. Ezeket a kiadványokat csupán Budai Parmenius István két hosszabb latin költeményének a kiadása előzte meg 1582-ben; s úgy hisszük, ez esetben jogos összefüggést látni a különböző kiadványok között, már-már sorozatról beszélhetünk. Közös bennük a műfaj, a korabeli Angliában népszerű polemikus-ismeretterjesztő teológiai dolgozat, illetve kompiláció, s közös még az is, hogy mindegyik előző bázeli, vagy más svájci kiadásra megy vissza. A sort Fegyverneki Izsák sárospataki tanár *Enchiridion Locorum Communium Theologicorum*-jának londoni, időrendben második kiadása nyitja meg 1588-ban.[8] Ez a bibliai lexikon először 1586-ban jelent meg Bázelben, s úgy látszik széles körű olvasói szükségletet elégített ki, mert az első bázeli és a londoni kiadást 1598-ben újabb bázeli kiadás követte (Amandus Polanus egy művével egybekötve), majd Fegyverneki kompendiuma 1591-ben másodszor is megjelent Londonban, Polanus szövege nélkül, de J. J. Grynaeus bázeli teológiatanár bevezetőjével.

Egy másik magyar szerző, akinek latin nyelvű műve elég érdeklődést keltett Londonban ahhoz, hogy kiadják, Szegedi Kis István volt. A szóban forgó könyv a *Tabulae analyticae de fide charitate et patientia* címet viselte, s Horváth János „prédikációvázlatok gyűjteményeként" jellemezte.[2] Szegedi Kist kora a „helvét" irányzat legkiválóbb magyar teológusaként tartotta számon, első művét még Theodore Bèze adta ki Genfben, s 1573 és 1610 között sorra jelentek meg inkább zwingliánus, mint mereven kálvinista beállítottságú művei, amelyek egyetlen jelentősebb régi angol könyvgyűjteményből sem hiányoznak. A *Tabulae analyticae* Waldkirchen svájci nyomdász előljáró beszédével 1592-ben jelent meg Schaffhausenben; az angol kiadást Richard Field nyomta ki Londonban egy évvel később.[3]

Mindkét említett mű, a Fegyvernekié és a Szegedi Kisé is latin nyelven íródott, utánnyomása nem okozott problémát, s joggal tarthatott igényt a „művelt" olvasóközönség érdeklődésére. A két teológiai mű között látott napvilágot egy magyar szerző *angol nyelvre lefordított* értekezése, amelynek külön érdekessége, hogy szinte a latin eredetivel egyidőben, azt alig néhány hónappal követően jelent meg Londonban. Ez a kiadvány *The Trial of Trueth* (Az igazság próbája) néven ismeretes; hosszabb címe: *The Trial of Trueth or A Treatise Wherein is declared who should be Iudge between the Reformed Churches and the Romish . . .*[4] A mintegy 33 lapos füzet szerzőjének kilétét homály fedi, csak annyit tudunk meg róla, hogy „egy bizonyos magyar", aki „az igazság követője", írta eredetileg latin nyelven és Richard Smith fordította angolra. A kiadás éve 1591 és az alcím megemlíti, hogy azt a szerző „a pápák, bíborosok, prelátusok, apátok, szerzetesek, de különösen a jezsuiták örömére" írta, s hogy ez utóbbiakat az országgyűlés nemrégen űzte ki Erdélyből.

„Az igazság próbája" latin eredetije roppant ritka: az RMK mindössze egy példányt tart számon belőle, azt is Boroszlóban.[5] Az eredeti, bázeli kiadvány címe: *Oratio De Constituendo Iudice Controversiarum Religionis Pontificae Atque Reformatae*, ebben a névtelen szerző magát hasonlóan jellemzi, mint angol fordítója („scripta . . . ab Ungaro Veritatis Asserendae Studioso"). Maga az értekezés szövege tipikusan hitvitázó-leleplező

[1] Ez a kiadás nincs benne az RMK-ban.
[2] Horváth János, *A reformáció jegyében*, II. kiadás, Bp, 1957, 271.
[3] Jóllehet a Wing-katalógus új kiadása egy 1592-es dátumú londoni kiadást is számon tart, de ennek csak egyetlen példánya maradt fenn, s így feltételezhető, hogy szöveghibáról van szó.
[4] Published J. Windet for R. Dexter. Példányai az OSZK mellett Londonban, Oxfordban, Yorkban és több amerikai gyűjteményben.
[5] RMK, III : 810.

jellegű — megbélyegzi a katolikus „babonákat", részletesen leírja különböző pápák bűneit és üzelmeit, a politikába való beleavatkozásukat; elítéli az inkvizíció módszereit (Husz János megégetését a császári menlevél ellenére), s így természetesen a tridenti zsinatot is. Számos egyházi szaktekintély mellett a szerző egy helyütt egy pápa-ellenes Janus Pannonius-epigrammát is idéz — ez humanista műveltségre vall, s arra, hogy a szerző alighanem külországi egyetemet járt főúr vagy kancellista volt.

Kilétére vonatkozóan egyelőre csak találgatásokra vagyunk utalva, de azt már meg tudjuk mondani, hogyan jutott el a pamflet Bázelbe, illetve Angliába. A kulcsot ehhez Baranyai Decsi Czimor János J. J. Grynaeus-szal folytatott levelezése adja meg. Decsi Czimor, a *Hodoeporicon* szerzője 1587-ben Bánffi Losonci Ferenc mentoraként Wittenbergbe érkezett, majd innen tanítványával együtt 1590 második felében Strassburgba távozott. Grynaeusnak öt levelet írt 1590 és 1592 között (az utolsó levél keltezése 1592. február 11.), majd főrangú tanítványával visszatért Erdélybe. Johann Jacob Grynaeus (1540—1617) számos teológiai mű szerzője, heidelbergi tanár, később (1586-tól) prédikátor és teológiatanár Bázelben, igen sok külföldi protestánssal folytatott levelezést. A hamburgi városi és egyetemi könyvtárban őrzik csak nemrégen katalogizált, több kötetre rúgó levelezését; a *Supellex Epistolica Uffenbachii et Wolfiorum* (Hamburg, 1978) c. katalógus alapján megállapítható hogy mintegy nyolc magyar levelezett Grynaeusszal, vagy intézett hozzá levelet, köztük Forgách Mihály, Csanádi János és a már említett Fegyverneki Izsák.

Grynaeust élénken érdekelték a magyarországi és erdélyi protestánsok sorsára vonatkozó hírek (lengyel protestánsokkal is levelezett), s ezen túlmenően, szívesen bábáskodott az arra alkalmas művek bázeli kinyomtatása körül. Bár Fegyverneki *Enchiridion*-jának a kinyomtatására a pénzt ecsedi Báthory István adta, alighanem Grynaeus „gondozta" a könyvet; a korabeli Szegedi Kis István kiadványokban is az ő kezét keresném, annál is inkább, mert a *Theologiae sincerae loci communes* c. Kis-műhöz hosszú előszót is írt. Decsi Czimor még Wittenbergből, vagy egy bázeli látogatásról ismerhette; mindenesetre teljes bizalommal fordul hozzá. Egyik levelében, amelyet (alighanem a régi naptár szerint) 1591. február 26-ra datál, megírja a bázeli tanárnak: kapott egy bizonyos *oratio*-t Erdélyből, s ezt azzal a kéréssel küldi hozzá, hogy sürgősen nyomassa ki. Idézzük: „Dein ut diligenti alicui Typographo R. T. D. eam commendaret, qui quam posset elegantissimis typis, et quam diligentissime testimonia adjiciendo eam primo quoque tempore excuderet"[6] Decsi Czimor még megjegyzi, hogy a szöveg szerzője névtelen kíván maradni, s ő sem hiszi, hogy szükséges lenne a szerzőt megnevezni, minthogy az illető magasabb állást betöltő honfitársa. Vajon az *Oratio* szerzőjét az olyan Páduát járt humanisták között kell keresnünk, mint Forgách Mihály (vagy talán maga a kancellár, Kovacsóczy Farkas), vagy benne inkább Bánffi Farkas barátját vagy közeli ismerősét gyaníthatjuk?

Grynaeus azonnal nyomdába küldte az élesen polemikus *Oratió*-t, s alighanem tüstént küldött a kinyomtatott pamfletből példányt Angliába, ahol a nyomdász-kiadók árgus szemekkel lesték a genfi és bázeli könyvújdonságokat. Ez idő tájt még arra is volt példa, hogy a bázeli akadémián elhangzott előadásszöveget kiadjanak; így például magának Grynaeusnak egy szentírásmagyarázatát 1586-ban kiadták Londonban „Haggeus the Prophet" címen, egy bizonyos Christopher Fetherstone fordításában. Grynaeus korabeli angliai olvasottságára más adatokat is fölhozhatnánk. De visszatérve Decsi Czimor Jánosra, azt valószínűtlennek tartom, hogy tudott volna a *Trial of Trueth* megjelenéséről, illetve kapott volna belőle példányt, jóllehet az értekezés már 1591-ben megjelent,

[6] *Supellex Epistola Uffenbachii et Wolfiorum* (Hamburg, 1978) Grynaeus levelezés, 53 k. folio 196—197.

Decsi pedig Bánffi Losonci Ferenccel együtt 1592. június végén még Strassburgban tartózkodott,[7] tehát elvben a kiadvány még eljuthatott hozzá külföldön.

Az eddigiekben nem állítottuk, hogy Decsi Czimor Jánosnak voltak angol kapcsolatai, de bizonyítottuk közvetítő szerepét az *Oratio de Constituendo* . . . bázeli megjelentetésében. Érdekes, s eddig nem ismert tényként kell említenünk viszont azt, hogy a *Trial of Trueth* ismeretlen szerzője után éppen Decsi volt az *első magyar filozófiai szerző*, akit angolra fordítottak.

A *Synopsis Philosophiae* című műről van szó, amelyet ez a sokoldalú és széles körű tájékozódású magyar polihisztor eredetileg Strassburgban írt, és Johannes Ludovicus Havenreuter ottani filozófiatanár elnöklete alatt adott elő, bizonyára a doktori cím elnyeréséért. Ez a disputáció, amely a „filozófia" fogalmát elég tág értelemben kezeli, hiszen a szerző aforisztikus megfogalmazású tételeit kiterjeszti a fizikára, metafizikára, etikára, politikára, sőt még az „ökonomiára" is, alighanem 1591-ben hangzott el a strassburgi egyetemen. Az RMK szerint ekkor jelent meg először, Antonius Bertramusnál, quarto formátumban; ebből a kiadásból mindössze egy példányt tartottak számon, amelyről nem tudjuk, nem pusztult-e el a második világháborúban.[8] Az értekezés második kiadása Wittenbergben jelent meg, 1595-ben. (Itt jegyezzük meg, hogy a Magyar Irodalmi Lexikon Decsi Czimorra vonatkozó adatai tévesek: aligha járhatott 1594-ben — tehát könyvének újabb kiadása előtt — Wittenbergben, hogyha a második kiadást is annak a Kovacsóczy Farkas kancellárnak ajánlotta, akit ugyanabban az évben Báthori Zsigmond Szamosújváron kivégeztetett!)

A két *Synopsis Philosophiae* között voltak bizonyos eltérések, ez abból a kéziratból derül ki, amit a British Library-ben Harley 405. folio 42—61 jelzet alatt találunk. Ez a kézirat meggyőződésünk szerint a *Synopsis* első kiadásának a másolata, jóllehet a megjelenés évéül 1595-öt adja meg! Az angol fordítás teljes címe: „A breife veiw (sic!) of philosophy compiled in certaine positions and as it were aphorisms for the private helpe of memory and propounded for disputation in the University of Argentinum". A szerző neve (Johannes Deczius) után lemaradt az „Ungarus", majd a címlap így folytatódik: „These studies be nurces (!) of Youth, the delightes of age, the crowne of faelicity (!), the helpe in adversity, comfortable at home, not troublesome abroad, companions of our lodging, felowes in our Jeorneys (!), abinding with us together in the country: In the handling whereof (gentle reader) lett humanity lead you to favour, and not to carp at my honest endevour". Mint mondottuk, ez a játékos szöveg lemaradt a második, wittenbergi kiadás címlapjáról. A túloldalon szereplő ajánlásban az angol fordító ugyan félreírja és eltorzítja a „Kovacsóczy" nevet, de abból, hogy „kancellárt" ír, világos, hogy ugyanarról a személyről van szó; ennek az ajánlásnak a szövege nyolc rövid, „címvariánsnak" is tekinthető mondattal hosszabb a British Library kéziratában. Bár a wittenbergi kiadás szövegét eddig nem állt módomban részletesen összehasonlítani a kézirat szövegével, nehezen találok magyarázatot arra, az egyebekben pontos angol fordító miért 1595-öt adja meg a kiadás évének — ha csak föl nem tételezzük, hogy a *Synopsis*-nak volt egy harmadik, ma már ismeretlen strassburgi kiadása (utánnyomása) is, a fordító ebből dolgozott. Az angol kézirat egyébként a Harley 405. folio 61-en végződik, egy Martialis idézettel: „Nec sunt longa quibus nihil est quod demera possis", ezt követi a fordítás befejezésének valószínű időpontja: 1615 szeptember 13-án.

GÖMÖRI GYÖRGY
(Cambridge)

[7] SZENCI MOLNÁR Albert, *Válogatott művei*, Budapest, 1976, 475.
[8] Csupán a görlitzi Milich-könyvtárnak volt meg. RMK jelzete III : 815.

Adatok a vizsolyi nyomda történetéhez. Máig sem eléggé tisztázottak egyik legnagyobb teljesítményű XVI. századi nyomdánk működésének feltételei, külső körülményei, noha leghíresebb terméke, a vizsolyi biblia kapcsán nemegyszer reflektorfénybe került. Mivel ez esetben nem városban működő nyomdáról van szó, elsőrendű fontosságú kérdés, hogy ki volt 1588—1599 között, tehát a nyomda működése idején Vizsoly földesura. Erről az eddigi szakirodalomban kétféle álláspont alakult ki. A hagyomány Lampe-Ember[1] és Bod Péter[2] nyomán úgy tartotta: Ecsedi Báthory István országbíró bírta Vizsolyt; az azóta előkerült dokumentumok[3] viszont egyértelműen arra utalnak, hogy Rákóczi Zsigmond egri várkapitány, későbbi erdélyi fejedelem. Ez utóbbit Miskolczi Csulyak István Rákóczi felett mondott gyászbeszéde[4] is tanúsítja. A látszólag egyértelmű és világos adatok között a nyomdász, Mantskovit Bálint egyetlen odavetett félmondata bontja meg az összhangot, s ez vezetett el odáig, hogy a vizsolyi nyomda és a vizsolyi biblia történetét egészen új összefüggések közé helyezzem. Mantskovit 1593-ban az *Index Biblicus* előszavában[5] nemcsak Rákóczi Zsigmondnak hálálkodik adományaiért, hanem a „Magotsiac nemzeténec" is.

Lássuk tehát Vizsoly birtokosait a XVI. század közepétől a XVII. század elejéig. 1553-ban a 11 portával összeírt falu ura Perényi Gábor.[6] A Ferdinándtól Izabella királynéhoz pártoló Perényi helyett Alaghy János, György és Menyhért kapja meg királyi adományként 1556. november 6-án.[7] Perényi hamarosan bekövetkező visszapártolása után valószínűleg Vizsolyt is visszakapta, halála után, mivel utódja nem volt, visszaszállt a birtok a kincstárra. Legközelebbi adatunk 1575-ből való: ekkor az egri kapitányságtól megváló Mágocsy Gáspár kapja meg a királytól Vizsolyt, az adomány unokaöccsére és örökösére, Mágocsy Andrásra is éppúgy vonatkozott.[8] András nagybátyja gyámleányát, Alaghy Juditot vette el feleségül, a fiatal feleség egy súlyos betegségtől megrettenve éppen itt Vizsolyban ajándékozta férjének birtokai egy részét 1580-ban.[9] Mágocsy Andrásnak Tállya és az épülő pácini kastély[10] mellett a jelek szerint itt volt a harmadik állandó lakhelye, tehát már ekkor volt egy kastélyszerű kisebb kúria, amely lakhelyéül szolgált.[11] 1586 őszén meghalt Mágocsy András, a következő év tavaszán pedig Mágocsy Gáspár — András gyermekeinek, ifj. Gáspárnak, Ferencnek és Erzsébetnek a végrendelet szerint Rákóczi Zsigmond lett a gyámja és nagykorúságukig ő kezelhette a hatalmas Mágocsy-birtokokat is (Munkács, Regéc, Torna stb.).[12] A vizsolyi nyomda működésének megindulásakor ezek szerint az igazi birtokos a Mágocsy család

[1] F. A. Lampe [-Ember Pál]: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania.* Utrecht 1728. 730. l.

[2] Bod Péter: *A' Szent Bibliának historiája.* Szeben 1748. 144—145. l.

[3] Illésy János: *Adalék a vizsolyi nyomda XVI. századi történetéhez.* MKsz 1891. 165—166. — *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár.* 1927. XI. köt. 30—31. l. — Iványi Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon, 1311—1600.* Bp. 1937. 100—101.

[4] OSZK Kézirattára Oct. Lat. 656. f. 212 v.

[5] RMNy 738.

[6] Liber dicationis comitatuum, sive speculum illustrium familiarum totius Regni Hungariae. An. 1534—1626. praesertim cca. 1550. OSZK Kézirattára Fol. Lat. 292. f. 264.

[7] Illésy János: *Az Alaghy család története.* = Nagy Iván: Családtörténeti Értesítő. I. köt. 1899. 133. l.

[8] Magyar Országos Levéltár, Keglevich család levéltára. P. 421. 44. cs. III. 114. No. 1—2.

[9] Illésy János i. m. 138. l.

[10] H. Takács Marianna: *A pácini kastély.* Művészettörténeti Értesítő 1954. 123—130. l.

[11] Vizsolyban a templommal szemben az épület helyét is meg tudják mutatni — nem tudni, mennyire hiteles forrásból veszik ezt.

[12] Illésy János i. m. 139. l.

volt, Mantskovit idézett szavai is erre utalnak, s ezen az sem változtatott, hogy Rákóczi már 1587 első felében elvette az özvegy Alaghy Juditot. A körülmények jobb ismeretében a nyomdát befogadó épületről is többet tudunk mondani. Rákóczi eddig is ismert közlése szerint egy üresen álló épületet engedett át ideiglenesen a nyomdának és a nyomdásznak[13] — a korabeli viszonyok szerint nagy, négy sajtót működtető nyomda, a nyomdász, segédje, és a négy szedő[14] számára megfelelő épület pedig csak egy lehetett ebben a kis helységben: a már említett kúria. Üresen állásának oka Mágocsy András halála volt, 1586—87-től a következő század első éveiig nem laktak benne tulajdonosai — erre az intervallumra esik a nyomda működése is. A nagykorúságot a Mágocsy-utódok közül Ferenc érte meg, birtokait nagyrészt sikerült visszakapnia mostohaapjától, köztük Vizsolyt is. Miskolczi Csulyak István egyik Szenci Molnár Alberthez írt leveléből[15] tudjuk, hogy 1607-ben itt lakott. 1611-es korai halála után, mely egyben a család kihalását is jelentette,[16] egy ideig a rokonok osztozkodtak rajta, majd a katolikus Alaghy Menyhért országbító kezére került, aki 1626-ban így nevezte meg egyik levelének keltezésében a helyet: „Datum in curia nostra Vizsolyiensi."[17]

A nyomda megszűnésének okát nem tudjuk, okozhatták a Mantskovit Bálint halála utáni nehézségek,[18] egy esetleges török pusztítás,[19] de az sem lehetetlen, hogy a nagykorúsodó Mágocsy Ferenc rakta ki jogos tulajdonából, az ideiglenesen átengedett épületből a nyomdát és személyzetét.

Tágabb összefüggéseket tekintve figyelemre méltó az a tény, hogy a vizsolyi nyomda működését ugyanazok a hatalmas birtokok tették lehetővé, melyekből két nagy történelmi család, a Rákóczi és az Eszterházy naggyá lett: Rákóczi Zsigmondnak mint gyámnak és birtokgondozónak kissé maga felé hajlott a keze,[20] a maradékot pedig Eszterházy Miklós szerezte meg, elvévén feleségül Mágocsy Ferenc özvegyét, Dersffy Orsolyát.

A vizsolyi nyomda létrejöttének előzményeihez még egy adalék feltétlenül hozzátartozik: Mágocsy András Károlyi Gáspárral nagyjából egy időben járt a wittenbergi egyetemen, ephorusa Szikszai Fabricius Balázs latinra és görögre tanította,[21] kiemelkedő humanista műveltségére tanúk Mattheus Dresser, lipcsei egyetemi tanár neki, majd fiának címzett előszavával *De festis et praecipuis anni partibus liber* című művének két kiadásában.[22] Vegyük még hozzá: Károlyi Gáspár 1584—1586 között Mágocsy-birtokon, Tállyán volt prédikátor.[23] A következtetés magától adódik: a vizsolyi biblia létrejöttében döntő szerepük lehetett a Mágocsyaknak, így a biblia kinyomtatására idehozott és kibővített nyomda elhelyezésével Rákóczi Zsigmond csak az ő örökségüket vette át és teljesítette ki.

SZABÓ ANDRÁS

[13] MPEA. XI. köt. 30—31. l.: „domus quaedam vacua et deserta bonis nostris typographo commoda est inventa, quem eidem . . . ad tempus concessimus."

[14] BORSA Gedeon: *A XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás részmérlege.* Magyar Könyvszemle 1973. 263—265. l.

[15] MISKOLCZI CSULYAK István levele Szenci Molnár Alberthez, 1607. júl. 20. Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Bp. 1898. 212. l.

[16] NAGY Iván: *Magyarország családai. 7. köt.* Bp. 1860. 238—239. l.

[17] OL, Keglevich család levéltára i. h.

[18] Lásd az RMNy 814. utóiratát.

[19] Rákóczi Zsigmond egyik 1599-es levelében panaszkodik a birtokait pusztító török miatt. Idézi ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint összes művei I.* Bp. 1951. 196. l.

[20] SZILÁGYI Sándor: *A Rákóczyak kora Erdélyben.* Pest 1868. 8—9. l.

[21] SZOMBATHI János: *A sárospataki főiskola tanárainak életrajza — III. Szikszai Kovács Vazul [Fabricius Balázs].* Sárospataki Füzetek. 1864. 303—314. l.

[22] FABÓ András: *Monumenta evangelicorum augustanae confessionis in Hungaria historica. II.* Pest 1863. 65. l.

[23] ZOVÁNYI Jenő: *Mettől meddig volt Károlyi Gáspár tállyai pap és meddig gönci?* Protestáns Szemle 1934. 369—370. l.

Tótfalusi Kis Miklós grúz betűi. Az amszterdami Universiteits-Bibliotheek Kézirattárának Ms Cq 102. jelzete alatt található Tótfalusi Kis Miklós 1687-ben elkészült, grúz nyomtatott betűivel szedett mintalapja. A nyolcadrét, tarka borítófedelek közé összehajtogatva elhelyezett 31 × 22 cm méretű nyomáspróbán, körzetekkel határolt 25 × 19 cm területen három grúz betűfajta, négy nyomtatott változata szerepel. A két hasábosan rendezett anyag jobbról az ún. „khutzuri" típussal indul. Az egyházi szöveg alatt a grúz betűrendben hármasával, négyesével egymás mellé szedve a síma szövegbetűk és a rövidítés, illetve szóvéget jelző pontozott változatok. A jobb oldali hasáb a mai grúz nyomtatásban használatos ún. „mchedruli" típusból készített szövegmutatvánnyal zárul. A baloldalon a „khutzuri" erőteljesebb, vastagabb vonalakkal szerepel. Végül ennek a hasábnak az alján látható a legrégibb grúz írásfajta az ún. „mrlgovani", betűrendben és mutatványokkal.[1]

Az amszterdami betűmintalap grúz betűit körülhatároló körzetek felett Kis Miklós autográf bejegyzése: „*Literae Georganicae, seu Grasinicae vel Mingrelianae, Christianorum Graece religionis, habitantium ad radices Caucasi, inter mare Caspium et Pontum Euxinum de antehac manuscriptis solum usurpatae, nunc vero demum figuris et proportionibus secundum artis praecepta in ordinem redactis, in chalybe et cupro efformatae, de laboribus Typographicis optata; ex comissione Regis / ejusdem nationis / Arschili, per Nicol. Kis Hung. Amstelodami Anno 1687.* „Néhány évvel később Kis Miklós „Mentségé"-ben hasonló kifejezésekkel és azonos értelemben nyilatkozik: „*Hol vagyon Georgia ad radices Caucasi? Azoknak soha nem lévén nyomtattások, hanem (mint a törökök) csak manuscriptummal élvén, reávötte magát a király, és maga leírván az alphabetumot és valami contextust, úgy küldötte nekem Amsterdamba. Én pedig nem approbálván azt a formát, más, módosabb betűket csináltam nékiek, melyen igen örültenek!*"[2]

Az amszterdami Universiteits-Bibliotheek-ből előkerült grúz betűmintalap előtörténetéhez további információkat nyújt a mintalap tetején lévő felzet: „*In Bibl. Oct. No. 5. Bibl. Amst.*" Tudomásunk van arról, hogy Kis Miklós a könyvtárnak ajándékozta Amszterdamban 1685-ben nyomott magyar bibliájának egy példányát. A „*Catalogus Bibliothecae Publicae Amstelaedamensis 1796. p. 167.*" szerint: „*Libri in Octavo et minori forma: No. 5. Biblia Hungarica. Amstel. 1685.*"[3] Ezek szerint Kis Miklós bibliájában volt a grúz betűmintalap, amit később kivettek onnét és a kézirattári gyűjteménybe helyeztek el.

Tótfalusi Kis a grúz betűk elkészítésének nehézségeiről és más körülményeiről 1686. november 12-én és 1687. január 17-én írt, korábban már többször közölt leveleiben számolt be Johann Gabriel Sparwenfeldnek, aki a grúz betűk elkészítésével megbízta.[4] E levelekben Kis elmondja, hogy három „alphabetum" betűit készítette el és ezekből már próbanyomatokat is küldött Svédországba Sparwenfeldnek. Carl Björkbom, majd Országh László az uppsalai Egyetemi Könyvtárban 1702-ből származó, illetve a stockholmi Királyi Könyvtárban 1705. évszámot viselő grúz nyomásmintákat fedeztek fel. Közvetlen bizonyíték hiányában is valószínűnek látszott feltevésük, hogy a nyomásminták

[1] Az amszterdami Universiteits-Bibliotheek Kézirattárának 1902 utántól indított katalógusában „Kis, Nicol." alatt a dátum hibásan „1657". A grúz betűfajták meghatározásához nyújtott szíves segítségükért köszönetet mondok Biró Margitnak és Istvánovics Mártonnak.

[2] *Erdélyi főniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége.* Bev. és jegyzet. Jakó Zsigmond. Bukarest 1974. 238—239.

[3] Az adatokat W. K. Gnirrep-nek köszönöm. L. Amszterdamból 1980. július 28-án hozzám intézett levelét.

[4] Björkbom, C.: *Henryk III. Keyers Georgiska stilprov.* in: Nordisk Tidskrift för Bokoch Biblioteksväsen. 1935. 90—102. pp. — Jakó i. m. 325—333. További irodalom. uo. 476.

Kis Miklós grúz betűivel készültek.[5] A Kis-féle amszterdami grúz betűmintalap ismeretében a svédországi nyomásmintáknak a magyar mester betűiből való eredeztetése kizárt. Björkbom és Országh leletein a legrégibb grúz írásfajta a „mrlgovani" két, a „khutzuri" szintén két nyomtatott méretfokozatban olvasható. Az utóbbival készült nyomásmintákban egyes betűk rövidítésjelet is viselnek. De mindkét betűfajta vonalvezetése, formavilága lényeges stiláris elemekben különbözik az amszterdami grúz betűmintalapon levő „mrlgovani", illetve „khutzuri" típusoktól. Az utóbbiak minden feleslegesnek tűnő cifrázástól mentesek. Kis Miklós más betűalkotásaiból jól ismert letisztult formákat követik. Mindezek pedig nem mondhatók el a svédországi nyomásmintákról. Aligha elképzelhető, hogy a rendkívüli erőfeszítéseket megkövetelő betűmetszési munkát Kis kétszer is elvégezte volna. Ha pedig mégis megtette, miért nem szerepelnek az amszterdami betűmintalapon ezek a metszetek is? Másrészt a svédországi nyomásmintákon csak két grúz betűfajta szerepel. Kis Miklós Sparwenfeldnek írt leveleiben három betűfajtát emleget. 1686. november 12-én küldött beszámolójában egyértelműen a „mrlgovani"-val kapcsolatban teszi szóvá a betűk fölé helyezett rövidítésjeleket. Túl nagynak véli ezt a betűfajtát a folyamatos szedéshez. Ha pedig e nagy alakú betűk fölé írásjeleket tesznek, egyáltalán nem alkalmasak könyvnyomtatásra. Azt javasolja megbízójának, hogy kisebb formátumban is készíttessék el vele a kérdéses típusokat. Ez utóbbiakkal lényegesen leegyszerűsödne a nyomtatás. Ugyanitt jelzi, hogy a közeljövőben hozzálát két másik ábécé megalkotásához. A svéd diplomata válaszát nem ismerjük. De amint azt az amszterdami betűmintalap bizonyítani látszik, igazat adott a magyar mesternek és kérhette, hogy a második betűfajtát már rövidítésjelekkel együtt is metssze fémbe. Ez a „második" betűsor a „khutzuri". Kis Miklós 1687. január 17-én kelt levelében ehhez döntő bizonyítékot szolgáltat. Mentegetőzik, hogy ennek a betűfajtának egyes betűit nem tudta olyan szépen kialakítani ahogyan szerette volna. Illusztrációként mintát is adott. A svéd diplomata számára lerajzolta a „khutzuri" három betűjét saját megfogalmazásában. A „khutzuri"-nak ezek az alakjai pedig nem szerepelnek egyik svédországi nyomásmintán sem. Megtalálható viszont, mégpedig a levélben adott rajznak megfelelően az amszterdami betűmintalapon, a „khutzuri" mindkét ott szereplő nyomásváltozatban. Ebben a levélben esik szó a „harmadik ábécé" betűiről is. Kisnek ezzel komoly gondjai voltak, mert vékonyságuk miatt e betűformák nehezen önthetők. A szárak és más alkotóelemeik ágas-bogas vonalai zavarják sorba állításukat. Ez utóbb említett tulajdonságok csak az amszterdami betűmintalap kecses, törékeny „mchedruli" figuráira vonatkozhatnak.

Kis Miklós a Sparwenfeldnek küldött levelekben igen öntudatos. Büszkén emlegeti az általa metszett különféle egzotikus típusokat. Véleménye szerint rajta kívül aligha lenne mester, aki az európai betűktől annyira eltérő grúz nyomtatott betűk metszésére a siker reményében vállalkozhatott volna. Ezek szerint nem volt tudomása a Rómában 1629-ben, majd 1670-ben nyomott grúz szövegekről. Az előbbi, „Alphabeticum Ibericum, sive Georgianum etc." szépen formált „mchedruli" típusokat tartalmaz. Az utóbbi, „Syntagmation Linguarum orientalium quae in Georganicae audiuntur etc." szövegében a „mchedruli" mellett „khutzuri" is található.[6] A római grúz betűk további történetéről nincs megbízható tájékoztatás. Hasonló bizonytalanság övezi Kis Miklós grúz típusainak sorsát is. A külföldi kutatók egy része szerint a magyar mester betűi csak Svédországig

[5] Országh László: *Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról.* MKsz 1958. 22—41. — Jakó i. m. 29. — Haiman György: *Tótfalusi Kis Miklós. A betűművész és a tipográfus.* Bp., 1972. 72—73.

[6] Sharashidze, Christine: *On the History of Printing in Imeretia.* in: K. Marxis szahelobisz etc. III. Tphilisi 1937. 19—50. — *Das georgische Buch. I.* 1629—1920. Tbiliszi 1941. — Mindkét forrásra Istvánovics Márton hívta fel a figyelmet.

jutottak el, ahol a XVIII. század legelején elkalódhattak. Mások úgy vélekedtek, hogy a nyomtatott „khutzuri" és a mai grúz nyomtatásban használatos „mchedruli" közvetlen elődje Kistől teljesen függetlenül, a román Mihail Stefanovici érdemeként kerültek a grúz nyomdászatba. Stefanovici 1709-ben érkezett Tbiliszibe és 1711-ig vezette az első grúz nyomdát. Tíz könyvet jelentetett meg, közöttük világi kiadványokat is. Ezekben „khutzuri" és „mchedruli" betűfajtákat használt. A Björkbom és Országh által talált és Kisnek tulajdonított svédországi mintanyomásokon a „mchedruli" nem szerepelt. Így kézenfekvőnek látszott az a feltételezés, hogy a tbiliszi „khutzuri", de elsősorban a „mchedruli" Stefanovici produkciója volt.[7]

Az amszterdami grúz betűmintalap talán erre a kérdésre is választ adhat. Tény, hogy Kis Miklós Stefanovici előtt több mint húsz évvel már készített „khutzuri" és „mchedruli" típusokat. A Sparwenfeldnek írt leveleiből egyértelműnek látszik, hogy megbízójának az általa készített betűkkel nyomott mintalapokat küldte el. A matricákról nem esett szó közöttük. Lehetséges tehát — ahogyan azt Kis is tudta —, hogy alkotásai mégis eljutottak Grúziába. Az 1709-ben Tbiliszibe érkező Stefanovici ott találhatta az addig kihasználatlanul heverű matricákat és azok felhasználásával kezdte meg a grúz könyvek kinyomtatását. Talán igazíthatott a megviselt anyagon. Egyes betűket ki is cserélhetett, másokat átalakíthatott. Ha így történt, akkor a további kutatás számára új összefüggések feltárására nyílik lehetőség. Kis Miklós pedig elfoglalhatja alkotásaival kiérdemelt helyét Rusztaveli népe kultúrájának terjesztői között.

Az újabban felbukkant amszterdami grúz betűmintalap és a korai tbiliszi nyomtatványok betűanyagainak összevetésére nem vállalkozhatunk. Ez a grúz tipográfiatörténet szakértőinek érdekes feladata marad.

DÁN RÓBERT

[7] *Legaturile ţarilor romane cu Georgia.* in: Studii IV. 1951. 132—141. — DIMITRESCU, D.: *Activitatea tipografica a lui Mihail Stefan in Gruzia.* in: Studii XI. 1958. 135—138. Idézi JAKÓ i. m. 7.

K. Bibl. Oct. N° 5. Vol. 1m.

Litera Georgiana, seu Graphica vel Mingrelana, Christianorum Graeca religionis, habitan
tium ad radices Caucasi, inter mare Caspium & Pontum Euxinum &c. ariete manuscripta sectum
usurpate; nunc vero tamen figuris & proportionibus, secundum artis praecepta in ordinem redacti,
& stylibus & aspro effamate, & laboribus typographicis aptata: ex commissione Regis Gustavi n
ionis Aschilli, per Nicol. Kis Hung. Amstelodami, Anno 1687.

ⴗⴑⴑⴑ

FIGYELŐ

Bálint Sándor (1904—1980). Május 10-én, Budapesten, közlekedési baleset következtében elhunyt Bálint Sándor, a „legszegedibb szegedi", Szeged népének és múltjának legjobb ismerője, a József Attila Tudományegyetem nyugalmazott professzora. Egyik tanítványa, Katona Imre írta róla nemrég, hogy „alig volt magánélete, szinte felolvadt nagy szerelme, a Város szolgálatában". S ez így igaz. A „szakma" ugyan elsősorban az etnográfust, a szakrális néprajz európai hírű kutatóját tisztelte benne, de munkássága nem szorítható e mégoly tág keretek közé sem. Életművében néprajz, népzene, irodalomtörténet, vallás- és művészettörténet, könyvtörténet stb. szinte szétválaszthatatlan összefonódott. S e széles körű, mély érdeklődésnek magja nála mindig a Város volt. Törekvéseit, ha egy nevezőre akarjuk hozni, megnevezésként leginkább a művelődéstörténet kínálkozik. Ismereteinek köre s mélysége e területen óriási volt. Fő művei: a *Szögedi nemzet* három kötete, a *Szegedi Szótár* — de általában egész életműve megkerülhetetlen. A könyvtörténet is, mely e sorokkal tiszteleg emléke előtt, fontos tanulmányokat köszönhet neki (főleg a szegedi ferencesek könyvtáráról szóló írásai fontosak). Igazi jelentőségét mégis a paraszti élet — s a paraszti tudat kutatása, megrögzítése adja. 1904. augusztus 1-én maga is szegény, paraszti családban született Alsóvároson, s ezt az indíttatást soha nem feledte. Személyes kötelességének érezte, hogy az osztálynak, melynek fia volt, életét a tudomány eszközeivel megrögzítse, megismerhetővé tegye. Igazában ez vezette a szakrális néprajzhoz is, vagy — ahogy ő maga, hitelesebben mondta — a népi hitvilág kutatásához. Örök kár, hogy sok terve között az e tárgyú összefoglalása nem készülhetet már el.

Halála alig fölmérhető veszteség. Egyik íróbarátjáról, Radnóti Miklósról mondta egyszer jellemzésként, hogy *tiszta ember volt*. Úgy tűnik, Bálint Sándor ezzel önmagát is jellemezte, s mi sem mondhatunk most mást.

L. A.

Nemzeti Játékszíni Tudósítás.* A Magyar Színházi Intézet Színháztörténeti Könyvtár című sorozatában fakszimile-kiadásban jelentette meg gróf Csáky Tivadar sokáig elveszettnek vélt színházi hetilapját a *Nemzeti Játékszíni Tudósítást*, amelynek 16 száma 1830. december 11-től 1831 márciusáig jelent meg Kassán. Az újság hiánytalan sorozatának felbukkanása és közzététele nemcsak a magyar színháztörténészek nyugtalanító hiányérzetét szüntette meg, hanem egyúttal értékes adatokat szolgáltat az akkor Berzeviczy Vince vezetése alatt működő „Nemzeti Dall és Színjátszó Társaság" (voltaképpen az első magyar opera-együttes) működéséről, valamint az egykorú magyar színházi kritika helyzetéről is.

* Bp. 1979. Magyar Színházi Intézet, 154. l.

A hasonmás kiadáshoz Enyedi Sándor írt kísérő tanulmányt, jegyzeteket és a Függelékben közölte a lap fennállása alatt Kassán előadott darabok jegyzékét is.

A tanulmányban Enyedi mindenekelőtt az első magyar színházi lap születésének körülményeit vázolja, majd az újság programját és fogadtatását elemzi. Ezután tér rá a ma már unikum számba menő periodika kalandos utóéletére. A történetből kiderül, hogy Kölcsey és Bajza még látták az összes példányokat, sőt foglalkoztak is velük (nem éppen a legelismerőbb hangon), majd eltűnt az irodalomtörténészek szeme elől és a feledésbe merült. Mintegy félszázad múlva Váli Béla újra rátalál, s egyik számának címlapját 1890-ben a *Magyar Szalon*ban és a *Nemzet*ben le is közli. Ezután ismét nyoma vész, s oly mértékben merül el az ismeretlenségbe, hogy a sajtótörténetek még a címét sem említik meg.

Újabb fél évszázad múlva 1942-ben Szinnyey Merse Jenő, akkori kultuszminiszter, Berzeviczy Vince egyenes leszármazottja, névtelenül tanulmányt tesz közzé az *Új Magyar Museum*ban *Báró Berzeviczy Vince és a magyar színjátszás* címmel, s ebben a lap lelőhelyét a Berzeviczy-család levéltárában jelöli meg. A háború és az azt követő évek azonban nem tették lehetővé az alapos levéltári kutatást, így hát az újság újból az ismeretlenség ködébe veszett. Most került elő végleg és vált publikációja lehetővé.

Tanulmánya utolsó részében Enyedi megkísérli a lap jelentőségének és a benne olvasható színikritikáknak az értékelését is. Az a benyomásunk, hogy túlértékeli a lap kritikai jelentőségét, amely voltaképpen mégiscsak azért jelent meg, mert Dérynét — aki a kassai társulat vezető énekesnője volt — gyengéd szálak fűzték Csáky Tivadarhoz. Egyébként a tanulmány alapos és részletező, s úgyszólván mindent elmond, ami erről az érdekes újságritkaságról elmondható. Sajnálatos módon azonban néhány tévedés is becsúszott a felsorolt adatok közé, amelyeknek helyesbítését szükségesnek tartjuk. Nem említi Enyedi az 1791-ben Nagyszebenben kiadott *Kritischer Beobachter zur Erweiterung dramatischer Kentnisse* c. lapot mint ahogy azt a körülményt sem, hogy mindkettőnek csak pusztán címét ismerjük. A harmadik német színházi újság, a pozsonyi *Allgemeine Deutsche Theaterzeitung* nem 1778—79-ben, hanem 1798—99-ben jelent meg, s arról nevezetes, hogy az egész monarchia területén működő színházakat figyelemmel kísérte. Az Enyedi által harmadiknak említett soproni *Theater Journal vom Jahre 1810* pedig nem volt újság, hanem ún. színházi zsebkönyv (Theateralmanach, Theatertaschenbuch, Theaterkalender), amelyeket igen gyakran *Theater Journal* címen adtak ki évenként az egyes színtársulatok súgói (Bibliográfiájukat Hankiss Elemér és Berczeli Károlyné állította össze.) Tévedés az is, hogy a színházat a városi tanács bérelte ki a magyar társulat részére, mivel a Tallherr által tervezett épület Kassa város tulajdona volt.

Eltúlozza Enyedi a rendező tevékenységét is ebben a korban. A kolozsvári társulat szabályzata semmit sem bizonyít. A szó („rendelő" formában) már a Kelemen-féle társulat egyik Kármán-fogalmazta szabályzatában is előfordul bizonyos munkaköri előírásokkal, de ennek ellenére a 19. század közepéig nemcsak nálunk, hanem külföldön is, modern rendezői tevékenységről nem lehet beszélni. Az osztrákoknál talán Laubét, nálunk Molnár Györgyöt tekinthetjük az első rendezőknek, s munkakörüket részben a historizmus és a kezdődő naturalizmus tendenciái alakították ki. Végül a „Theatermeister" nem „díszletmestert", hanem „színpadmestert" jelent, amely egészen más munkakört jelöl, s mind a mai napig megmaradt.

E kisebb tévedések azonban nem csökkentik lényegében a tanulmány értékét, amely a lap történetének és a hozzá kapcsolódó kassai színjátszás 4 hónapjának hiteles képét tárja fel.

STAUD GÉZA

A lengyel Széchényi Ferenc.* 1975-ben jelent meg az Ossolineum Kiadó nyomtatásában Józef Maksymilian Ossoliński (1748—1826) teljes levelezése. Köztudott tény, hogy ő a lengyel Nemzeti Könyvtár (Ossolineum) megalapítója, de magát az alapítót kevesen ismerik. Életéről nem sokat tudunk, mert mind ez ideig nem jelent meg róla részletes monográfia. Sorsa arra a társadalmi rétegre volt jellemző, amely az ország függetlenségének elvesztése után új eszményképeket, gondolkodásmódot keresett és megpróbált alkalmazkodni az új életkörülményekhez.

Ossoliński élete három részre osztható: a varsói, a galíciai és a bécsi időszakra. 1772-ben elvégezte Varsóban a jezsuita kollégiumot, ami nagy hatást gyakorolt rá, s felkeltette érdeklődését az irodalom és a tudomány iránt. A lengyel felvilágosodás képviselőivel szoros kapcsolatban volt mindvégig, annak ellenére, hogy élete végén Bécsben lakott. Lengyelország felosztása, birtokügyeinek rendezetlensége és Jabłonowska Teresával kötött házassága hozzájárult ahhoz, hogy szakított Varsóval. Ezek után Ossoliński a galíciai nemesség körébe került, az ő problémáival foglalkozott. Ezt leghatározottabban II. József urbáriuma ellen megfogalmazott írása tükrözi, valamint az a tény, hogy majdnem három évig harcolt — bár hiába — azért, hogy Galícia megkapja az ún. „Charta Leopoldina" alkotmányt.

Ossoliński a gazdag galíciai főnemesség azon képviselője, aki a Habsburg császárságon belül akarta megőrizni a nemzeti sajátosságokat, de mindenekelőtt a független Lengyelországban elvesztett kiváltságokat fájlalta.

Az 1790 utáni években Bécsbe költözött, de ez nem akadályozta meg abban, hogy fenntartsa galíciai kapcsolatait, továbbra is pártfogója maradt minden ottani tudományos tevékenységnek. Bécsi könyvtára az ott tanuló lengyel diákok menedéke volt, de azok a csehek, szlovákok és magyarok, akik menteni akarták nemzetük kultúráját szintén tőle kaptak segítséget, támogatást. Ossoliński életének bécsi szakasza még teljesebben bontakoztatta ki közéleti aktivitását. A gazdag földbirtokos, aki a saját rétegének érdekeit képviselte a bécsi udvarnál, haladóvá vált. Azt vallotta, hogy a tudománynak éppoly jelentős szerepe van a nemesség megteremtésében, mint a kardnak. Felvette a kapcsolatot Lindével, Bandkiével, Grabowskival, s így a polgári származású tudósok alkotó körébe került. Történész volt, aki úgy vélte, hogy a nemzet szabadságának elvesztése még nem jelenti a nemzet pusztulását is. Az anyanyelv és a nemzeti kultúra fejlődésében látta a nemzeti sajátosság megmaradásának fő tényezőjét.

Az Ossoliński-monográfia hiánya nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy nagyon kevés közvetlen forrást találtak a kutatók. Fiatalságáról csak annyit tudunk, amennyit műveinek előszavából, illetve magukból a művekből kiolvashatunk. A korabeli naplórók közül csak Grabowski Ambrożynál találunk néhány Ossolińskira vonatkozó adatot, bíráló megjegyzései azonban nem mindig igazságosak. Az említett kiadványnak rendkívül nagy a jelentősége. Az általunk vizsgált forrásműnek növeli az értékét, hogy nagyon kevés benne az udvariassági levél, melyek gyakori előfordulása sokszor csökkenti a teljes levelezések kiadásának színvonalát. Ossoliński leveleinek java tudományos vagy könyvgyűjtői ügyeket érint. Levelezőinek túlnyomó többsége az akkori tudományos- és kulturális élet lengyel és külföldi képviselőiből tevődött ki. Közülük a magyar olvasók érdeklődését leginkább a magyar levélírók fogják felkelteni.

Horányi, Kovacsics, Zichy és elsősorban Széchényi Ferenc. Széchényi Ferenc Ossolińskihez latin nyelven írt levele 1802-ben kelt, Sopronban. Széchényi ajándékul küldi a könyvtárában meglévő könyvek háromkötetes jegyzékét. Azt írja, nemsokára meg-

* *Korespondencja Józefa Maksymiliana Ossolińskiego.* PAN Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk. Wydawnictwo PAN, 1975. 494 str.

jelenik nyomtatásban a kéziratok jegyzéke is, amelyet szintén el fog küldeni. Arra kéri Ossolińskit, hogy a második példányát küldje el a Varsói Tudományos Társulatnak.[1]

Ossoliński 1803-ban Bécsben latinul válaszolt. Megköszöni a könyvek jegyzékét, saját tapasztalatából tudja, milyen nehéz összegyűjteni az irodalmi emlékeket annak a nemzetnek, amelynek kultúrája az évszázadok során nem fejlődött folyamatosan. Megígéri, hogy ha Budán jár, össze fogja gyűjteni a lengyel történelemre vonatkozó anyagot.[2] Még egy Széchényinek szóló levelet találhatunk, amely Bécsben íródott 1807-ben latinul. Ebben Ossoliński megköszöni a könyvtárjegyzék kiegészítését, s ígéretet tesz arra, hogy saját könyvtárának jegyzékét is hasonlóképpen elkészíti.[3]

A következő magyar, aki Ossolińskival levelezett: Horányi Elek (Alexius), piarista irodalomtörténész volt. 1804 márciusában Pesten írott latin nyelvű levelében Ossoliński jóindulatára és Pesten folytatott tudományos beszélgetésükre hivatkozva arra az ígéretére emlékezteti a grófot, hogy adalékokat gyűjt a piarista iskolák történetéhez.[4] Horányi tudja azonban, hogy gróf sokkal fontosabb dolgokkal van elfoglalva, ezért csak arra kéri, hogy amikor Bécsben lesz, megszállhasson Ossoliński házában, s használhassa könyvtárát, ahol biztosan rátalál a szükséges anyagokra.[5] Ossoliński 1804 áprilisában válaszolt latinul Bécsből. Megörült Horányi levelének, s megígéri, mihelyst hazatér Galíciából szívesen látja őt Bécsben.[6]

Ugyanebből az évből származik Zichy Károly Ossolińskihez írott francia nyelvű levele (Bécs, 1804). A császár engedélyével kéri Ossolińskit, írja meg, mi a véleménye Galícia szeszfogyasztási adóztatásáról.[7]

A gróf azt feleli, két dolgot kell megvizsgálni ez üggyel kapcsolatban: 1. a Braun báró javasolta adóbeszedési tervet, 2. hogyan lehetne kétmilliós jövedelmet biztosítani az államnak a lakosság túlságos megterhelése nélkül. A válaszadáshoz bizonyos adatokra van szüksége, amelyek lehetővé tennék a föld- s népösszeírást.[8]

A kötetben található utolsó előtti magyar vonatkozású levél: Kovácsics György (jogtörténész 1743—1821) 1801-ben Budapesten írt latin nyelvű levele. Herberstein Zygmunt követségeiről szóló háromkötetes, eredeti okmánygyűjteményt[9] küld, amelyet Ossoliński májusig tarthat magánál. Herberstein egyéb kéziratai régebben a Nádasdy Könyvtár tulajdonában voltak, jelenleg Lékán Ágoston könyvtárában találhatók. Kovácsics azt is megígéri, hogy Ossoliński rendelkezésére bocsát néhány érdekes könyvet, kéziratot. Májusban meglátogatja Széchényi grófot, aki el akarja adni gazdag gyűjteménye duplumait. Ezzel kapcsolatban Kovacsics Bécsbe jön, s személyesen beszámol a könyvvásárlásról.[10]

1817-ből származik Erdődy József (osztrák szolgálatban álló hivatalnok) Bécsből írott levele, melyben a császár örömét fejezi ki a nyilvános könyvtár megalapítása miatt, s értesíti, hogy a császár Szent István rend parancsnoki keresztjével tünteti ki Osso-

[1] Koresp. J. M. Ossol., 128 l., Széchényi azért azt kéri, mert a Tudományok Varsói Barátainak Társulatának tagja lett. Széchényi levelében „Irodalmi Társulatról" van szó.
[2] Koresp. J. M. Ossol., 129 l.
[3] Koresp. J. M. Ossol., 177 l.
[4] Scriptores piarum scholarum, 1—2 köt., Buda 1809.
[5] Koresp. J. M. Ossol., 164 l.
[6] Koresp. J. M. Ossol., 165 l.
[7] Koresp. J. M. Ossol., 161 l.
[8] Koresp. J. M. Ossol., 162 l.
[9] Rerum Moscovitarium commentarii Russiae et que nunc eius metropolis, Moscoviae, brevissima descriptio et de religione eorum, Bécs, 1549. Ennek negyedik kötetében levő Herberstein-életrajzot még halála előtt kiadták, Selbstbiographie címen.
[10] Koresp. J. M. Ossol., 117 l.

línskit. Erdődy gratulál neki, s megküldi az érdemrendtörvényt, melyre Ossolińskinak fel kell majd esküdnie.[11]

Az ismertetett leveleken kívül találkozunk még a többi levélben néhány magyar névvel, mint pl.: Apponyi Antal György, Nádasdy Ferenc, Nádasdy Tamás, Teleki József, Teleki László és Weszprémi István nevével is.

ELŻBIETA SOBOLEWSKA

Periszkop. 1925—1926.* A *Periszkop* (alcíme szerint: „A havi szemle új típusa") 1925 márciusától 1926 januárjáig jelent meg Aradon Szántó György (1893—1961) szerkesztésében. Ez idő alatt mindössze öt száma látott napvilágot s a 4. és 5. szám megjelenése között is majdnem fél év szünet volt. Terjedelme és folyamatos jelenléte okán tehát e lap nem tarthatna igényt figyelmünkre. A *Periszkop* azonban nemcsak a két világháború közötti romániai magyar sajtótörténet egyik izgalmas kezdeménye volt, hanem — orientációja révén — az egész magyar nyelvű folyóirat-kultúráé is. A *Periszkop* ugyanis a húszas évek első felének eddig föl nem mért sajtó-struktúrájában a peremre került, de azért teljesen ki nem iktatódott avantgarde-ot képviselte — jó színvonalon s akkortájt majdhogynem egyedül. Ezt a *Periszkop* képviselte avantgarde-ot erős szociális érzékenység, újító kedv s nem utolsósorban horizont tágító igyekezet jellemezte. Erőssége a lapnak a (részben fordított) versanyag volt: Blaise Cendrars, Jean Cocteau, Déry Tibor, Ivan Goll, Illyés Gyula s mások versei. Érdekes volt a lap cikk-anyaga is, mely egyértelműen az avantgarde eszmények jegyében fogant. Legjellemzőbbnek azonban kétségkívül a lap képzőművészeti anyaga tekinthető: Bortnyik Sándor, Kádár Béla, Kmetty János, Pablo Picasso, Perlott-Csaba Vilmos, Szántó György, Tihanyi Lajos képei, Archipenko, Brancusi, Ferenczy Béni, Moholy-Nagy László „szobrai", s mindenekelőtt a remek grafikák. (Nem véletlen, hogy a budapesti Mentor könyvkereskedés, mely minden modern irány lelkes pártfogója volt, külön „Periszkop-kirakatban" mutatta be a lapot. Vö. *Fábry Zoltán válogatott levelezése.* Bratislava—Bp. 1978. 168.)

A *Periszkop* eddig alig hozzáférhető anyaga — antológia-jellegű válogatásban — most végre kötetben is hozzáférhetővé lett. A *Periszkop* antológiát Kovács János tanulmánya vezeti be s ezt, a lap műfajonkénti csoportosításban adott anyaga után, dokumentumok, Szántó György szerkesztői levelezése (töredékesen), jegyzetek s a *Periszkop* repertóriuma követi. Mindez együtt jó hozzávetőleges képet ad a lapról. Kovács bevezető tanulmánya nemcsak összefoglalja mindazt, amit a *Periszkop*ról eddig tudni lehetett, de számos új adatot is tartalmaz. Dolgozata jó alap a további kutatáshoz. Másféle válogatás az antológia összeállításában, s másféle szempontok a bevezetőhöz természetesen elképzelhetők lettek volna. Sőt, kivált a bevezetés esetében, szerencsésebb is lett volna a sajtótörténet újabb szempontjainak fokozottabb érvényesítése. Ha valahol, hát egy nemzetiségi folyóirat esetében föltétlenül indokolt lett volna a közönségtörténeti megközelítés is. Azt ugyanis, hogy kik fizették elő, ill. olvasták a lapot, s hányan, azt ez esetben különösen fontos volna tisztázni. Korszerű folyóirat-történetet egyébként is egyre kevésbé lehet írni az olvasóközönség figyelmen kívül hagyásával.

Bár nem érinti a könyv egészének értékét, külön probléma a *Periszkop* repertórium kérdése. Köztudott, a magyarországi bibliográfiai irodalomban hosszabb ideje vita folyik a folyóirat-repertóriumok szerkesztéséről. A vitatkozók két táborra szakadtak: A „tematikus" szerkesztés hívei élesen szembeállnak a „tükör"-repertórium híveivel.

[11] Koresp. J. M. Ossol., 248 l.

* Antológia. Összeállította, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta: KOVÁCS János. Bukarest, 1979. Kriterion Könyvkiadó, 525 l.

Azaz: azokkal, akik egy-egy folyóirat anyagát nem mesterséges rendben, hanem számonkénti bontásban, valódi időrendben s az egy-egy lapszámon belüli rend megtartásával, tehát mintegy a lapot „lefényképezve" akarnak repertorizálni. Érvek mindkét álláspont mellett szólnak; ez esetben azonban nyilvánvaló: itt, egy antológia függelékeként igazán jól csak egy „tükör"-repertórium tájékoztathat. Kovács János sajnos műfajonkénti csoportosításban adja a repertórium anyagát, s ezzel lehetetlenné tette, hogy — a roppant ritka eredeti folyóirat nem-ismerői — világos képet alkossanak maguknak a lap egy-egy számáról, a szerkesztői koncepció alakulásáról.

Mindent összevetve: méltánytalan volna, ha a hibákra helyeznénk a hangsúlyt. Mind az antológia-műfaj, mind az összeállításban megmutatkozó konkrét munka hasznos, s elismerést érdemel. Nagy nyereség volna, ha e kiadványtípus nem maradna folytatás nélkül. Szívesen látnánk ilyen antológiát a romániai *Hitel*, a jugoszláviai *Kalangya*, a csehszlovákiai *Az Út*, de számos magyarországi folyóirat anyagából is.

LENGYEL ANDRÁS

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1979-ben

Rövidítések

Adattár IV.	— Szenci Molnár Albert és a magyar későreneszánsz. Összeállította Csanda Sándor, Keserű Bálint. Szeged 1978, József Attila Tudomány Egyetem. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 4.
Ars decor.	— Ars decorativa
Az OrvKönyvt	— Az Orvosi Könyvtáros
Előadások	— Előadások Szántó Tibor könyvművész életmű-kiállítása alkalmából. Debrecen 1978, Alföldi Nyomda
FSzEK	— Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
FilKözl	— Filológiai Közlöny
HevSz	— Hevesi Szemle
ItK	— Irodalomtörténeti Közlemények
Ktáros	— Könyvtáros
LevéltSz	— Levéltári Szemle
MG	— Magyar Grafika
MKsz	— Magyar Könyvszemle
MS	— Magyar Sajtó
MTud	— Magyar Tudomány
MTA II. OK	— A Magyar Tudományos Akadémia II. (Társadalomtörténeti Tudományok) Osztályának Közleményei
OSZK Évk 1976—1977	— Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1976—1977. Budapest 1978.
OSZK KMK	— Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtártudományi és Módszertani Központ
SoprSz	— Soproni Szemle
TheolSz	— Theologiai Szemle
TörtSz	— Történelmi Szemle
VasiSz	— Vasi Szemle

L 9

NYOMDÁSZAT-, KÖNYV-, SAJTÓ- ÉS KÖNYVTÁRTÖRTÉNET

Általános elvi kérdések

HAVASI Zoltán: Kultúránk írott és nyomtatott emlékeinek kutatása. = MKsz 1979. 347—368.

HAVASI Zoltán: A nemzeti könyvtár hazánk tudományosságában és közművelődésében. = OSZK Évk 1976—1977. 95—107.

ZIRCZ Péter: Könyvtárpolitika 1919—1979. = Ktáros 1979. 379—384.

ZIRCZ Péter: A magyar könyvtárpolitika alapjai. = OSZK Évk 1976—1977. 219—233.

Bibliográfiák, repertóriumok

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1978-ban. Összeáll. SZELESTEI N. László. = MKsz 1979. 412—419.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadványai 1828—1950. GERGELY Pál gyűjtésének felhasználásával szerkesztette PAMLÉNYI Ervin. Budapest 1978, Akadémiai Kiadó. 442 l.

Bibliografija tekuščih vengerskih periodičeskih izdanij po bibliotekovedeniju i informatike. (sostavitel Agnes RAC). Budapest 1979, OSZK KMK. 47 l.

HORVÁTH Ferenc: A Zala megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1861—1973. Zalaegerszeg 1978, Zala Megyei Könyvtár. 194 l.

LAKATOS Éva: Magyar irodalmi folyóiratok. Magyar Színház-Napkelet. = A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetei. A sorozat 14—16. 1219—1469.

SZEGLETI Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860—1920. Veszprém 1978, Eötvös Károly Megyei Könyvtár. 425 l.

TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: A Mindenes Gyűjtemény repertóriuma: 1789—1792. Tatabánya 1979, József Attila Megyei Könyvtár, Budapest OSZK–KMK. 230. 4 l.

VICZIÁN János: A magyar egyetemi és főiskolai diáklapok bibliográfiája 1857—1972. Budapest 1978, Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont. 331 l.

Cenzúratörténet

LENGYEL András: Adatok a 100% sajtórendészeti ellenőrzésének történetéhez. = MKsz 1979. 72—76.

RÉVÉSZ T. Mihály: A dualista állam sajtórendészete (1867—1875) = LevéltSz 1978. 557—590.

RUSZOLY József: Móra Ferenc sajtópöre 1923 = Somogyi Könyvtári Műhely 1979. 87—91.

SZABÓ Botond: Könyvforgalom és könyvrevízió a XVIII. században. Piskárosi Szilágyi Sámuel szuperintendens hagyatékáról. = TheolSz 1979. 348—351.

SZÖRÉNYI László: Faludi Ferenc a könyvvizsgáló. MKsz 1979. 1—24.

Nyomdászattörténet

Több évszázadot átfogó művek

ANTAL Lajos: Elfelejtett olasz nyelvkönyvek a XVII—XVIII. századból. = FilKözl 1979. 165—173.

FARKAS András: Az egri bibliotékától a főegyházmegyei könyvtárig. = HevSz 1979. 4. sz. 44—47.

HOLL Béla: Emlékezés Trattner Mátyás halálának 150. évfordulójára. = MG 1979. 1, 60—63.

KECSKÉS Anna: Felvilágosodás- és reformkori nyomdáink a számok tükrében. = MG 1979. 5. sz. 60—64.

KUNTÁR Lajos: A nyomdászat és a sajtó Körmenden. = VasiSz 1979. 455—470.

NAGY Zoltán: Betűöntő műhelyek Magyarországon a XVIII. és XIX. században. = MG 1979. 4. sz. 57—62.

NAGY Zoltán: A magyar betűöntés a XIX. században. = MG 1979. 3. sz. 50—59.

NAGY Zoltán: A magyarországi betűöntés története. = MG 1979. 5. sz. 65—78.

SZEGLETI Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860—1920. Veszprém 1978, Eötvös Károly Megyei Könyvtár. 425 l.

15. század

BORSA Gedeon: Budai délkörre készült újabb falinaptár az 1495. évre. = MKsz 1979. 202—210.

SMIDT Erzsébet: Egy bambergi incunabulumról. = VasiSz 1979. 267—268.

16. század

BORIS, Bálent: Problemy okolo knihtlačeara Jána Manlia. = Adattár IV. 207—214.

BORSA Gedeon: Az 1593. évi kolozsvári perikopáskönyv. = MKsz 1979. 82—90.

BORSA Gedeon: Bakócz Tamás újabb nyomtatott búcsúlevele. = MKsz 1979. 400—408.

PRÖHLE Jenő: Ismeretlen soproni vonatkozású töredékek a XVI. századból. = SoprSz 1979. 243—255.

SOLTÉSZ Zoltánné: A velencei Franceschi-cég és Matteo Pagano nyomdásznév nélkül kiadott, 16. századi, ritka nyomtatványai. = OSZK Évk 1976—1977, Bp. 1979. 109—120.

17. század

BARCZA József: Siderius kátéjának ismeretlen debreceni kiadása (1618). = MKsz 1979. 408—411.

BORSA Gedeon: Kiegészítő adat egy loretti nyomtatványról. = MKsz 1979. 309—310.

CZELLÁRNÉ CSIBA Judit: Pathai István ismeretlen műve 1617-ből. = MKsz 1979. 308—309.

SZELESTEI N. László: Adatok a debreceni nyomda történetéhez. = MKsz 1979. 310—312.

19. század

AMANN, Klaus: Stifter und Heckenast. Literarische Produktion zwischen Ästhetik und Ökonomie. = Helikon 1979. Sonderheft 127—141.

FÜVES Ödön: A Budai Egyetemi Nyomda ismeretlen újgörög nyomtatványa 1836-ból. = Antik Tanulmányok 1977. 231—234.

MAUTNER József: Somogy első nyomdásza. Kaposvár 1978. 49, [10] l.
D. SZEMZŐ Piroska: Az egyetemi nyomda fejlődéstörténetéhez. = MKsz 1979. 191—192.

20. század

BARÓTI Dezső—SZÁNTÓ Tibor: Költők barátja. Tevan Andor emléke. [Bp.] 1979. Helikon. 162 l.
ELEK László: Ortutay Gyula levelezése Kner Imrével. = Békési Élet 1979. 1. sz. 37—66.
ELEK László—PETRŐCZ Károly—PAPP János: A Tevan nyomda- és kiadóvállalat történetéből 1903—1949. Békéscsaba 1978, Rózsa Ferenc Gimnázium. 161, (12) l.
HAIMAN György: Kner Imre és a Psalmus Hungaricus. = ItK 1978. 633—646.
HAIMAN György: Néhány megjegyzés a hazai és Békés megyei nyomdászattörténethez. = Békési Élet 1979. 379—383.
LÁNG József: Évszázadunk kiemelkedő korrektorainak alkotó munkájáról. = MG 1979. 4. sz. 73—78.
PETRŐCZ Károly: A könyv mérnöke. Megemlékezés Tevan Andorról. = Új Aurora 1979. 1. sz. 139—145.
PETRŐCZ Károly—SZABÓ Ferenc: A Tevan nyomda és a magyar nyomdakultúra. = MG 1978. 6. sz. 47—53.
SZÁNTÓ Tibor: Nyolc évtized tipográfiája. = MG 1978. 4. sz. 62—70, 1978. 5. sz. 24—32, 1978. 6. sz. 37—46. 1979. 1. sz. 14—22.

Kiadástörténet

Több évszázadot átfogó művek

BORSA Gedeon: A csízió kiadástörténete. = OSZK Évk 1976—1977, Bp. 1979. 307—378.
HOLL Béla: Adalékok Szenci Molnár Albert zsoltárainak történetéhez. = Adattár IV. 179—181.
KISS József: A Petőfi költemények kiadásának története 1850-től 1945-ig. = MKsz 1979. 43—61.

17. század

DÁN Róbert: Szenci Molnár Albert és Conrad Vietor. = Adattár IV. 283—287.

18. század

PINTÉR Gábor: „Vadosfai Újság". Egy ismeretlen soproni nyomtatvány a XVIII. század közepéről. = MKsz 1979. 284—288.
WIX Györgyné: Trenk Frigyes 1790. évi politikai röpirata. = OSZK Évk 1976—1977, Bp. 1979. 121—163.

19. század

FRIED István: Adatok Rumy Károly György sajtó- és kiadványvállalkozásainak történetéhez. = MKsz 1979. 288—297.
HÁRS József: Romwalter Károly útikalauzai a múlt század utolsó évtizedeiben. = SoprSz 1979. 351—355.
SZILÁGYI Ferenc: Toldy Csokonai-kiadásának történetéhez. = MKsz 1979. 188—191.

20. század

CSERÉPFALVY Imre: Egy kiadó emlékezete. Riporter: Vásárhelyi Miklós. = Új Írás 1979. 7. sz. 112—128.
CSÜRY István: A szép könyv utópiája és valósága. = Előadások 5—15.
Húszéves a Magyar Helikon. [Bp.], [1978] Magyar Helikon. (2) l. (36) t.
KÖPECZI Béla: Az akadémiai kiadás harminc éve. = MTud 1979. 1. sz. 4—10.
MARKOVITS Györgyi: Eszmei és irodalmi találkozások. Egy magyar könyv francia visszhangjáról. = OSZK Évk 1976—1977, Bp. 1979. 519—527.
MARKOVITS Györgyi: Francia művek magyarul a második világháború idején. = MKsz 1979. 76—81.
SOLTÉSZ Zoltánné: Régi könyvkultúránk hasonmás kiadásai. = Előadások 25—34.
SZÁNTÓ Tibor: Pályám emlékezete. = Előadások 35—42.

Sajtótörténet

Több évszázadot átfogó művek

A magyar sajtó története. Főszerkesztő SZABOLCSI Miklós. I. 1705—1848. Szerk. KÓKAY György. Bp. 1979, Akadémiai Kiadó. 831 l, 44 t.

18. század

Mercurius Veridicus: 1705—1710. Az első hazai hírlap hasonmás kiadása KENÉZ Győző fordításával, BENDA Kálmán bevezetőjével. Bp. 1979. Magyar Helikon. 141 l.

19. század

ANDRÁS Edit: A Hét képzőművészeti kritikája. 1890 és 1914 között. = Ars Hungarica 1978. 2. sz. 205—243.

BATÁRI Gyula: A legfontosabb magyarországi orvosfolyóiratok megindulásának körülményeiről a 19. század közepén. = Az OrvKönyvt 1979. 2. sz. 153—174.

BATÁRI Gyula: A magyarországi orvosi folyóiratok szakosodásáról a XIX. század közepén. = Az OrvKönyvt 1979. 1. sz. 67—83.

BATÁRI Gyula: Orvosi és egészségügyi folyóiratok Magyarországon a XIX. század hatvanas éveiben. = Az Orv Könyvt 1979. 3. sz. 307—324.

BATÁRI Gyula: Schöpf-Mérei Ágoston és az első hazai gyermekgyógyászati folyóirat. = Természet Világa 1980. 1. sz. 39—40.

BATÁRI Gyula: Schwartzer Ottó mint az orvosi sajtóreferálás kezdeményezője. = Orvosi Hetilap 1979. 1586—1587.

BUZINKAY Géza: A Vasárnapi Újság a dualizmus kor első felében. 1867—1890. = MKsz 1979. 25—42.

CSONKA Csaba: A 125 éves Vasárnapi Újság. = Honismeret 1979. 5—6, 65—67.

ENYEDI Sándor: Azon komor felhők el fognak oszlani. Az első magyar színházi lap születése. = Napjaink [1979] 5. sz. 29—31.

FENYŐ István: Akadémiánk első folyóirata, a Tudománytár. = MTud 1979. 747—754.

FENYŐ István: Bajza József, az irodalomkritikus és a szerkesztő = HevSz 1979. 2. sz. 40—44.

FENYŐ István: Egy folyóirat irodalma. Szépirodalom Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály „Atheneum" című folyóiratában. = Vigilia 1979. 3. sz. 197—205.

KAJTÁR Mária: Die Fackel. Die Zeitschrift von Karl Kraus. = Helikon. 1979. Sonderheft 323—327.

LENKEI István: Diákújságok Debrecenben. = A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1977. Debrecen, 1978. 509—520.

MADER Béla: A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817—1818) és Thaisz András (1819—1827) szerkesztősége idején. Szeged 1976 [1979 !] 55 l.

MIKLÓSSY János: „A szép lánc szemei". Lapkezdemények az 1850-es években. = OSZK Évk 1976—1977. Bp. 1979. 459—474.

20. század

A Csongrád megyei sajtó: 1944—1978. [Szerk. PAPP Zoltán.] [Szeged] [1978], Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. 58. l, [50] t.

ANDRÁSFI Gyula: Emlékeim a 100%-ról. = Kritika 1980. 3. sz. 18—19.

BÁNYAI János: A Híd-szerkesztés gondjai = Kortárs 1979. 265—268.

BATA Imre: Móricz-levelek az Est-lapok irattárából. = Kritika 1979. 6. sz. 8.

BATA Imre: A Válasz a két világháború között (1934—1938). = Literatura 1979. 398—405.

BÉLÁDI Miklós: A Magyar Csillag. = Literatura 1978. 3—4. 73—84.

BÓDAY Pál: A Könyvtári Szemle új olvasóinak. = Könyvtári Figyelő 1979. 2. 117—123.

DANISS Győző: Világszabadság — Penza, 1918. Egy magyar hadifogolylap történetéből. = Új Aurora 1979. 3. sz. 121—128.

DOBROSSY István—VERES László: Helytörténetírásunk kezdetei és Miskolc első tudományos folyóirata. = Borsodi Könyvtári Krónika 1978. 202—228.

GÁBOR Sándorné: Vörös Újság. = Múzsák 1978. 3. sz. 28—29.

GERGELY Pál: Az első budapesti Híd folyóirat emléktárából. = Irodalomtörténet 1979. 608—624.

JESZENSZKY Géza: A „Hungary", az első angol nyelvű magyar újság. = OSZK Évk 1976—1977. Bp. 1979, 475—497.

JÓZSEF Farkas: A Nyugat és a forradalmak. = MKsz 1979. 3. 266-281

KIRÁLYFÖLDI Erika: Az Uránia című ismeretterjesztő folyóirat. (1900—1925). = MKsz 1979. 297—301.

LACKÓ Miklós: A 100%. Ideológia, kultúra, irodalom. Adalékok Lukács György publicisztikai működéséhez az 1920-as évek második felében. = Századok 1979. 43—96.

LAKATOS Éva: Lapkiadás mint üzlet. (Egy bibliográfiai feltárás tapasztalatai.) = MKsz 1979. 140—163.

MARIK Dénes: A Kelet Népe négy gyulai száma. = Békési Élet 1979. 502—506.

MARKOVITS Györgyi: A bécsi Világosságról. = MKsz 1979. 301—307.

MARKOVITS Györgyi: A Kanadai Magyar Munkás 1944-ben. = MKsz 1979. 194—197.

MÁRKUS László: A legújabbkori magyar sajtótörténetírás módszertanáról, különös tekintettel az 1919—1944 közötti magyar sajtó történetére. = Századok 1979. 884—902.

M[ÁRKUS] L[ÁSZLÓ]: Az első nemzetközi sajtótörténeti konferenciáról. = MTA II. OK 1977. 1—2. sz. 177—179.

MÁRKUS László—VÁSÁRHELYI Miklós: A sajtó szerepe Magyarországon a háborús propaganda terjesztésében. = TörtSz 1979. 505—521.

V. Nagy Katalin: Gaál Gábor és a Korunk. = MKsz 1979. 327—346.
Nagy Sz. Péter: A Toll (1929—1938). = ItK 1978. 444—458.
Nemeskéri Erika: A Nyugat tekintetes Szerkesztőségének. = Kritika 1979. 8. sz. 6—16. [Levelek Osvát Ernőhöz.]
Pataki Sándor: A dualizmus utolsó másfél évtizedének képe a Mező-Kövesd és Vidéké-ben. = Matyóföld 1979. 45—54.
Rákóczy Rozália: A Magyar Tanácsköztársaság katonai sajtójáról. = Hadtörténeti Közlemények 1979. 1. sz. 96—125.
Romsics Ignác: Sisa Miklós levelei Buday Dezsőhöz. Adalék a Galilei Kör és a Szabadgondolat történetéhez. = Forrás 1979. 3. 84—85.
Sugár István: Az Új Hírek = HevSz 1979. 4. sz. 38—41.
Szabó Ernő: A népművelési sajtó történetéből. = Népművelés (1906—1918). = Népművelés 1979. 8. sz. 20—22, 1979. 9. sz. 21—23, 1979. 10. sz. 26—27.
Szabó Ernő: A népművelési sajtó történetéből. Iskolánkívüli Népművelés (1928—IX.—1929. VI.) = Népművelés 1979. 11. sz. 21—23.
Szaffkó Péter: Angol és amerikai irodalom a Népszavában 1919—1929 között. = Múzeumi Kurir 1979. 37—51.
Szállási Árpád: Egy bátor népszerűsítő folyóirat = Orvosi Hetilap 1980. 2. sz. 101—102.
Szemző Piroska: A Nővilág megszűnési körülményei. = MKsz 1979. 126—139.
Szilágyi János: A Népszava irodalompolitikája 1919 és 1929 között. Bp. 1979, Akadémiai Kiadó. 217 l.
Szilágyi János: Sarló és Kalapács. Egy magyar folyóirat Moszkvában. = Élet és Tudomány 1979. 1571—1573.
Szücs Ágnes: „A Gyermek" című lap története 1907—1919 között. = Magyar Pedagógia 1979. 398—408.
Timár Ede: A budapesti Pravda. Az orosz internacionalisták magyarországi újságja 1919-ben. = MS 1979. 2. sz. 59—61.
Tóth Róbert: Adalékok a Levéltári Közlemények keletkezésének történetéhez. (1922). = LevéltSz 1978. 611—619.
Vörös Károly: A Vasi Szemle és a történettudomány. = VasiSz 1979. 1. sz. 12—16.

Könyvművészet, térképészet, könyvillusztráció, könyvkötészet

Bakos József: Comenius Orbis Pictusa képanyagának és szövegének forrásairól. Temperantia — mértékletesség. = Egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1978. 167—176.
Bartha Lajos, ifj.: A „Magyar Átlás" történetéhez. Megjegyzés Nagy Júlia „A Magyar Átlás" c. cikkéhez. = Földrajzi Értesítő 1979. 1—2. sz. 117—119.
Csulák Mihály—Reviczky Béla: A magyar gyermekkönyv 1527—1979. Bp. 1979, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. 24 l.
Frisnyák Sándor: Szabolcs-Szatmár megye régi térképei. = Szabolcs-szatmári Szemle 1978. 4. sz. 110—116.
Geréb Zsófia: Biró Mihály könyvdíszei. = MKsz 1979. 384—389.
Haiman György: A Kner család és a magyar könyvművészet: 1882—1944. [Bp.] 1979, Corvina. 66 l. 56 t.
Kozocsa Sándor: Türr István exlibrise. = MKsz 1974. 193—194.
Rozsondai Marianne: Anton Koberger működése és a Koberger-kötések problémája. Bp. 1978 [! 1979] Magyar Tudományos Akadémia könyvtára. 148 l, [75] t.
Szilágyi Ferenc: Csokonai „Békaegérharc"-ának ismeretlen, illusztrált kiadása a múlt századból. = MKsz 1979. 67—72.
Weiner Piroska: Deutsche Exlibris = Ars decor. 1977. 157—174.

Könyvtártörténet

Módszertani és elvi kérdések

Haraszthy Gyula: Néhány könyvtártörténeti módszertani kérdés (Egy előadás vázlata) = A Magyar Könyvtárosok Egyesületének évkönyve 1977. 62—68 l.
Somkuti Gabriella: Kik a magyar könyvtártörténet jeles alakjai? Egy közvéleménykutatás tanulságai. = Ktáros 1979. 3. sz. 160—162.
Zsembery Anikó: Az egyetemes tizedes osztályozás története, jelenlegi helyzete és távlatai = Könyvtári Figyelő 1978. 751—755.

Több évszázadot átfogó művek

Farkas András: Az egri bibliotékától a főegyházmegyei könyvtárig. = HevSz 1979. 4. sz. 44—47.
Körmendy Kinga: A Knauz hagyaték kódextöredékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa. Budapest 1979, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. 149, [5] l, 17 t.

VILMON Gyuláné: Képek a 150 éves Budapesti Orvosegyetemi Könyvtár múltjából. = Orvosi Hetilap 1979. 2. sz. 96—99.

16—17. század

BARLAY Ö. Szabolcs: Boldizsár Batthyany und sein Humanisten-Kreis (Die ersten Jahrzehnten der Güssinger Bibliothek). = MKsz 1979. 231—251.

BORSA Gedeon: Szenci Molnár Albert könyvtárának két kötete Németújváron. = Adattár IV. 289—292.

DÁN Róbert: Erdélyi könyvek és John Dee. = MKsz 1979. 225—230.

GÖMÖRI György: Isaac Basire 1661 utáni magyar kapcsolatairól és könyveiről. = MKsz 1979. 62—65.

GÖMÖRI György: Szenci Molnár Albert műve és bibliakiadásai cambridgei könyvtárakban. = Adattár IV. 297—300.

TÓTH István: Telegdi Miklós reneszánsz könyvtára. = MKsz 1979. 272—284.

18—19. század

DÁN Róbert: Nagyajtai Kovács István könyvajándéka a Manchester (New) College-nak. = MKsz 1979. 382—384.

PÉTERFFY Ida: Kazinczy János somogyi prédikátor könyvtára. = Somogy Megye Múltjából 1979. 151—166.

SOMKUTI Gabriella: A Teleki-téka pere. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár a múlt században. = OSZK Évk 1976—1977, Bp. 1979. 235—303.

SOMOGYI Jolán: Szabolcsvármegye törvényhatósági könyvtárának rövid története. = Szabolcs-Szatmár megyei Könyvtári Hiradó. 1978. 3. sz. 3—8.

SZELESTEI N. László: A collectio Kazzaiana. = OSZK Évk 1976—1977. Bp. 1979. 417—443.

VÁRHIDI Klára: Az Országos Széchényi Könyvtár első otthona. = MKsz 1979. 100—103.

20. század

ERDÉLYI Balázs—ERDÉLYI Pál: 70 éves a kolozsvári Egyetemi Könyvtár épülete. = Könyvtári Figyelő 1979. 575—579.

1949—1979 ... Emlékezések a szocialista magyar könyvtárügy kezdeteire. Emlékeznek: N. RÁCZ Aranka, PATAKI Ferenc, NYITRAI József, SZABADI Viktor, SLEZSÁK Imre, BÁNKI Gyula. = Ktáros 1979. 133—144.

FAZEKASNÉ SIN Gyöngyi—MERÉNYI Katalin: A székesfehérvári nyomdászok könyvtári hagyományai a századfordulótól 1945-ig. = Fejér Megyei Könyvtáros 1979. 2. sz. 49—55.

FUTALA Tibor: A harmincéves tanácsi könyvtárügy és a központosítás. = Ktáros 1979. 4. sz. 187—191.

Harmincéves az ország első népkönyvtára. = Fejér Megyei Könyvtáros 1979. 1. sz. 28—29.

HILLER István: Erdészeti tudományos szakkönyvtárunk kialakulása. = Agrártörténeti Szemle 1977. sz., Bp. 1977. 389—412.

JÓNÁS Károly: Az Országházi Könyvtár a forradalmak korában. = Ktáros 1979. 3. sz. 162—165.

K[ELLNER] B[ernát]: Első lépéseink emlékei. 1949—1979. = Somogyi Könyvtárak 1979. 1. sz. 10—11.

KISS László: Mezőcsát könyvtárügye. = Borsodi Könyvtári Krónika 1978. 5—9.

HARASZTHY Gyula: Befejezés előtt a Széchényi Könyvtár történetének első kötete. Beszélgetés dr. BERLÁSZ Jenővel. = Ktáros 1979. 7. sz. 397—400.

PÁLFY Lajosné: A szakszervezeti könyvtárak 20 éve Komárom megyében. = Komárom Megyei Könyvtáros 1979. 2. sz. 2—5.

N. RÁCZ Aranka: A veszprémi körzeti könyvtár születésére emlékezve ... = Horizont. Veszprém Megyei Művelődési Tájékoztató 1979. 2. sz. 39—41.

N. RÁCZ Aranka: Hogyan született az első körzeti könyvtár? = Ktáros 1979. 133—137.

ROHLA Mártonné: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájához. = Műszaki Egyetemi Könyvtáros 1979. 1. sz. 1—4.

Sz. SZABÓ László: A hatvanéves Debreceni Városi Könyvtár első évtizedei. (1919—1944.) = Ktáros 1979. 421—424.

SZILLI Gyula: A „Somogy Megyei Közkönyvtár" szervezője és Szabó Ervin közti kapcsolat. = Somogyi Könyvtárak 1978. 2. sz. 26—28.

VARGA Béla: Harmincéves a közművelődési könyvtárügy Veszprém megyében. = Horizont. Veszprém Megyei Közművelődési Tájékoztató. 1979. 2. sz. 3—9.

VONSIK Ernőné: Százéves a Salgótarjáni Kohász Művelődési Központ könyvtára. = Ktáros 1979. 1. sz. 25—26.

Régi könyvtárosok és bibliográfusok

G[ALAMBOS] F[erenc]: Esztegár László, 1870—1905. = Ktáros 1979. 233—234.

GALAMBOS Ferenc: Horváth Ignác, 1851—1911. = Ktáros 1979. 491—492.

GALAMBOS Ferenc: Schöner Gyula, 1864—1908. = Ktáros 1978. 615—616.

HARASZTHY Gyula: Halász Gábor és az Országos Széchényi Könyvtár. = OSZK Évk 1976—1977. Bp. 1979. 183—215.

HARASZTHY Gyula: Szekeres Pál 1904—1965. = Ktáros 1979. 1. sz. 44—46.

HODINKA László: Fitos Vilmos, 1875—1955. = Ktáros 1979. 557—558.

KÓKAY György: Horányi Elek „Memoria Hungarorum"-ának németországi visszhangjához. = MKsz 1979. 65—66.

LENGYEL András: Id. Bibó István, 1877—1935. = Ktáros 1979. 745—748.

REMETE László: Szabó Ervin a társadalomtudós és könyvtáros. = Magyar Könyvtárosok Egyesületének évkönyve 1977. 42—47.

REMETE László—Révész Ferenc: Könyvtáros portrék. Bp. 1979. [FSzEK]. 140 l.

SALLAI István: Tartozásaink Szabó Ervinnek. = Valóság 1979. 3. sz. 32—42.

VÉRTESY Miklós: Pasteiner Iván, 1887—1963. = Ktáros 1979. 686—688.

Könyvkereskedelem, könyvforgalom

KOLLIN Ferenc—SCHWEITZER Pál: A könyvkereskedelem 1867—1945. (Jegyzet.) Közread. A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. Bp. 1979. 51 l.

LENGYEL András: A Mentor könyvkereskedés történetéhez. (1923—1929) = MKsz 1979. 164—182.

STEMMER Ödön: Egy antikvárius visszaemlékezései. Bev. SZÜCS Katalin. [Közread. és jegyz. ell.] BÖLÖNY József. = Kritika 1979. 8. 21—29.

TÓTH Béla: Debreceni könyvkereskedő a 18. században. = MKsz 1979. 187—188.

Olvasástörténet

BATÁRI Gyula: A kőszegi olvasóegyesület 1832—1849. = Ktáros 1978. 746.

BEZDÁN Sándor: A mezővárosi olvasókörök századforduló körüli szervezetéről és típusairól = Acta Academiae Szegediensis. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. 1978. 1. sz. 3—15.

CSIK Mihály: Olvasókörök Szolnok megyében 1870—1945. = Olvasó Nép 1979. június 77—81.

DARABOS Pál: Könyvkultúra és olvasási szokások Békéscsabán, negyven évvel ezelőtt. = Új Aurora 1979. 2. sz. 101—117.

ÉLES Csabáné—LÁNYI Mária: Hajdúszoboszló olvasókörei a dualizmus korában. = Ktáros 1979. 620—622.

FODOR Péter: Adalékok a balmazújvárosi olvasókörök történetéhez. = A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1976, Debrecen 1977. 151—169.

Könyvnap, könyvhét, ünnepi könyvhét. 50 esztendő 1929—1979. Szerk. FÜLÖP Géza. Bp. 1979, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. 561 l, 12 t.

MAGYAR András: Móricz Zsigmond kapcsolata a miskolci olvasókörökkel. = Borsodi Könyvtáros 1979. 1. 3—5.

PÓR Edit: A sajtó egy nehézipari üzemben. Az 1939-es Hofher-gyári felmérés adatai. = Valóság 1979. 11. sz. 77—87.

Sz. SZABÓ László: Adalékok a Hajdú-Bihar megyei olvasókörök 1900—1944 közötti történetéhez. = Ktáros 1979. 108—110, 229—230, 357—358.

HELTAI JÁNOS

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő: Marton Andor
A kézirat nyomdába érkezett: 1980. szept. 2. — Terjedelem: 7,7 (A/5) ív
81.8688 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Vásárhelyi Judit: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai. IV. Egyéb, sem Erdélyhez, sem Győrhöz nem kapcsolható hazai személyiségek könyvei 325
Mészáros István: Az 1777-i és az 1806-i Ratio Educationis tankönyvei 350
Lengyel András: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „Magyarország" kapcsolatához (1935—1936) 370

KÖZLEMÉNYEK

Borsa Gedeon: Az 1519. évben nyomtatott Gellért-legenda 377
Madas Edit: A kódex-lapok frástükrének geometriai arányai 385
Gömöri György: Magyar szerzők művei a XVI. század végi Angliában 391
Szabó András: Adatok a vizsolyi nyomda történetéhez 394
Dán Róbert: Tótfalusi Kis Miklós grúz betűi 396

FIGYELŐ

L. A.: Bálint Sándor (1904—1980) 399
Staud Géza: Nemzeti Játékszíni Tudósítás 399
Sobolewska, Elżbieta: A lengyel Széchényi Ferenc 401
Lengyel András: Periszkop 1925—1926 403

BIBLIOGRÁFIA

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1979-ben. Összeáll. *Heltai János* 405

Ára: 20 Ft
Előfizetés egy évre: 80 Ft

INDEX: 25 543
ISSN 0025—0171

SOMMAIRE

Vásárhelyi, Judit: Les possesseurs de la Bibliothèque de la Cathédrale de Győr. IV. Les livres d'autres personnages du pays n'appartenant ni à la Transylvanie, ni à Győr 325
Mészáros, István: Les manuels scolaires de la Ratio Educationis de 1777 et de 1806 350
Lengyel, András: Au rapport d'Endre Bajcsy-Zsilinszky et du journal „Magyarország" (La Hongrie) (1935—1936) 370

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

Borsa, Gedeon: La légende Gellért, imprimée en 1519..... 377
Madas, Edit: Les proportions géométriques des miroirs des pages de codex 385
Gömöri, György: Les oeuvres d'auteurs hongrois en Angleterre à la fin du XVIe siècle 391
Szabó, András: Quelques données à l'histoire de l'imprimerie de Vizsoly 394
Dán, Róbert: Les lettres géorgiennes de Miklós Tótfalusi Kis 396

CHRONIQUE

L. A.: Sándor Bálint (1904—1980) 399
Staud, Géza: La revue Nemzeti Játékszíni Tudósítás (Chronique de la Scène Nationale) 399
Sobolewska, Elżbieta: Le Ferenc Széchényi polonais 401
Lengyel, András: Periszkop 1925—1926 403

BIBLIOGRAPHIE

La littérature spéciale hongroise de l'histoire du livre en 1979. Une bibliographie rédigée par *János Heltai* 405